

Keele.
nõuanne
soovitab 5

Eesti Keele Instituut

Keele.
nõuanne
soovitab 5

Koostanud ja toimetanud
Maire Raadik

Eesti Keele Sihtasutus
Tallinn 2015

Kokku-lahkukirjutuse ja vormistuse osa toimetanud Tiiu Erelt
Illustreerinud Urmas Nemvalts
Küljendanud Merle Moorlat

Trükkinud AS Pakett

Autoriõigus: artiklite autorid ja Eesti Keele Instituut

ISBN

www.eksa.ee

Saateks

2016. aastal on eesti keele instituudi keelenõuandjail pidada kaks ilusat tähtpäeva: täitub 50 aastat korrapärase keelenõuandepäeviku sisseseadmisest – esimene kanne selles pärineb 12. augustist 1966, praeguseks on päeviku välja vahetanud veebiandmebaas – ning 20 aastat esimese keelenõuandekogumiku ilmumisest (mis sai alguse 1993. aastal Hommikulehe tellitud sarjast). Need kaks, keelenõuandepäevik ning keelenõuandekogumik, on omavahel tihedalt seotud, sest keelenõuküsjate probleemid on kujundanud keelenõukogumike sisu.

Siinne kogumik on järjekorras viies. Sellesse on koondatud eesti keele instituudi keelenõuandjate Maire Raadiku, Tiina Leemetsa, Sirje Mäearu ja Argo Mundi viimastel aastatel ilmunud kirjutised, mida on osalt täiendatud ja parandatud. Toimetajana on kaasa aidanud Tiiu Erelt.

Kogumiku tuumaks on ortograafiakäsitlused, mis pakuvad tõhusat täiendust ÕSile ja „Eesti keele käsiraamatule“. On kümme konda varem trükitis ilmumata artiklit, nende hulgas tegusõnade kokku- ja lahkukirjutuse küsimuste detailne analüüs (aluseks kogu keelenõuandmebaasi materjal, lugemist hõlbus- tab sisujuht), kirjutised *mitte*-sõna kokku- ja lahkukirjutuse ning väljendi *poole võrra* tähenduse, akronüümide ja sidekriipsu kasutamise, ravimite ja toimeainete nimetamise, inglise sõnade vastendamise, tsitaadi ja otsekõne vormistuse kohta. Artiklid jagunevad rubriikidesse: ortograafia, morfoloogia, lausestus, sõnamoodustus, sõnavara, uue õigekeelsussõnaraamatu tutvustus, vormistus ning 2008–2015 ilmunud oskussõnastike nimekiri.

Kogumiku eesmärk on hea eesti keele soovitamine. Seda sobib lugeda kõigil emakeele huvilistel.

Sisukord

Ortograafia

<i>Maire Raadik</i> , Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutus	9
<i>Maire Raadik</i> , mitte-sõna kokku- ja lahkukirjutus	57
<i>Maire Raadik</i> , Kas algustäht oleneb asutusest?	64
<i>Sirje Mäearu</i> , Ravimid ja toimeained	69
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas Ebola või ebola?	77
<i>Argo Mund</i> , Vahemärginõuandeid	79
<i>Tiina Leemets</i> , Sidekriips liitsõnaosa asemel	88

Morfoloogia

<i>Sirje Mäearu</i> , <i>Maire Raadik</i> , Kas <i>vaeb</i> või <i>vaagib</i> ?	91
<i>Sirje Mäearu</i> , Mõne taimenimetuse kirjutamine ja käänamine	97

Lausestus

<i>Tiina Leemets</i> , Mida küsitakse keelenõuandjailt sihitise kohta?	101
<i>Sirje Mäearu</i> , Poole võrra, poole rohkem, poole võrra rohkem	110
<i>Maire Raadik</i> , Pooled esindajad, pooled esindajatest, pool esindajatest	117

Sõnamoodustus

<i>Tiina Leemets</i> , Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõnad	119
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas <i>vanillsuhkur</i> või <i>vanillisuhkur</i> ?	130

Sõnavara

<i>Tiina Leemets</i> , Võõrmõjud võõrsõnavaras	135
<i>Maire Raadik</i> , Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta?	144
<i>Tiina Leemets</i> , <i>Argo Mund</i> , Valik inglise sõnade vasteid	153
<i>Tiina Leemets</i> , Lühendid igapäevasuhtluses	158

<i>Maire Raadik</i> , Tester	164
<i>Argo Mund</i> , <i>Reserveerima</i> ja <i>broneerima</i> – kumba eelistada?	171
<i>Sirje Mäearu</i> , Rootsi laud ja <i>buffet</i>	173
<i>Sirje Mäearu</i> , Mis asi on <i>neitsiõli</i> ?	177
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas <i>beebiporgandid</i> on beebitoit?	180
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas mune tohib uputada?	183
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas teed või kohvi?	185
<i>Maire Raadik</i> , Rjumotšnajast „shotibaari“	195
<i>Argo Mund</i> , Milline sõna sobib? Valik keelenõuandele esitatud küsimusi	197
Õigekeelsussõnaraamat	
<i>Maire Raadik</i> , Mida uut on uues õigekeelsussõnaraamatus?	203
Kuidas vormistada	
<i>Maire Raadik</i> , Kuidas vormistada tsitaati?	213
<i>Maire Raadik</i> , Kuidas vormistada otsekõnet?	221
<i>Maire Raadik</i> , Mis kujuga on jutumärgid?	226
Oskussõnastikud	
<i>Maire Raadik</i> , Eesti oskussõnastikke 2008–2015	229

ORTOGRAAFIA

Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutus

Maire Raadik

Praegune tegusõnade kokku-lahkukirjutuse reeglistik pärineb 1979. aastast, kui vabariiklik õigekeelsuskomisjon ehk VÕK tegi selle kohta oma otsuse.¹ Seni olid kehtinud 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatu õigekirjalisa juhtnöörid, mille põhijooned² ulatuvad tagasi 1920.–1930. aastatesse.

VÕKi otsus, mis vastandus ÕS 1976 reeglitele, hõlmas kahesuguseid muudatusi: ühed täpsustasid mõisteid ja termineid, teised andsid senisesse normingusse lõtkuruumi. Mõistestiku puhul 1) määrati kindlaks, et ühendverbe võivad moodustada koha-, seisundi- ja perfektiivsusmäärsõnad, seni kasutusel olnud abimäärsõna mõiste jäeti kõrvale, arusaamise hõlbustamiseks 2) võeti tegusõna ja käändsõna fraseoloogilise tähendusega ühendite tarvis kasutusele termin *väljendverb*.

Normingus oli kõige tähtsam muudatus see, et 1) lauses täiendiks või öeldistäiteks olevaid kesksõnavorme lubati senise kokkukirjutuse asemel kirjutada nii kokku kui ka lahku (sest need vormid ei ole enamasti iseseisvad liitsõnad, vaid üksnes verbi käändelised vormid). Kolm ülejäänud muudatust puudutasid 2) ühendverbi määrsõnaga

¹ Verbide kokku- ja lahkukirjutamine. Selgitab Huno Rätsep. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus, 1985, lk 39–44. Ainult reeglistik: M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 116–119. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

² Vt E. Muuk, Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest. – Eesti Keel 1938, nr 1, lk 4–17.

seotud laiendit, mis kallutab täiendiks olevaid kesksõnavorme lahku kirjutama (seni tuli kirjutada ainult kokku), 3) *nuna-* ja *tuna-*tunnusega lauselühendeid, mis arvati lahkukirjutatavate ühendite hulka (sest nad on oma olemuselt määruslikud), 4) tegusõnadest saadud käänd- ja mäarsõnu, mida soovitati kirjutada kokku nagu omaette tähendusega iseseisvaid sõnu, lahku võis kirjutada pikemaid ühendeid.

Reegli põhisisu on lihtne: liitverbid kirjutatakse alati kokku, muud ühendid jagunevad ühend- ja väljendverbideks, mida võib kokku kirjutada teatud juhtudel, ja muudeks verbiühenditeks, mida kirjutatakse üldiselt lahku. Liitverbe pole palju ja neid on üsna lihtne ära tunda, kuid keerulisem on teha vahet ühendteigusõnadel ning muudel mäarsõna ja tegusõna ühenditel ning veel keerulisem eristada väljendteigusõnu muudest käänd- ja tegusõna ühenditest. Reegli rakendamise seisukohalt ei ole sellel õnneks määravat tähtsust, sest tegusõna pöördelised vormid (olevik, liht-, täis- ja enneminevik), samuti *ma-* ja *da-*tegevusnimi, *mas-*, *mast-*, *maks-*, *des-*vorm käivad nagunii alati lahku ning *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-*kesksõnas ja *mata-*vormis on lahkukirjutus enam-vähem alati rööpvõimalus. Kokku kirjutatakse ühend- või väljendverbist (või ka muust verbiühendist) moodustatud iseseisvaid käändsõnu ja mäarsõnu.

Keelenõuandes on tegusõnade kokku-lahkukirjutus üks sagedasemaid teemasid. Siinne kirjutis ei hõlma päris kõiki aastate jooksul tulnud küsimusi (muu hulgas on välja jäetud osa korduvaid ja samalaadseid keelendeid), kuid annab siiski üsna tõetruu pildi küsimuste hulgast ja sisust. Kõik allpool toodavad näited on keelenõuandest läbi käinud, mujalt pärit ainestikku pole lisatud. Ülevaade ei asenda kokku-lahkukirjutuse reeglistikku, vaid on sellele täienduseks.

Liitteigusõna

Liitsõnana käsitatavad tegusõnad kirjutatakse igas vormis kokku (nt *allkirjastada*, *allkirjastan*, *olen allkirjastanud*, *allkirjastatud* leping, lepingu *allkirjastamine*). Moodustusviisilt jagunevad sel-

lised tegusõnad kolmeks: 1) tegusõnale on liidetud määrsõna (nt ala + hindama > *alahindama*), 2) tegusõna on tuletatud liit-sõnast või sõnaühendist (nt tagasiside > *tagasisidestama*, kolm korda > *kolmekordistama*) või 3) tegusõnale on liidetud nime-tavas käändsõna (nt kuum + tsinkima > *kuumtsinkima*). Selline on moodustus sünkrooniliselt vaadelduna. Kujunemiskäik võib tihti olla teine: enne deverbaal, siis verb (nt salakuulaja, -mine – *salakuulama*, külmtöötlus, -mine – *kylmtöötleva*). Osa taas- või üle-määrsõnaga ühendteguõnu (nt *taas elustada*, *üle hindama*) võib rööpselt esineda liitteguõnana (*taaselustada*, *ülehindama*).

- a) *alahindama*, *alahinnati*, *järelvaadata*, *allkirjastama*, dokumendi *allkirjastamine*, *kooskõlastama*, *tagasisidestama*, *tasaarveldada*, *tasaarvestan*, *kolmekordistunud* (< *kolmekordistuma*); *klikkpaigaldatav* (*klikkpaigaldama* = klikiga, klõpsuga paigaldama), *väärkoheldud* (< *väärkohtlema*), *geenmuundatud* (< *geenmuundama*), *kuumtsingitud* (< *kuumtsinkima*), *madalküpsutatud* (*madalküpsutama* = madalal temperatuuril küpsutama), *peenjahvatatud* (< *peenjahvatama*)
- b) **nii liit- kui ka ühendteguõnana:** *taasavame* ~ *avame taas*, *taasavatud* ~ *taasavatud* kauplus, *püüti taaselustada* ~ *taas elustada*, *taasiseseisvunud* ~ *taas iseseisvunud* Eesti, *taaskohtuda* ~ *taas kohtuda*, *taaslooma* ~ *taas looma*, *ülehindama* ~ *üle hindama*, *ülerahvastama* ~ *üle rahvastama*

Määrsõna + v-, fav-, nud-, tud-kesksõna

Määrsõna ja kesksõna ühendid võivad lauses esineda öeldise, täiendi, öeldistäite või määrusena. Millal kirjutada kokku, millal lahku, oleneb esmajoones sellest, kas kesksõna väljendab lauses pigem tegevust (öeldis, määrus) või pigem omadust (täiend, öeldistäide).

Öeldis, mille moodustavad *olema*-verb koos *nud*-kesksõnaga (isikuline tegumood) või *tud*-kesksõnaga (umbisikuline tegumood), tuleb alati lahku kirjutada (nt *on kätte saanud*, *oli üle kuulanud*, *on kätte saadud*, *oli üle kuulatud*).

Määrusi vormistavad *nud-*, *tud-*, *nuna-*, *tuna-*tunnusega määruslikud lauselühendid, needki kirjutatakse lahku (nt *välja arvatud* kreemikoogid, istub *kõssi vajununa*). Kuigi *nuna-* ja *tuna-*vormi arvas lahkukirjutatavate hulka juba VÕK oma 1979. aasta otsusega³, on reegli rakendamine isegi norminguallikais⁴ siiani ebajärjekindel (nt *kaasa haaratuna*, harilikult *kokkukirjutatuna*, seltskonnast *kõrvale tõmbununa*, kaaslastest *mahajäetuna*, omaette *välja antuna*). Mõjutada võib ka kokkukirjutatavate *nu-* ja *tu-*tuletiste eeskuju.

- a) ***nud*-kesksõna öeldisena:** *on alla kirjutatud, oleme ette valmistatud, ei ole kinni pidanud, oleme kokku leppinud, olen kokku puutunud* eri programmidega, *olen kätte saanud, olen sellest lahti öelnud, oli läbi vaadanud, oled sisse kukkunud, on sisse tulnud, on välja andnud, harjumused on välja kujunenud, oleme välja töötanud, on välja valinud, vesi on ära auranud, on ära kolinud, oleme üle andnud, on üle elanud, olen üle söönud, komisjon on üle vaadanud, pole üle vaadanud, olen üle väsinud, on üles kasvatatud, olid ümber rahvustunud*
- b) ***nud*-kesksõna määrusena:** (templil) *sisse tulnud, välja läinud, töö üle andnud, vastu võtnud, (kuulutuses) VAZ (vähe sõitnud); nuna-vorm määrusena:* *kokku kuivanuna, kõssi vajununa, viltu vajununa, Eestisse tagasi pöördununa*
- c) ***tud*-kesksõna öeldisena:** *leping on alla kirjutatud, avamine on edasi lükatud, on ette nähtud, olgu ette valmistatud, on looduse poolt kaasa antud, tulumaks on kinni peetud, on kokku lepitud, polnud kokku lepitud, on kätte saadud, on läbi arutatud, pisemgi detail on läbi mõeldud, toode on läbi müüdüd, asi on läbi räägitud, on läbi uuritud, koolitus on läbi viidud (parem: korraldatud), on maha arvestatud, on maha jäetud, on maha kantud, küsimus on päevakorrast maha võetud (parem: välja jäetud, kustutatud), kui te olete sisse registreeritud, on tagasi lükatud, saal oli täis suitsetatud, buss oli inimesi täis topitud, on valmis kirjutatud, on vastu võetud ühingu liikmeks, volitus on välja antud, on ülikoolist välja heidetud, olete välja kirjutatud, on välja mõeldud, etendused on välja müüdüd, on*

³ Kirjakeele teataja 1979–1983, lk 40–41.

⁴ ÕS 2013, „Eesti keele käsiraamat“ 2007.

*välja saadetud, on Rootsis välja töötatud, on ära märgitud kleepribaga, on ära saadetud, on ära toodud manuses (parem: toodud), on ära viidud, on üle antud, on üle hinnatud (liitverbina: on ülehinna-
natud), number on tekstis üle kirjutatud, server on üle koormatud, on üle kuulatud, on üle küpsetatud, oli üle pakutud, on üle vaadatud, õpilane on üle viidud, on homseks üles antud, on üles ehitatud, sai üles ehitatud, andmed on üles laaditud, leping on üles öeldud, on ümber ehitatud, on ümber tehtud; teepungad on käsitsi nopitud*

- d) **tud-kesksõna määrusena:** *alla hinnatud, alla kirjutatud* kahes eksemplaris, *kaasa arvatud*, (sel kuupäeval) *kinni peetud*, (templil) *läbi kantud*, (templil) *maha kantud, vastu võetud, tagasi lükatud* või ootele *jätetud, välja arvatud, välja müüdüd*, võimalus olla komisjonis *ära kuulatud, ära märgitud* konkursil, *üle viidud* teisele ametikohale; **tuna-vorm määrusena:** viha, mis järgmisse põlve *edasi antuna* meid vaevab, *eraldi võetuna* on need vabandatavad eksimused, *kõrvale heidetuna*, kiri *saabus lahti rebituna, sisse logituna*, hoiatusteleviisor ja arvuti *välja lülitatuna, üles ärritatuna, ümber arvestatuna* rahasse; *uuesti sündinuna*

Määrusi aitab ära tunda *olema*-verb, mis on osas ühendites juurdemõeldav: *istub kõssi vajununa* = istub, *olles kõssi vajunud*; *välja müüdüd* = (saal, etendus, piletid) *on* välja müüdüd; *välja arvatud kreemikoogid* = (millegi hulgast) *on* välja arvatud kreemikoogid.

Kaasa arvatud, välja arvatud

Ühendite *kaasa arvatud* ja *välja arvatud* kokku-lahkukirjutus on ammune probleem. Johannes Aavik on oma 1936. aastal ilmunud õigekeelsuse õpikus andnud näite „*välja arvatud* mõned üksikud, olid kõik rahul“ ja selle kohta õpetuse: *välja arvatud* kirjutatakse niisuguses ühendis lahku, sest partitsiip esineb siin verbaalses tähenduses ja verb *olles* on juurde mõeldav: *olles välja arvatud*. „Seda osutab ka veel see,“ lisab Aavik, „et *välja arvatud* võib ümber paigutada: „mõned üksikud *välja arvatud*, olid kõik rahul“.“⁵

⁵ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 327–328.

Täiendi ja öeldistäite puhul oleneb kokku-lahkukirjutus sellest, kas määrsõna ja kesksõna moodustavad koos ühendtegu sõna või mitte (öeldistäite puhul tuleb lisaks vaadata, kas kesksõna on oleviku või mineviku kesksõna).

ÜHENDTEGUSÕNU MOODUSTAVAD nelja liiki määrsõnad:

- 1) **kohamäärsõnad**, nt *all, alla, alt, asemel, asemele, asemelt, edasi, eemal, eemale, eemalt, ees, eest, esil, esile, ette, juurde, juures, juurest, järel, järele, kaasa, kaasas, kallal, kallale, kallalt, kaugel, kaugele, kaugelt, kohal, kohale, kohalt, kõrval, kõrvale, kõrvalt, käes, käest, kätte, külge, ligi, läbi, lähedal, lähedale, lähedalt, maha, mööda, otsa, paigal, paigale, paigalt, peal, peale, pealt, päral, päralt, ringi, seal, sealt, sees, seest, siia, siin, siit, sinna, sisse, taga, tagant, tagasi, taha, vahel, vahele, vahelt, vastu, välja, väljas, väljast, ülal, ülalt, üle, üles, ümber*;
- 2) **seisundimäärsõnad**, nt *alles, ilma, kaardu, kaotsi, katki, kimp, kinni, kissi, kassis, kokku, koos, koost, kortsu, kängu, kõssi, külili, lahti, laiali, lõhki, norgu, nurja, pooleli, puruks, puudu, pärani, rikki, sassi, segi, täis, umbe, vait, valmis, viltu*;
- 3) **lõpetatust või tulemuslikkust märkivad määrsõnad**, nt *läbi, maha, minema* (minema minema), *otsa, tulema* (tulema tulema), *täis, valmis, välja, ära*;
- 4) **rõhumäärsõnad** *vaja* (vaja minema, vaja olema), *tarvis* (tarvis minema, tarvis olema)⁶.

Ühendtegu sõnad jagunevad korrapärasteks ja ainukordseteks ühendtegu sõnadeks.⁷ Esimeste hulka kuuluvad ühendid, kus sama määrsõna võib seonduda terve rühma semantilisel lähedaste tegu sõnadega (nt *alla tulema/minema/jooksma/sõitma/ruttama*), ja vastupidi, mingi verbirühma liige võib kombineeruda kõigi selle rühma määrsõnadega (*alla/üles/sisse/välja/ette/*

⁶ VÕKi 1979. a otsus rõhumäärsõnu veel ei nimeta, need lisab: M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 20–22.

⁷ H. Rätsep, Eesti keele lihtlausete tüübid. Emakeele Seltsi toimetised nr 12. Tallinn: Valgus, 1978, lk 28.

juurde minema). Ainukordsed ühendverbid (nt *maha kirjutama*, *peale käima*) sarju ei moodusta. Korrapärase ühendverbi tähendus tuleneb tema osade tähendusest (*sisse minema* = *sisse* + *minema*), ainukordsel enamasti ei tulene (*maha kirjutama* ≠ *maha* + *kirjutama*). Koha- või seisundimäärsõna ja tegusõna juhuslikke ühendeid ei ole põhjust ühendteguõnadeks pidada (nt *alt avanev* aken, *kõikjal olev* lumi, *mujal kasutatavad* väited, *siin olevad* pildid, *sügaval asetsevad* silmad).

Ühendteguõnu saab täiendina kirjutada nii kokku kui ka lahku (nt *mööda ruttav* ~ *möödaruttav* mees, *kaasa ostetav* ~ *kaasaostetav* vein, *alla kukkunud* ~ *allakukkunud* oksad, *kokku lepitud* ~ *kokkulepitud* kohtumine), öeldistäitena võib nii kokku kui ka lahku kirjutada *v-* ja *tav-*kesksõnu (nt dokument on *alla laaditav* ~ *allalaaditav*). Kui ühendteguõna määrsõna moodustab koos kesksõnaga iseseisva omadussõna, kirjutatakse see pigem kokku (nt *kõrgemalseisev* isik 'tähtsal ametikohal olev', *aukuvajunud* silmad).

a) *v-kesksõna täiendina*: *all olev* ~ *allolev* tabel, *eemal olevad* ~ *eemalolevad* inimesed, *ees ootav* ~ *eesootav* konverents, *ees seisvad* ~ *eesseisvad* ülesanded, *eraldi seisvad* ~ *eraldiseisvad* harud, *esile kerkivad* ~ *esilekerkivad* küsimused, *ette tulevaid* ~ *ettetulevaid* probleeme, *juures olev* ~ *juuresolev* joonis, *kaasas olev* ~ *kaasasolev* asi, *kaugemal asuv* ~ *kaugemalasuv* maja, *kinni vajuv* ~ *kinnivajuv* silm, *kokku puutuvast* ~ *kokkupuutuvast* osast, *kohal olevad* ~ *kohalolevad* liikmed, *kõrval asuv* ~ *kõrvalasuv* parkla, *lahti riietuv* ~ *lahtiriietuv* naine, *lähedal asuv* ~ *lähedalasuv* kohvik, *mööda ruttav* ~ *möödaruttav* mees, *pealt vaatavad* ~ *pealtvaatavad* lapsed, *pooleli olevad* ~ *pooleliolevad* tööd, *puudu jääv* ~ *puudujääv* osa, *puudu olev* ~ *puuduolev* hääl, *ringi rändav* ~ *ringirändav* näitus (parem: rändnäitus), *sisse tulevad* ~ *sissetulevad* kõned, *välja mineva* ~ *väljamineva* posti käitlemine, *tagasi sõitev* ~ *tagasisõitev* rong, *vaja minevad* ~ *vajaminevad* eeldused, *vastu tulevad* ~ *vastutulevad* autod, *võlgu olev* ~ *võlguolev* raha, *välja trügivad* ~ *väljatriügivad* inimesed, *ära jääv* ~ *ärajääv* lend, *ära olev* ~ *äraolev* töötaja, *üle jääv* ~ *ülejääv* osa

b) *tav-kesksõna täiendina*: *eest laetav* ~ *eestlaetav* pesumasin (parem: *eest täidetav* ~ *eesttäidetav*), *järel veetav* ~ *järelveetav* kohver,

kaasa ostetav ~ kaasaostetav vein, kinni peetav ~ kinnipeetav isik, kätte saadav ~ kättesaadav info, läbi võetavad ~ läbivõetavad teemad, maha pestav ~ mahapestav värviemaldusvahend, peale määritav ~ pealemääritav geel, sisse nõutav ~ sissenõutav summa, tagasi makstavad ~ tagasimakstavad summad, vastu võetav ~ vastuvõetav otsus, välja antav ~ väljaantav auhind, välja loputatav ~ väljaloputatav šampoon, välja loositav ~ väljalooositav auhind, välja pakutavad ~ väljapakutavad hinnad (parem: pakutavad), ära antav ~ äraantav pagas, üle antav ~ üleantav sõiduk, ümber paigutatavad ~ ümberpaigutatavad vaheseinad

- c) **tav-kesksõna öeldistäitena:** dokument on alla laaditav ~ allalaaditav, töötajad ei ole kätte saadavad ~ kättesaadavad
- d) **nud-kesksõna täiendina:** alla kukkunud ~ allakukkunud oksad, alles jäänud ~ allesjäänud vara, esile kerkinud ~ esilekerkinud küsimused, ette jäänud ~ ettejäänud loom, järele jäänud ~ järelejäänud summa, kaugele arenenud ~ kaugelearenenud haigus, kohal olnud ~ kohalolnud liikmed, kohale sõitnud ~ kohalesõitnud patrull, kokku tulnud ~ kokkutulnud inimesed, kõrvale astunud ~ kõrvaleastunud vaatajad, külili kaldunud ~ külilikaldunud laev, lahku läinud ~ lahkuläinud vanemad, läbi põlenud ~ läbipõlenud lamp, maha rahunenud ~ maharahunenud lemmikloom, maha sadanud ~ mahasadanud lumi, marru sattunud ~ marrusattunud mees, paigale tardunud ~ paigaletardunud perenaine, pooleli jäänud ~ poolelijäänud töö, puudu olnud ~ puuduolnud andmed, sinna sõitnud ~ sinnasõitnud inimesed, sisse harjunud ~ sisseharjunud käitumismustrid, sisse tulnud ~ sissetulnud kirjad, valmis saanud ~ valmissaanud maja, vangi langenud ~ vangilangenud mehed, viltu vajunud ~ viltuvajunud seinad, välja kasvanud ~ väljakasvanud juuksed, välja kujunenud ~ väljakujunenud arusaam, välja läinud ~ väljaläinud kirjad, välja voolanud ~ väljavoolanud vesi, ära jäänud ~ ärajäänud ettekanne, üle jäänud ~ ülejääänud toidukaup, üle töötanud ~ ületöötanud kolleeg
- e) **tud-kesksõna täiendina:** all toodud ~ alltoodud valikutel, alla hinnatud ~ allahinnatud kaup, alla kirjutatud ~ allakirjutatud dokument, alla laaditud ~ allalaaditud failid, alla surutud ~ allasurutud vähemus, esile tõstetud ~ esiletõstetud töö, ette antud ~ etteantud piirid, ette nähtud ~ ettenähtud abinõud, ette sirutatud ~ ettesirutatud käsi, ette tellitud ~ ettetellitud õhtusöök, ette valmistatud ~

*ettevalmistatud kõne, juurde lisatud ~ juurdelisatud tabel (parem: lisatud), järele aidatud ~ järeleaidatud kasv, kaasa toodud ~ kaasa-
toodud materjal, kinni makstud ~ kinnimakstud reklaam, kinni
peetud ~ kinnipeetud summa, kohal algatatud ~ kohalalgatatud
küsimused, kohale toimetatud ~ kohaletoimetatud pakk, kokku
keritud ~ kokkukeritud juhe, kokku kutsutud ~ kokkukutsutud
komisjon, teha kokku lepitud ~ kokkulepitud tähtjaks, kokku
surutud ~ kokkusurutud hambad, koos oldud ~ koosoldud aastad,
kätte toimetatud ~ kättetoimetatud kaup, neli lahti klopitud ~
lahtiklopitud muna, läbi loetud ~ läbiloetud raamat, läbi mõel-
dud ~ läbimõeldud otsus, läbi viidud ~ läbiviidud audit (parem:
tehtud), maha jäetud ~ mahajäetud lapsevanker, maha kantud ~
mahakantud vara, maha põletatud ~ mahapõletatud küla, maha
surutud ~ mahasurutud ülestõus, peale laaditud ~ pealelaaditud
kaubad, pealt nähtud ~ pealtnähtud sündmused, puruks visatud ~
puruksvisatud taldrik, rulli keeratud ~ rullikeeratud pannkook,
siin esitatud ~ siinesitatud andmed, sisse ehitatud ~ sisseehitatud
mööbel, sisse nõutud ~ sissenõutud summad, tagasi makstud ~
tagasimakstud summad, täis kribitud ~ täiskribitud sein, täis suitse-
tatud ~ täissuitsetatud ruumid, valmis segatud ~ valmissegatud
kaste, vastu võetud ~ vastuvõetud otsus, villi tantsitud ~ villitantsi-
tud jalad, välja antud ~ väljaantud õiendid, välja arvatud ~
väljaarvatatud pension, välja kuulutatud ~ väljakuulutatud
võistlus, välja lülitatud ~ väljalülitatud masin, välja makstud ~
väljamakstud summad, välja müüdüd ~ väljamüüdüd üritus, välja
ostetud ~ väljaostetud retseptid, välja printitud ~ väljaprintitud
kupong, välja saadetud ~ väljasaadetud kirjad, välja toodud ~
väljatoodud aastaarv (parem: toodud), välja töötatud ~ välja-
töötatud juhend, välja vahetatud ~ väljavahetatud torustik, välja
valitud ~ väljavalitud laulud, välja veetud ~ väljaveetud toodang,
ära jäetud ~ ärajäetud lennud, ära märgitud ~ äramärgitud kirja-
kohad, ülal toodud ~ ülaltoodud andmed, üle kantud ~ ülekantud
tulumaks, üle koormatud ~ ülekoormatud server, üle kuulatud ~
ülekuulatud tunnistaja, üles laaditud ~ üleslaaditud failid, üles
puhutud ~ ülespuhutud mull, üleval istunud ~ ülevalistunud
öö, ümber ehitatud ~ ümberehitatud keskus, ümber töötatud ~
ümbertöötatud variant; järeltäiendina pigem lahku: kaks muna,
lahti klopitud*

ÜHENDTEGUSÕNU EI MOODUSTA ajamäärsõnad (nt *ammu*, *harva*, *hiljuti*, *kaua*, *seni*, *varem*, *vast*, *äsja*), viisimäärsõnad (nt *hästi*, *halvasti*, *kergesti*, *kiiresti*, *käsitsi*, *vaevu*), hulga- ja määramäärsõnad (nt *palju*, *vähe*, *rohkem*, *enam*, *vähem*, *väga*, *hästi*), küsimäärsõnad (nt *kuhu*, *kus*, *kust*) ning liitsõnalised kohamäärsõnad (nt *allpool*, *eespool*, *kohapeal*).

Need määrsõnad kirjutatakse järgnevast kesksõnast harilikult lahku. Kokku kirjutada saab siis, kui määrsõna moodustab koos kesksõnaga iseseisva omadussõna (nt *iseenesestmõistetav* asi 'loomulik, pikemata selge', *järeltulevad* põlved, *paljutootav* algus 'lootusrikas', *varalahkunud* kolleegid 'surnud', *vastsündinud* laps, *vähekindlustatud* lapsed 'vaesed').

- a) **ajamäärsõna + kesksõna täiendina:** *alles ostetud* esemed, *ammu kuuldud* lugu, *ammu möödunud* ajad, *ammu tuntud* tõde, *harva esinev* haigus, *hiljuti nähtud* film, *igavesti kestev* kevad, *kaua kestev* köha, *kaua oodatud* vabadus, *kaua säilivad* mahlad, *kauem kestev* värskus, *seni avaldatud* luuletused, *seni kehtivad* seadused, *seni tehtud* töö, *taas avatud* kauplus (liitverbiina: taasavatud), *täna nähtud* etendus, *vast avatud* kohvik, *vast ilmunud* raamat, *vast renoveeritud* kool, *vast saabunud* külalised, *vast valminud* hoone, *varem avaldatud* tahe, *varem esitatud* seisukohad, *varem ilmunud* artikkel, *varem sooritatud* tehingud, *varem värvitud* sein, *viimati nimetatud* punkt, *viimati valitud* kõned, *äsja avatud* kohvik, *äsja ilmunud* raamat, *äsja lõppenud* koosolek, *äsja sadanud* lumi
- b) **viisimäärsõna + kesksõna täiendina:** *halvasti tehtud* töö, *hulgi müüdavad* värvid, *hästi esitatud* kõne, *hästi istuvaid* pükse, *hästi kasvatatud* lapsed, *hästi kirjutatud* lugu, *hästi tehtud* töö, müügil *hästi varustatud* kauplustes, *ise tehtud* kingitused (st iseseisvalt, omal jõul tehtud), *kergesti puhastatav* pind, meene ei tohi olla *kergesti purunev* ja peab olema *ohutult käideldav*, *kergesti solvuv* inimene, *kergesti süttiv* aine (= kergsüttiv), *kiiresti arenev* majandus, *kiiresti imenduv* kreem, *kiiresti muutuv* maailm, *kiiresti riknevad* toiduained, *kõrgelt arenenud* teadus, *kõrgelt hinnatud* büroomööbel, *kõrgesti haritud* inimene, *käsitsi kirjutatud* avaldus, *käsitsi maalitud* portselan, *käsitsi valmistatud* seep, *lihtsalt juhitav* seade, *lihtsalt paigaldatav* parkett, *raskesti eemaldatav* plekk, *raskesti kasvatatav* laps, *raskesti loetav* käekiri, *raskesti läbitav*

maastik, *raskesti sulav* metall (= rasksulav), *süvitsi minev* uurimus, *tõsiselt võetav* ettepanek, *täpselt sõnastatud* soovid, *tühjalt seisnud* maja, *vabalt seisev* valamu, *vaevu kuuldav* heli, *vaevu märgatav* sädelus silmis, *valesti pargitud* auto, *värskelt pressitud* mahl, *õigesti kõlanud* laulud, *üheselt mõistetav* vastus, *üksi elavad* eakad; **öeldis-täitena:** me ei ole *tõsiselt võetavad*

- c) **hulga- või määramäärsõna + kesksõna täiendina:** üks *enam kõneldud* teemasid, Eestis *enam levinud* süsteem, *enam makstud* käibemaks, *enim kasutatavad* maitseained, *enim loetavad* raamatud, *enim mängitud* lood, *enim müüdüd* auto, *enim nõutud* valge vein, *enim tasustatud* amet, *enim uuritud* piirkond, *hästi arenenud* kuulmine, *hästi imenduv* õli, *hästi informeeritud* kliendid, *hästi loetav* kiri, *hästi minev* kaup, *hästi säilinud* pealinn, *hästi tasustatud* töö, *hästi teeniv* lapsevanem, *hästi tuntud* koht, minu *palju kannatanud* vanemad, *palju kirjutud* raamat, *palju näinud* inimene, *palju räägitud* teema, *väga austatud* kuulajad, *vähe kasutatud* rõivad, *vähe kortsuv* riie, *vähe määrduv* laudlina, *vähe sõitnud* VAZ, *vähe sõidetav* tee, *vähe tuntud* viirused, *vähe töödeldud* toiduained, *vähem haritud* inimene, *vähem levinud* keel, *vähem makstud* raha, *vähem meeldivad* küljed, *vähem märgatav* viga, *vähem sobiv* lahendus, *vähem tuntud* objekt; **öeldistäitena:** see on *vähe usutat*
- d) **liitsõnaline kohamäärsõna + kesksõna täiendina:** *allpool kirjeldatud*, *allpool loetletud*, *allpool nimetatud*, kanda *allpool toodud* pangaarvele, *allpool olev*, *eespool mainitud*, *eespool nimetatud*, *eespool toodud*, *eespool viidatud*, *eespool öeldud* (= eelmainitud, eelnimetatud, eeltoodud, eelviidatud, eelöeldud), *kohapeal algatatud* küsimused

Süntakiliselt seotud laiend

Ühend- ja väljendtegasõnade kesksõnu ja *mata*-vormi, mis on lauses täiendiks (oleviku kesksõnad ka öeldisäiteks), võib kirjutada nii kokku kui ka lahku. Kui ühendtegasõna määrsõnale eelneb lauses süntakiliselt seotud laiend, tuleb eelistada lahkukirjutust.

Selle üle, kas eelnev laiend võib mõjutada kesksõnu lahku kirjutama või ei, arutleti muu hulgas 1930. aastail Eesti Kirjanduse Seltsi keele-

toimkonnas.⁸ J. V. Veski ettepanek oli kirjutada mis tahes laiendi puhul lahku (nt *inimestest maha jäetud maja, aknast välja hüppav kass, sõjast osa võtnud noormees*), Johannes Aavik pooldas kokkukirjutust (nt *põgenejatega kaasaläinud koer, enesega rahulolev ilme*). 1970-ndaiks oli peale jäänud seisukoht kirjutada laiendist hoolimata kokku, nii nägi ette ka ÕS 1976 õigekirjalisa, kuid oli selge, et see pruuk on vastuolus loomuliku keeletundega⁹. VÕKi 1979. aasta otsus lubas lõpuks lahkukirjutust, kuid tekkis uus küsimus: mis laiend arvesse läheb ja mis mitte. Otsuse edukas rakendamine sellest küll ei olene, sest alati on õige kirjutada lahku, kuid kirjutajad armastavad probleemi üle pead murda.

VÕKi otsuse¹⁰ ja selle aluseks olnud tööde¹¹ järgi tuleb süntaktiliselt seotuks pidada eeskätt sellist käändsõnalist laiendit, mis ei sõltu mitte kogu verbiühendist, vaid ainult ühendverbi määrsõnast, ja mille kääne on tingitud sellest samast määrsõnast (nt *sillast üle minema, majale peale langema, tasust ilma jätma*). Ühendverbe moodustavatest määrsõnadest võib laiendeid olla peamiselt kohamäärsõnadel, nt seestülevas laiend määrsõnadel *alla, eemal, ilma, kaugel, kõrval, läbi, mööda, sisse, välja, üle, üles, ümber*; alaleütlevas *ette, juurde, järele, kallale, kõrvale, külge, peale, vahele, vastu*; alalütlevas *juures, järel, kallal, kõrval, küljes, ligi, lähedal, otsas, peal, taga, vahel, vastas, ümber*; seesütlevas *sees*; kaasaütlevas *kaasa, kaasas*. Kindlas käändevormis laiendeid ei tingi siiski sellised kohamäärsõnad nagu *edasi, esile, maas, maha, kohal, kohale, paigal, paigale, päral, pärale, tagasi, ülal, üleval*.¹² Peale käändsõna võib kokku-lahkukirjutust mõjutada ka määrsõna (nt *natuke* lahti lükatud aken, *täiesti* rikki läinud aparaat, *siit* minema kihutanud auto).¹³

⁸ A. Kask, EKS-i Keeletoimkonna viimaste koosolekute otsuseid. – Eesti Keel 1938, nr 2, lk 56. Vt ka E. Muuk, Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest, lk 4–17.

⁹ E. Kindlam, Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus, 1976, lk 105–107.

¹⁰ Kirjakeele teataja 1979–1983, lk 39–44.

¹¹ H. Rätsep, Eesti keele lihtlausete tüübid, lk 32–35.

¹² Sealsamas, lk 35.

¹³ Kaks esimest on VÕKi otsuse näited, kolmanda on lisanud Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ (1995).

Kui laiend sõltub kogu ühendverbist (mitte kitsalt selle määrsõnast), ei saa seda pidada süntaktiliselt seotud laiendiks ega peaks see mõjutama ka kokku-lahkukirjutust. Sidumata laienditena võib käsitada muu hulgas selliseid täiendeid, millele öeldisverbi laiendina vastaks sihitis (nt *retsepti välja kirjutatud* ~ *väljakirjutatud arst* < arst kirjutas retsepti välja), tegijamäärus (nt *asutuse poolt välja antud dokument* < dokument anti välja asutuse poolt), sõltuvusmäärus (nt *seadusega ette nähtud* ~ *ettenähtud piirangud* < piirangud nähti ette seadusega), põhjusemäärus (nt korteri eest *välja makstav* ~ *väljamakstav summa* < summa makstakse välja korteri eest), otstarbemäärus (nt õppekava täitmiseks *ette nähtud* ~ *ettenähtud aeg* < aeg nähti ette õppekava täitmiseks), valdajamäärus (nt teostajale *üle antud* ~ *üleantud materjalid* < materjalid anti üle teostajale), kohamäärus (nt eelarves *ette nähtud* ~ *ettenähtud kulud* < kulud nähti ette eelarves), ajamäärus (nt *14. mail alla kirjutatud* ~ *allakirjutatud leping* < leping kirjutati alla 14. mail). Seda, et laiend kuulub kogu ühendi juurde, näitab mõnikord see, kui saame asendada ühendteigusõna talle sisult vastava lihtverbiga (*retsepti väljastatud arst*, *asutuse poolt väljastatud dokument*, *seadusega sätestatud piirangud*).

Ühendverbi käändsõnalistest laienditest tuleb lahus hoida nimisõna ja kaassõna ühendid (nt *maa all* asuv, *riiuli ette* jääv, *lauaplaadi sisse* paigutatud, *ekraani taga* veedetud, *üle pea* tõmmatav, *üle kere* värisev, *jõge pidi* sõitmine). Neid tunneb ära esiteks sellest, et kaassõna ja nimisõna vahele ei saa paigutada muid sõnu, ja teiseks sellest, et nimisõna on omastavas või osastavas käändes, mitte kohakäändes, nagu on ühendverbi määrsõna laiendav käändsõna.¹⁴

Väljendverbi koosseisu kuuluv käändsõna moodustab tegusõnaga süntaktilise ja semantilise terviku ning väljendverbi laiendid sõltuvad sellest tervikust, mitte näiteks eraldi väljendverbi käändsõnast. Seetõttu ei peaks laiendid väljendverbi osade

¹⁴ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 446–447.

kokku-lahkukirjutust mõjutama (rühma b viimased neli näidet), nii nagu nad võivad seda teha ühendverbi puhul.

- a) **lahku kirjutama kallutav laiend:** *mäest alla veerev siil, teest eemal asuv ala, rasvast läbi imbunud pirukas, minuga kaasas olevad isikud, eluga kaasas käiva laimuga, peavoolust kõrvale jäänud kunstnik, aknast sisse langev valgus, ühendusse sisse veetud ja ühendusest välja veetud tooraine, hinnakirjast välja arvatud tooted, menetlusest välja arvatud eelnõu, muusikakoolist välja kasvanud kooslused, koolist välja langenud õpilased, kontekstist välja rebitud lause, tööajast üle jääv aeg, lõunasöögist üle jäänud toit, mäest üles roniv mees; servapidi kokku puutuvad katused, eest lahti käiv kampsun, tihedalt kinni löödud kast, kauaks kätte jäänud raamat, pikalt läbi mõeldud jutt, parajasti pooleli olev romaan, une pealt üles tiritud mees*
- b) **lahkukirjutuse suhtes neutraalne laiend:** *valitsuskoalitsiooni kokku panevad ~ kokkupanevad osakonnad, tohutu arengu läbi teinud ~ läbiteinud XX sajand, sündmust pealt näinud ~ pealtnäinud mees, põhikooli pooleli jätnud ~ poolelijätnud õpilane, külalisi vastu võttev ~ vastuvõttev organisatsioon, retsepti välja kirjutanud ~ väljakirjutanud arst, loa välja andnud ~ väljaandnud asutus, holokausti üle elanud ~ üleelanud inimesed, õhku läbi laskev ~ läbilaskev materjal, verd täis valgunud ~ täisvalgunud silmad, riigisekretäri poolt alla kirjutatud ~ allakirjutatud kiri, teie poolt kinni peetud ~ kinnipeetud maksud, nõukogu poolt 21.12.2001 vastu võetud ~ vastuvõetud määrus, asutuse poolt välja antud ~ väljaantud dokument, tormi poolt minema kantud ~ minemakantud paat, pilbastest kokku pandud ~ kokkupandud ristikesed, tuludest ülal peetavad ~ ülalpeetavad raamatukogud, hirmule ja propagandale üles ehitatud ~ ülesehitatud ühiskond, seadusega ette nähtud ~ ettenähtud piirangud, võiga üle valatud ~ ülevalatud pannkoogid, tellijaga kokku lepitud ~ kokkulepitud üritus, õppekava täitmiseks ette nähtud ~ ettenähtud aeg, viia jalutama selleks ette nähtud ~ ettenähtud kohtadesse, sisustuseks vaja minev ~ vajaminev raha, spetsiaalselt selleks välja valitud ~ väljavalitud teenused, firmale välja antud ~ väljaantud kliendikaart, riigile üle läinud ~ üleläinud korter, eelarves ette nähtud ~ ettenähtud kulud, ühistutes esile kerkivad ~ esilekerkivad probleemid, palgast kinni peetud ~ kinnipeetud osa, peeglist vastu vaatav ~ vastuvaatav nägu, riigi-*

eelarvelistele kohtadele *vastu võetud* ~ *vastuvõetud* üliõpilased, eespool *välja toodud* ~ *väljatoodud* mahus, 14. mail *alla kirjutatud* ~ *allakirjutatud* leping, lühikese aja jooksul *välja selgitatud* ~ *väljaselgitatud* eeskirjarikkujate arv, teist korda *kokku kutsutud* ~ *kokkukutsutud* üldkoosolek, küsitluste alusel *kokku lepitud* ~ *kokkulepitud* koolitused, avaliku teenuse osutamise puhul *ette nähtud* ~ *ettenähtud* kvaliteedinõuete täitmine, korteri eest *välja makstav* ~ *väljamakstav* summa; **väljendverbid:** eelarves *kindlaks määratud* ~ *kindlaksmääratud* kulud, kodukohast *lugu pidav* ~ *lugupidav* inimene, ajalootundidest *meelde jäänud* ~ *meeldejäänud* mõtteterad, koosolekust *osa võtnud* ~ *osavõtnud* inimesed

On käändsõnalisi laiendeid, mis ei mahu süntaktiliselt seotud laiendi määratluse alla (on vabad laiendid, nt *veekogudesse tagasi juhitud* vesi, *vanglas kinni peetav* isik, *linnadest kokku tulnud* inimesed, *kodunt kaasa toodud* asjad, *hirmust pärani aetud* silmi, *bilansist maha kantud* nõuded, *puu otsast maha kukkunud* õun, *laualt maha veerev* pliiats, *arvelt maha kantud* summad, *memorandumile alla kirjutatud* erakond, *üliskooli arengule kaasa aitav* jõud, *töölt ära tulev* mees, *teenindusega kokku puutuvad* inimesed), kuid mida on siiski üsna loomulik lahku kirjutada. Nagu tõdes 1976. aastal Ester Kindlam: mõnel juhul on lahkukirjutus loomulikum isegi siis, kui laiendit polegi.

Ühendtegu sõnadest saadud käänd- ja mäarsõnu võib pidada liitsõnadeks, mille kokkukirjutust laiendid ei mõjuta (nt taotluse menetlusest *väljavõtmine*, rongist *mahajääja*), ja neid võib kirjutada ka kesksõnavormide eeskujul lahku (ning arvestada soovi korral laienditega: taotluse menetlusest *välja võtmine*, rongist *maha jääja*).¹⁵

Elmar Muuk käsitas verbaalnoomeni täiendsõna juurde kuuluvat laiendit tegurina, mis tingib lahkukirjutuse (nt *õigelt teelt hoopis kõrvale eksimine*, *äärmiselt kaugele minek*, *raskustest üle saamine* ~ *ülesaamine*, *aknast välja hüppamine*), selle soovitusel võttis omaks ka Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond. Kui laiend ei kuulu täiend-

¹⁵ Liitsõnaks pidamine lähtub vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 21. novembri 1979. a otsusest, lahkukirjutus Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 11. juuni 2012. a lisandusest.

sõna, vaid kogu ühendi juurde, nähti ette kirjutada kokku (nt *otsuse vastuvõtmine, hobuse äramüümine, raamatu tagasitoomine, sõjast osavõtja, millestki arusaamine, kellestki lugupidamine*). Kaheldavil juhtumeil tuli „lahkukirjutamist põhimõtteliselt eelistada kokkukirjutamisele“.¹⁶ Hilisemad toimkonnad ei ole selles asjas seisukohta võtnud.

Käändsõna + v-, fav-, nud-, tud-kesksõna

Kui määrsõna ja kesksõna ühendis tuli määrata, kas on ühendtegasõna või ei ole, siis käändsõna ja kesksõna ühendite puhul tuleb otsustada, mida pidada väljendtegasõnaks ja mida mitte. Tegusõnade jagamine ühend- ja väljendtegasõnadeks käib sõnaliigi järgi: ühendverbis kuulub tegusõna juurde määrsõna, väljendverbis käändsõna.¹⁷

Käändsõnad ja tegusõnad moodustavad mitmesuguseid ühendeid, millest osa on püsivamad (nt *jalga laskma, sõna võtma, kõnet pidama, aega nõudma*), osa juhuslikumat laadi (nt *puitu kahjustama, õues viibima*). Püsiühendite hulgas on omakorda selliseid, mille tähendus tuleneb otseselt ühendi osade tähendusest (nt *kõnet pidama* = kõne + pidama, *aega nõudma* = aeg + nõudma – nagu see on ka juhuslike ühendite puhul), ja selliseid, mis on tähenduselt terviklikud, jagamatud (*jalga laskma* ei ole 'jalg + laskma', vaid 'põgenema, ära jooksmata, lahkuma', *osa võtma* ei ole 'osa + võtma', vaid on 'osalema'). Need viimased ongi väljendtegasõnad.

Niisiis tunneb väljendverbe ära kõigepealt sellest, et ühendi tähendust ei saa tuletada tema osade tähendusest. Seda annab mõnikord üle kontrollida eriküsimusega: tavalise ühendi puhul saab verbi juurde kuuluva käändsõna kohta esitada eraldi küsimuse (nt *venib pikaks* – venib missuguseks?, *ajab vihaseks* – ajab

¹⁶ E. Muuk, Verbeide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest, lk 16; A. Kask, EKS-i Keeletoimkonna viimaste koosolekute otsuseid, lk 57.

¹⁷ Termin *väljendverb* ehk *väljendtegasõna* on J. V. Veski loodud oskussõna, millele on kindlana sisu andnud Huno Rätsep, vt nt H. Rätsep, Eesti keele lihtlausete tüübid, lk 20–26.

missuguseks?), väljendverbi kuuluva käändsõna kohta harilikult küsimust esitada ei saa või oleks selline küsimus ebaloomulik (*venib pikale* – venib missugusele? venib millele?, *ajab vihale* – ajab millele?).

Teine tähtis tunnus, mille järgi väljendverbe eristada, on ainukordsus. See tähendab, et väljendverbi tegusõna juurde kuulub harilikult üks kindel käändsõna ühes kindlas käänevormis (nt *aru pidama*, mitte mõistust, taipu või nutti pidama, *joonde ajama*, mitte joonesse või joontesse ajama). Kahtluse korral võib proovida, kas tegusõna juurde kuuluvat käändsõna saab mõne samalaadsega asendada. Ühendites, mis ei moodusta üht tähendustervikut, on selline asendus võimalik, nt *haiget tegema* (vrd valu, häda, hirmu, häbi, tüli, muret, nalja, rõõmu, head, halba, vahet tegema), *muret tekitama* (vrd rahutust, ärevust, hirmu, õudust tekitama), *muret tundma* (vrd rõõmu, kurbust, kadedust, hirmu, uhkust tundma), *muljet avaldama* (vrd mõju, survet, toimet avaldama), *aukartust äratama* (vrd kahtlust, usaldust, lootust, tähelepanu äratama), *puudust kannatama* (vrd nälga, janu, tühja kõhtu kannatama), *aega nõudma* (vrd vaeva, tööd, raha, energiat nõudma). Neid ühendeid pole põhjust väljendtegusõnadeks pidada.

Ühendverbi põhisisu kannab tegusõna (nt alla *andma*, kätte *andma*, välja *andma*), väljendverbil aga käändsõna (nt *imeks panema*, *naeruks panema*, *pahaks panema*). Tegusõna annab väljendverbi käändsõnale tegevusliku sisu ja on sageli üsna üldise tähendusega (nt *olema*, *minema*, *panema*, *tegema*, *jätma*).¹⁸ Selle poolest sarnanevad väljendverbidega tugiverbiühendid, kus samuti on esiplaanil käändsõna (tegevust või protsessi väljendav nimisõna) ja tegusõnal on toetav roll (nt *tööd tegema*, *kõnet pidama*, *asja ajama*, *vilet laskma*, *luba andma*).¹⁹ Neid siiski väljendverbide hulka arvata ei saa, sest esiteks ei ole nende

¹⁸ M. Erelt, Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4. Tartu: Tartu Ülikool, 2013, lk 60.

¹⁹ Vt nt K. Muischnek, Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. Emakeele Seltsi aastaraamat 50 (2004). Peatoimetaja M. Erelt. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2005, lk 11–38.

tähendus ülekantud ja teiseks ei ole nad ainukordsed (nagu *kõnet pidama* nii ka nt *jutlust, loengut, ettekannet pidama*).

Sama käandsõna võib kord olla väljendverbi osa, kord mitte. Nt on *korda minema* 'õnnestuma; huvi pakkuma', *korda saatma* 'sooritama', *korrale kutsuma* 'korda järgima panema' väljendverbid (kohakäändes käandsõna + tegusõna), ilmselt ka *korda ajama* 'ära tegema, õiendama', *korda seadma*, *korda tegema* 'korrastama', *korras olema*, kuid *korda looma*, *korda hoidma*, *korda pidama*, *korda rikkuma* (osastavas käandsõna + sihiline tegusõna) on pigem tavalised, otsese tähendusega püsiühendid.

VÄLJENDTEGUSÕNU MOODUSTAVAD mitmesugustes käänetes nimi-, omadus- ja asesõnad, samuti kuulub väljendteigusõnade hulka ka kolmest või enamast sõnast koosnevaid ühendeid.

nimisõna nimetav: *kaardid avama, käed lööma, osastav: aru pidama, aru saama, aset leidma, asja saama, elu võtma, end tundma* (kuidas? kellenena?), *hammast ihuma, hinge heitma, hinge tõmbama, hoolt kandma, jagu saama, jalga laskma, juttu ajama, lugu pidama, maid jagama, nägu näitama, nägu tegema, osa võtma, pead murdma, poppi tegema, sõna kuulama, sisseütlev: arvesse võtma, ausse tõstma, ellu viima, hukka mõistma, joonde ajama, jõusse jääma, kirja panema, korda minema, korda saatma, käiku laskma, luhta minema, meelde jääma, mõttesse jääma, nahka panema, ninna kargama, närvi minema, paika panema, plehku pistma, pähe õppima, silma hakkama, silma torkama, seesütlev: joones olema, silmas pidama, vaos hoidma, seestütlev: jalust rabama, kurjast olema, laest võtma, alaleütlev: hingusele minema, ilma tulema, jalule seadma, jutule saama, jutule võtma, jälile saama, kaubale saama, korrale kutsuma, käsile võtma, lavale tooma, liistule tõmbama, lõpule viima, mehele minema, näole andma, närvidele käima, pikale venima, tähele panema, alalütlev: kaalul olema, rahul olema, sõjajalal olema, saav: andeks andma, haneks võtma, imeks panema, naeruks panema, nõuks võtma, osaks saama, seltsiks olema, teoks saama, tuleroaks langetama, õnneks minema; rajav: kõrini olema, kaasaütlev: jalaga segama, jumalaga jätma, käega lööma, ninaga pilduma*

omadussõna saav: *araks lööma, heaks arvama, heaks kiitma, heaks tegema, kindlaks määrama, kindlaks tegema, pahaks panema, paljaks riisuma, pehmeks kõnelema, sirgeks tegema, vedelaks lööma; muud käänded:* *hea seisma, täide minema, libedale minema, pikale venima*

asesõnad: *mikski panema, omaks võtma, paljuks pidama*

käändsõna koos kaassõnaga: *auru all olema, au sees pidama, hinge peal olema, läbi sõrmede vaatama, naha peale andma, nina peale andma, pea peale pöörama, pinna peale käima, südame peale panema, vastu pükse saama, vee peal hoidma, üle jõu käima; mitu käändsõna:* *aega surnuks lööma, elu kaalule panema, keelt hammaste taga hoidma, puhta kullana võtma, ei sooja ega külma olema, sõna suust võtma, tõele au andma, ühist keelt leidma; käändsõna koos ühendverbiga:* *arust ära olema, jalgu maha saama, kõne alla tulema, külge mööda maha jooksuma, puust ette tegema, vedru välja viskama, tuult alla tegema, tujust ära olema*

Õeldiseks või määruseks oleva väljendtegasõna osad kirjutatakse alati lahku (nt *on heaks kiitnud*, tunneb end *kõrvust tõstetuna*), täiendina võib väljendverbide kesksõnavorme kirjutada nii lahku kui ka kokku, mitmesõnalisi ainult lahku (nt *heaks kiidetud ~ heakskiidetud* otsus, *üle jõu käiv* töö). Kui väljendtegasõna käändsõna moodustab koos kesksõnaga iseseisva omadussõna, kirjutatakse see pigem kokku (nt *enesestmõistetav, jalustrabav, silmatorkav, vaoshoitud*).

- a) **õeldisena:** *on arvele võetud, on heaks kiitnud, kursus on ühingu poolt heaks kiidetud, sai heaks kiidetud, pidu on korda läinud, sellest on lugu peetud, on toime pannud* petturluse, *on tähele pannud*
- b) **määrusena:** *heaks kiidetud* juhatuse koosolekul; **tuna-tunnusega vorm:** *tundis end lõksu aetuna, tundis end nurka surutuna, tunneb end kõrvust tõstetuna*
- c) **täiendina:** *andeks antud ~ andeksantud* lahendus, *sügisel aset leidnud ~ asetleidnud* uputus, *ellu astunud ~ elluastunud* noore toimetulek, *ellu viidud ~ elluviidud* plaan, *ellu äratatud ~ elluäratatud* nukk, *endasse tõmbunud ~ endassetõmbunud* inimene, *enesestmõistetav* asi, *heaks kiidetud ~ heakskiidetud* otsus, *hinge vaakuvad ~ hingevaakuvad* haiged, *rallil ilma tegev ~ ilmategev* meeskond, *jalustrabav* uudis, *kindlaks määratud ~ kindlaksmääratud* ülesanded, *kindlaks määratud ~ kindlaksmääratud* ajal, *heebrea keeles kirja pandud ~ kirjapandud* tekst, *lepingus kirjas olev ~ kirjasolev* käendaja, *korda saadetud ~ kordasaadetud* tegude õigustamine, *käega katsutav ~ käegakatsutav* kasutegur,

*käiku antud ~ käikuantud vabrik, käsil olev ~ käsilolev töö, käsile võetud ~ käsilevõetud ülesanne, iga endast lugu pidav ~ lugu-pidav inimene, lõpule viidud ~ lõpuleviidud keeletegu, kauaks meelde jääv õhtu, ajalootundidest meelde jäänud ~ meeldejäädud mõttetead, ilus mõttesse vajunud ~ mõttessevajunud nägu, süüd omaks võttev ~ omaksvõttev tunnistus, konverentsist osa võtnud ~ osavõtnud inimesed, eestlastele osaks langenud ~ osakslange-nud ajalooline ülekohtus, osaks saanud ~ osakssaanud katsumus, peast arvutatav, peast leitav ~ peastarvutatav, peastleitav summa, pikale veninud ~ pikaleveninud koosolek, enim silma paistnud ~ silmapaistnud töötajad, silmatorkav erinevus, sõna murdev ~ sõnamurdev mees, sõna võtnud ~ sõnavõtnud direktor, süüks arvatud ~ süüksarvatud tegu, toime pandud ~ toimepandud kuri-tegu, kuriteo toime pannud ~ toimepannud isik, täide viidud ~ täideviidud otsus, vaoshoitud käitumine, vihale aetud ~ vihale-aetud rästik; **mitmeosalised:** kahe silma vahele jäänud vigad, keelt alla viiv küpsisetort, toetada kõne all olevat üritust, üle jõu käiv töö, üle jõu käivad kulutused, üle käte ~ üle käte läinud poiss (ÕSis üle käte), aia taha läinud tegusid*

TAVALISED KÄÄNDSÕNA JA KESKSÕNA ÜHENDID kirjutatakse täiendina harilikult lahku (nt *isikut tõendav* dokument, *vette visatud* ese, *müügil olevad* autod, *punaseks lakitud* küüned).

Mõne sagedasema, püsivama ühendi kesksõnavorme võib siiski ka liitomadussõna kombel kokku kirjutada (nt *aega nõudev ~ aeganõudev* ülesanne, *huvi pakkuv ~ huvipakkuv* valdkond, *kahtlust äratav ~ kahtlustäratav* veok, *kõrvu lukustav ~ kõrvulukustav* müra, *meeli kõitev ~ meelikõitev* etendus, *pahaks läinud ~ pahaksläinud* toit).

- a) **täiendsõna omastavas:** *enda asutatud* kvartett, *enda tehtud* kook, lühisõnumit võid saata *enda valitud* riiki, *enda valmistatud* riided; *päikesekuivatatud* tomatid
- b) **osastavas:** *abi andev* pool, *aega ning vaeva nõudev* ülesanne ~ *aega- ning vaevanõudev* ülesanne, *alust rajav* uurimus, *aukartust äratav ~ aukartustäratav* teos, *eeskuju andev* põlvkond, *elektrit juhtiv* tahm, *energiat nõudev* töö, *haavu tervendav* efekt, *haiget tegev* põial, *haigust tekitav* bakter, *haridust tõendav* dokument, *huvi pakkuvad ~ huvipakkuvad* valdkonnad, *huvi tekitav* raa-

mat, koosolekul *huvi äratanud* tabelid, *hõlptulu toov* äri, *intressi kandvad* kohustised, *isikut tõendav* dokument, *janu kustutav* jook, *kadedust tekitav* välimus, *kahtlust tekitav* fakt, *kahtlust äratav* ~ *kahtlustäratav* veok, *kasu taotlevad* seltsid, *kasutust leidvad* materjalid, *keha järgiv* kuju, *ketti rebiv* ja *verd ihkav* koer, *kirgi küttev* teema, *kodu otsivate* kasside, *kofeiini sisaldav* toode, *kohevust andev* kreem, *korda armastav* inimene, *kortse täitev* kreem, *kõhedust tekitav* pilt, *kõike sisaldav* seminar, *kõrvu kikitav* koer, *kõrvu lukustav* ~ *kõrvulukustav* müra, *kõha leevendav* toime, *laenu andnud* firma, *lahendust vajavad* küsimused, *laineid lõõnud* bänd, *loodust säästev* eluviis, *lootust andev* ~ *lootustandev* vastus, *lõuga hõõruv* krae, *lämmastikku sisaldav* ühend, *meeli ergastav* tegevus, *meeli kõitev* ~ *meelikõitev* etendus, *muljet avaldav* vaatepilt, *muret tekitav* asjaolu (ja *kõige rohkem muret tekitav* asjaolu, mitte: *kõige murettekitavam* asjaolu), *märkimist väärivad* tulemused, *mürke väljutavad* toiduained, *nahka taastav* kreem, *niiskust imav* materjal, *pahameelt tekitav* ettepanek, *palavikku alandava* toimega ravim, *piima andev* lehm, *piire ületav* koostöö, *pilkupüüdev* ~ *pilkupüüdev* soeng, *pingutust nõudev* töö, *pooli rahuldav* otsus, *puitu kahjustavad* seened, *puudust kannatav* inimene, *põnevust tekitav* idee, *pühadust teotav* tegu, *rahuldust pakkuv* töö, *rasu imav* paber, *remonti vajav* korter, *rõõmu toov* kingitus, *rõga lahustav* ravim, *saba liputav* koer, *seadust austav* kodanik, *segadust tekitav* sarnasus, *soojust kiirgav* keha, *stressi maandav* ajavaide, *surma otsivale* sõdalasele, *surma toov* ~ *surmatoov* haigus, *sõltuvust tekitavad* vahendid, *sära andev* kreem, *südan* *soojendav* ~ *südan* *soojendav* sõprus, *süsteemi loov* ja *süsteemi lõhkuv* lahendus, *tahma ajav* küünel, *teenust pakkuvate* ettevõtete töötajad, *tervist edendavad* koolid, *trendi loov* sündmus, *tuld purskav* ~ *tuld* *purskav* lohe, *turgu valitsev* ettevõtja, *tuska tekitav* reform, *tõlget vajav* tekst, *tähelepanu* ja *oskusi nõudev* ning *silmi väsitav* töö, *tähelepanu vääriv* saavutus, *rohkem tähelepanu äratav* (mitte: *tähelepanu äratavam*), *usaldust äratav* ~ *usaldustäratav* inimene, *vaikust nõudvaid* naabreid, *valgust peegeldavad* pigmendid, *valu tegev* põial, *valu vaigistav* ravim, *vedelikku imav* kiht, *vett hülgav* riie (parem: *märgumatu*, *vett tõrjuv*), *vett imavad* materjalid, *vett sisaldav* kreem, *viisi pidav* laulja, *vähki tekitavad* ained, *värvi andev* pesu, *õlgu kattev* rätik, *õnne toov* amulett, *ärevust tekitav* ilme

- c) **sisse-, sees-, seestütlevas:** *kooli minev ~ kooliminev laps, kõrvu lõikav ~ kõrvulõikav heli, lendu tõstev tunne, linna sõitnud inimesed, merre suunatud vesi, minevikku jäänud mälestused, mällu salvestatud pilt, mängu pandud münt, nurka kusunud kassipoeg, patsi pununud habemega, pattu langenud ~ pattulangenud inimene, trükki minevasse ajalehte, tulevikku suunatud idee, vette visatud ese, lennuväljalt õhku tõusnud lennuk, paljud asjasse puutuvad isikud, asjasse pühendatud inimene, hooletusse jäetud laps, juustesse jäetav palsam, registrisse kantud andmed, segadusse ajav nõue, südamesse minevaid kingitusi, ummikusse jooksnud abielu, õhku jäänud küsimused; ametis olev rektor, laupäeviti eetris olev saade, ainus elus olev inimene, jõus olev patent, kasutuses olevaid põhivarasid, karbis olev asi, kodus küpsetatud leib (vrd koduküpsetatud leib), lapsega kodus olev ema, käes hoitav mikser, laagris veedetud aeg, laos olevad kaubad, laos olnud kaubad, noor linnas elav mees, linnas käinud inimene, moes olev värv (vrd moevärv), seljas olevad riided (vrd seljariided), suus lahustuv vitamiinipulber, suus sulav šokolaad, süsteemis olevad andmed, töös olev projekt, vees lahustuv aine, õues viibivad külalised; asjast huvitatud isikud (parem: asjahuvilised isikud), energiast pakatav õpetaja, paigast lükatud diivan*
- d) **alal-, alale-, alaltütlevas:** *hoiul olev raha, vaevalt jalul seisev mees, kasutusel olev süsteem, katusel olevatele seadmetele, käibel olev ~ käibelolev raha, masinal kirjutatud kiri, müügil olevad autod, pildil olev naine, rendil olevad ruumid, saadaval olevad kaubad, tahvilil olev kiri, teel olevad märgid, turul olev toode, tööl oldud aja jooksul; hoiule võetud esemed, kasutusele võetud hooned, rendile antavad ruumid, rendile võetud maa, seinale kinnitata telefon, turule toodavad ravimid, kevadel turule tulnud toode, tööle asunud ametnik, tööle võetav isik, vahule klopitud muna, ülesandele orienteeritud portaal; juhilt ostetud piletid, töölt tulnud mees*
- e) **saavas: kadedaks tegev** saavutus, *kõvaks keedetud munad, lolliks läinud mees, maskiks tardunud ilme, pahaks läinud ~ pahaksläinud toit, paljaks põetud pea, peeneks hakitud sibul, pooleks lõigatud sai, punaseks lakitud küüned, rahutuks tegev uudis, surnuks torgatud mees, vabaks lastud talupojad, valgeks krohvitud sein, ärevaks tegevad teated; rajavas maani ulatuv kleit; kaasaütlevas asjaga seotud isikud*

- f) **kontekstist olenevalt:** *kõigil kolmel turuloleval kütuseliigil* (st kütuseliike on kolm, mitte turge), *200 koduotsivat koera* (vrd *kakssada kodu otsivat koera*), *muti üksindustarmastav loomus* (vrd *üksindust armastav loomus*)

Omatehtud, enda tehtud, ise tehtud

Oma, enda ja *ise* puhul on kokku-lahkukirjutusest raskemgi küsimus õige sõna valik. *tud*-kesksõnale liituv *oma* tähendab 'kodus, kodusel teel, kodu-', nt *omakootud riie* = kodukootud riie, *omatehtud jäätis* = kodusel teel tehtud, kodutehtud jäätis, *omakasvatatud peedid* = kodukasvatatud peedid. Tekkiv uus tähendus on ka põhjus, miks *oma* kirjutatakse siin *tud*-kesksõnaga kokku. *enda* + *tud*-kesksõna näitab, et keegi on midagi ise, oma kätega teinud, nt *enda kootud riie* võib olla riie, mille mina ise kudusin, *enda tehtud jäätis* võib olla jäätis, mille tema ise tegi, *enda kasvatatud peedid* võivad olla peedid, mis meie ise kasvasime. See *enda* (või ka *enese*) on määratleva asesõna *ise* omastav kääne: *mina ise* tegin, *tema ise* tegi, *meie ise* tegime – *minu, tema, meie enda* (poolt) tehtud – *enda* tehtud. Saab öelda ka *ise* tehtud. See tähendab 'iseseisvalt, omal jõul tehtud', nagu ütluses „Ise tehtud, hästi tehtud“.²⁰ Tegelikus keeletarvituses on *oma, enda* ja *ise* vahe ähmastunud (nt *oma asutatud kvartett* pro *enda asutatud kvartett*, *ise tehtud jäätis, kommid, relv* pro *omatehtud jäätis, kommid, relv*).

Ühend- ja väljendverbidel on üldiselt lihtsam vahet teha kui väljendverbidel ja tavalistel tegusõna ja käändsõna ühenditel. Raskusi võivad siiski põhjustada kohakäändesõnad (nt *kätte, maha, pähe, koju, külla, käsile*), mille puhul tekib sageli kahtlus, kas pidada üht või teist sõna käändsõna vormiks või mäarsõnaks. Nt vorme *kätte, käes, käest, maha* on harilikult liigitatud kohamäärsõnadeks (ja nende ühendeid ühendverbideks), *pähe, käsile* aga käändsõnavormideks (ja nende ühendeid väljendverbideks). Kokku-lahkukirjutust see kuigivõrd ei mõjuta, sest nii ühendverbid (nt *käest laskma*) kui ka väljendverbid (nt *pähe õppima*) kirjutatakse ühtmoodi (*käest lastud* ~ *käestlastud* juhus, *pähe õpitud* ~ *päheõpitud* luuletus). Käändsõnade seisundivorme

²⁰ Vt ka Ü. Viks, Isevärki sõna. – Keel ja Kirjandus 1973, nr 7, lk 421–427.

(nt *lohku, lukku, sõlme*) võib ühendverbide koosseisus pidada seisundimäärsõnadeks ja kirjutada täiendina nii kokku kui ka lahku (*lohku vajunud ~ lohkuvajunud* diivan, *lukku keeratud ~ lukkukeeratud* uks, *sõlme läinud ~ sõlmeläinud* nöör).

Kokku-lahkukirjutuse tarvis on tähtsam teha vahet ühendverbi kohamäärsõnal ja väljendverbide hulka mittekuuluva käändsõna kohakäändel, sest esimest võib täiendina kirjutada nii kokku kui ka lahku, teist ainult lahku. Nt töölt *koju minevad ~ koju-minevad* inimesed (ühendtegasõna) – (minu) *koju tulnud* võõrad (tavaline tegasõna ja käändsõna ühend), suveks meile *külla tulnud ~ küllatulnud* sõbrad – (meie) *külla tulnud* suvitajad.

***mata*-vorm**

Täiendiks olevat ühend- või väljendtegasõna *mata*-vormi võib kirjutada nii kokku kui ka lahku (nt *välja võtmata ~ väljavõtmata* raha, *heaks kiitmata ~ heakskiitmata* otsus, süntaktiliselt seotud laiendiga pigem lahku: *pangast välja võtmata* raha). Muud *mata*-vormi sisaldavad täiendid, nt aja-, viisi-, hulga-vm määrsõna + *mata*-vorm või *mata*-vorm + kesksõna, kirjutatakse lahku (nt *varem nägemata* kaadrid, *saamata jäänud* puhkus), samuti kirjutatakse lahku öeldistäiteks või määruseks olevad ühend- ja väljendverbide *mata*-vormid (nt plaan on *ellu viimata*, hoone lammutati meile *ette teatamata*).

- a) **täiendina:** *ette planeerimata ~ etteplaneerimata* kulutused (parem: *planeerimata*), *ette teatamata ~ etteteatamata* külaline, *kätte andmata ~ kätteandmata* medalid, *läbi mõtlemata ~ läbimõtlemata* usk, *läbi vaatamata ~ läbivaatamata* hagi, *tagasi maksmata ~ tagasimaksmata* osa, *vastu võtmata ~ vastuvõtmata* kõned, *välja ehitamata ~ väljaehitamata* teine korrus, *välja jagamata ~ väljajagamata* kasum, *välja ostmata ~ väljaostmata* kaardid, *välja võtmata ~ väljavõtmata* tööraamatud, *üles kirjutamata ~ üleskirjutamata* sõnad (ühendtegasõnad), *kindlaks tegemata ~ kindlakstegemata* põhjus (väljendtegasõna); **ainult lahku:** *seni kindlitamata* andmed, *seni tundmata* liik, *varem nägemata* kaadrid,

varem teadmata andmed, *lõpuni ehitamata* hoone; *mainimata jätud* ese, *pidamata jäänud* kõne, *saamata jäänud* puhkus

- b) **öeldistäitena:** on *ette valmistamata*, on *kinni pidamata*, inimeste rakendamine oli *läbi mõtlemata*, oli *läbi vaatamata*, inventuur oli *läbi viimata* (parem: *tegemata*), on *tagasi viimata*, teine korrus on *välja ehitamata*, osa latikasaagist on *välja püüdmata*, raha on *üle kandmata* (ühendtegusõnad), on *ellu viimata* (väljendtegusõna), võitja on *seni teadmata* (*seni* kui määrus, *teadmata* öeldistäide)
- c) **määrusena:** *ette teatamata* üles öelda, hoone lammutati meile *ette teatamata*, sõitis *kinni pidamata* edasi, enne *kokku leppimata*, regulaatorit *lahti võtmata*, jäeti *läbi vaatamata*, lepib *vastu vaidlemata*, jäävad *välja arendamata*, jääb *välja kuulutamata*, jäi *üles leidmata* (ühendtegusõnad), jättis *tähele panemata* (väljendtegusõna); *sõna lausumata*, *vahetpidamata* 'pidevalt, järjest'

mata-vorm kirjutatakse harilikult lahku ka järgnevast *mine*- vms tuletisest (nt raha *maksmata jätmine*, avalduse *läbi vaatamata jätmine*), kokku kirjutada võib juhul, kui tekib omaette tähendusega nimisõna (nt *minu tegematajätmised*, *ütlematajätmised* 'miski tegemata, ütlemata jäetu').

+ *mine*-tuletis: *maksmata jätmine*, *tasumata jätmine*, *tegemata jätmine*, *tulemata jätmine*, nõuete *täitmata jätmine*, ühengi viite *uurimata jätmist*, märgukirjale *vastamata jätmine*; avalduse *läbi vaatamata jätmine*, asja *läbi vaatamata jätmise* määrused, hüvitise *välja mõistmata jätmine* (ühendtegusõnad), *arvele võtmata jätmine*, *kahe silma vahele jätmine* (väljendtegusõnad)

ma-tegevusnimi, mas-, mast- ja maks-vorm

ma-tegevusnimi nagu ka tema seesütlev, seestütlev ja saav kääne (*mas-*, *mast-* ja *maks*-vorm) kirjutatakse eelnevast määr- või käändsõnast alati lahku (nt *ette nägema*, *ringi jalutamas*, *välja pääsemaks*).

- a) **ma-tegevusnimi:** volitan *alla kirjutama*, *alla laadima*, *esile kutsuma*, *ette nägema*, *ette valmistama*, *järele tulema*, *kaasa elama*, *kaasa laulma*, *kaasas kandma*, *kokku kutsuma*, *kokku leppima*, *kätte*

andma, kätte saama, kätte võtma, kutsus lahti mõtestama, laiali vedama, linti läbi lõikama, peame läbi rääkima, läbi töötama, läbi vaatama, maha kandma, maha munsterdama, maha võtma, vabalt ringi jooksuma, sisse liilitama, on volitatud sisse nõudma, sisse viima, taga kiusama, vajaka jääma, vastu võtma, välja aitama, välja andma, välja maksma, välja pääsema, välja rentima, välja töötama, taas välja vedama, välja võtma, ära tooma, ära viskama, üle andma, üle kandma, üle kontrollima, üle tähtsustama, üle töötama, pean su üle vaatama, üle viima, üles tõusma, ümber konfigureerima, ümber registreerima (ühendtegusõnad); aru saama, aset leidma, hukka mõistma, korras hoidma, lugu pidama, meelde jätma, osa saama, osa võtma, paika pidama, silma paistma, silmas pidama, kõrva taha panema, saba taha panema, ületalve ~ üle talve pidama (väljendtegusõnad)

- b) **mas-, mast-, maks-vorm:** käisin lepingut alla kirjutamas, ette kandmas, kinni kasvamas, ringi jalutamas, üles kirjutamas, oleme ümber korraldamas, täname teid kaasa aitamast, lahti lõikamast, vastu võtmast, ette valmistamaks, välja kuulutamaks, välja pääsemaks (ühendtegusõnad), tänan meeles pidamast (väljendtegusõna), täname teid *huvi tundmast, teada saamaks*

Lahku kirjutatakse ka *mast*-vormi sisaldav tervitusvormel *tere tulemast*.

Kui *ma*-tegevusnimele (või selle *mas-*, *mast*-vormile) järgneb a) kesksõna, nt *v-*, *nud*-kesksõna, b) kesksõnast saadud määr sõna, nt *lt*-tuletis, või c) tegusõnast saadud nimisõna, nt *mine-*, *k-*, *nu*-tuletis, kirjutatakse ka need harilikult lahku (nt *liikuma hakkav buss, muretsema panevalt, kehtima hakkamine, ujumas käimine, istuma panek, õppima asunu*).

Mõnd sagedasemat ühendit võib ka kokku kirjutada, kuid vormilist ega tähenduslikku vahet sõnaühendil ja liitsõnal ei ole (nt *mõtlemä panev ~ mõtlemäpanev, olemas olev ~ olemas-olev, hakkama saamine ~ hakkamasaamine, magama minek ~ magamaminek*).

- a) + kesksõna: *naerma ajav absurd, ostma kutsuv kujundus, särama panev konjak, kehtima hakkav kord, liikuma hakkav buss, mõtlemä panev ~ mõtlemäpanev, aevastama panevad tolmupilved, haigutama ajav, iiveldama ajav, iiveldama panev, higistama panev,*

hämmastama panev (parem: *hämmastav*), *jahmatama panev* (parem: *jahmatav*), *libisema panev*, *lämmatama panev* (parem: *lämmatav*), *punastama panev*, *vihastama panev*, *keema läinud vedelik*, *nutma puhkenud laps*, *Eestisse elama asunud isik*, *kaduma läinud kiri*, *käima pandud ~ käimapandud mootor*, *seisma pandud kampaania*, *kasvama jäetud puu*; *edasi liikuma panev*, *ennast maksma panev* käitumine, *käsi värisema panev* vaatepilt, *pead pöörama panev* disain, *verd tarretama panev* film; *käimas olev ~ käimasolev* diskussioon, *olemas olevad ~ olemasolevad* tõendid

- b) + *lt-tuletis*: *iiveldama ajavalt*, *muretsema panevalt*
- c) + *mine-*, *k-*, *nu-tuletis* vm tegusõnast saadud nimisõna: *keema ajamise aeg*, *tehase käima lükkamine*, *arvuti käima saamine*, *naerma hakkamine*, *sõitma hakkamine*, *tundma õppimine ~ tundma-õppimine*, *elama asumine*, *teise liikmesriiki elama asumine*, *lugema õpetamine*, *lugema õppimine ~ lugemaõppimine*, *lugema hakkamine*, *magama jäämine*, *enne magama jäämist*, *minema viskamine ~ minemaviskamine*, *põlema hakkamine*, *püsima jäämine ~ püsimaajäämine*, *kirjutama õpetamine*, *hakkama saamine ~ hakkamasaamine*, *elus hakkama saamiseks ~ hakkamasaamiseks*, *kehtima hakkamine*, *kehtima jäämine*, *konnade krooksuma hakkamine*, *kõikuma löömine*, *kõndima hakkamine*, *liikuma hakkamine*, *rääkima hakkamine*, *õppima asumine*, *kinnitada õppima tulemist*, *ujumas käimine*; *enese maksma panek ~ maksmapanek*, *istuma panek*, *õppima tulek*, *enne ujuma minekut*, *magama minek ~ magamaminek*, *talvituma panek*; *õppima asunute arv*

da-tegevusnimi ja des-vorm

da-tegevusnimi ja selle seesütlev kääne (*des*-vorm) kirjutatakse ühend- ja väljendtegeusõnadel ja ka muudel verbiühenditel alati lahku (nt *alla neelata*, *silmas pidades*, *tundma õppides*).

- a) *da*-tegevusnimi: need paberid tuleb *alla kirjutada*, tuleb *alla laadida*, mitte *alla neelata*, *edasi lükata*, palume *ette helistada*, *ette kujutada*, palume *ette teatada*, *ette tellida*, *ette valmistada*, *ette võtta*, *järele pärida*, *järele vaadata*, *kaasa aidata*, et ajaga kaasas *käia*, *kinni pidada*, aitab kokku hoida, tuleks kokku *leppida*, kokku

tulla, kätte maksta, kätte saada, mitte lahti pakkida, palun projekt läbi arutada, uuesti läbi lugeda, läbi otsida, läbi töötada, läbi vaadata, läbi viia, palun maha arvata, maha kanda, maha pesta, ringi tõsta, sisse lülitada, ei õnnestunud kopterisse sisse pääseda, sisse vedada, tagasi astuda, valmis ehitada, vastu tulla, välja anda, välja arendada, palume välja arvata, välja astuda, välja ehitada, välja kannatada, välja kuulutada, välja lõigata, välja lülitada, välja maksta, välja selgitada, eraldi välja tuua, välja töötada plaan, välja vabandada, välja vahetada, ära kuivatada, tuleb ära maksta, ära märkida, ära tunda, ära võtta, üle kanda, ei tohi üle kuumutada, üle küsida, ahju mitte üle kütta, üle soolata, üle tähtsustada, palun üle vaadata, üle viia, üle võtta, kas sul on võimalik üles astuda, palume plakat üles panna puhvetisse, üles sulatada, lepingut üles öelda ~ üles ütelda, ümber ehitada, teos püüab ümber formuleerida, ümber kirjutada, ümber nimetada, palun minu arvuti ümber paigutada, ümber programmeerida, ümber rahvastada, ümber reastuda, ümber registreerida, ümber töödelda (parem: töödelda, ümber töötada), ümber vahetada, kergem ümber õppida (ühendtegusõnad); ellu viia, heaks kiita, hukka mõista, soovime teile meelde tuletada, palume osa võtta, ajaga sammu pidada, silma paista, silmas pidada, ei suuda toime tulla (väljendtegusõnad); lase toidul hea maitsta, muidugi mõista, iseenesestki mõista, hästi teada näide, minu teada, minu teha

- b) **des-vorm:** alla kirjutades, ette kujutades, ette tänades, ette valmistades, kokku leppides, kokku võttes, läbi kuulates, läbi mängides, läbi rääkides, protseduure läbi viies (parem: tehes), embas mööda minnes õde (vrd möödaminnes 'muuseas'), õest mööda minnes, sisse astudes, tagasi mõeldes, vastu tulles rahva soovile, kastist välja võttes, üle lugedes, tüve pidi üles ronides, ümber istudes, ümber pöörates, ümber õppides (ühendtegusõnad); seda kõike arvesse võttes, lugu pidades, soove silmas pidades, kahe silma vabele jättes (väljendtegusõnad); hüvasti jättes, teisiti öeldes, pehmelt öeldes, tundma õppides, tõtt öeldes, minu arvates, mis tahes ~ mistahes, kui tahes ~ kuitahes

Nagu *ma*-tegevusnime nii sobib ka *da*-tegevusnime kirjutada lahku a) järgnevast kesksõnast (nt *kriimustada saanud käsi*), b) kesksõnast saadud määrsõnast (nt *kriimustada saanult*) ja c) tegusõnast saadud nimisõnast (nt *lugeda oskamine, lugeda*

oskaja). Mõnd lühemat *da*-tegevusnime, nagu on sageli küsitud *teada*, võib kirjutada ka kokku, samuti võib kokkukirjutuse tingida omaette tähendus (nt *töö soovidajätmised* 'puudused').

- a) + **kesksõna**: *saada olev* summa, *teada olev* ~ *teadaolev* näidustus, meile *teada olevad* ~ *teadaolevad* andmed, meile *teada olevatel* ~ *teadaolevatel* andmetel, *teada olevate* ~ *teadaolevate* allikate põhjal, meile *teada olnud* asjaolud, *tekkida võivad* probleemid, *esineda võivad* vead, *süveneda tahtvale* grupiliikmele, *kannatada saanud* tüdruk (õeldisena: *oli kannatada saanud*), *kasutada antav* ruum, *kasutada olev* asi, *kriimustada saanud* käsi, sellest *tuleneda* võiv
- b) + **lt-tuletis**: *teada olevalt* ~ *teadaolevalt* (ÕSis ainult *teadaolevalt*)
- c) + **mine-, ja-, nu-tuletis**: *mõista andmine* ~ *mõistaandmine*, pärast *peksasaamist* (*peksa* kui lühenenud *da*-tegevusnimi²¹), *teada andmine* ~ *teadaandmine*, otsuse *teada saamine* ~ *teadasaamine*, järgmise tehte *teada saamiseks* ~ *teadasaamiseks* tuleb arvutada, *tantsida lõhkumine*, *lugeda oskajad*, *õppima asunu*; *lamades töstmine*

Ühendverbi määrsõna / väljendverbi käandsõna + mine-tuletis

Ühend- ja väljendtegevusõnade *mine*-tuletisi nagu ka teisi ühend- ja väljendverbidest saadud käänd- ja määrsõnu (*ja-*, *k-*, *lt*-tuletised jt) sobib alati kirjutada kokku, sest need käänd- ja määrsõnad on omaette tähendusega iseseisvad sõnad (nt *väljätulemine*, *peamurdmine*, *ettekandja*, *allakriipsutus*, *juuresolek*, *kokkupandult*, *rahulolematu*, *väljapaistev* teadlane).²²

On siiski kaks tegurit, mis võivad kallutada seesuguseid tuletisi ka lahku kirjutama. Neist esimese nägi ette vabariiklik õigekeelsuskomisjon, kes oma 1979. aasta otsuses soovitas kirjutada ühendverbide koosseisu kuuluvaid pikemaid määrsõnu lahku (*kaugemale sõitmine*, *lähedale sõit*). Otsusele järgnenud

²¹ Eesti keele grammatika II, lk 247.

²² Kirjakeele teataja 1979–1983, lk 41 jj.

aastatel hakkas aga ühend- ja väljendverbituletiste kokku- lahkukirjutust mõjutama hoopis kesksõnavormides lubatud lahkukirjutus: nagu võib kirjutada lahku *välja makstud raha*, nii hakati lahku kirjutama ka *välja maksmine* ja *välja maksja*. Olles asja kaalunud, otsustas Emakeele Seltsi keeleteoimkond 2012. aastal lisada vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1979. aasta otsusele täienduse, mis lubab ühend- ja väljendtegu sõnadest moodustatud *mine*-teonimesid, *ja*-tegijanimisid ja kesksõnadest moodustatud *lt*-määrsõnu kirjutada omadussõna funktsioonis kasutatavate kesksõnade eeskujul kokku või lahku.²³ Omaette tähendusega iseseisvaid sõnu (nagu ka ühendeid, mis lahku kirjutatuna võiksid segi minna kaassõnafraasiga) soovitati siiski kirjutada kokku.²⁴

Elmar Muuk tegi 1930-ndail ettepaneku kirjutada verbaalnoomeneid kõigis vormides lahku – sama moodi nagu verbe. Kokku tulnuks neid kirjutada vaid tähenduse (nt *käesolev – käes olev*) või konteksti mõjul (nt *rongi ettesõit – rongi ette sõit*). Muuk tödes siiski, et kõige raskem takistus, mille vastu uuendus põrkab, on kirjakeele traditsioon. „Kirjutusviisid *ära sõit*, *ette jõudmine*, *kinni võtja* jts. näivad meile veidrad ning vastuvõtmatud. Kõige selle tõttu on vaevalt loota, et seesugune suur ortograafiline muutus meil läbi lööb; on pealgi tunnuseid, mis näitavad, et meie keeletarvitaja on paljudest kirjakeeles toimunud muudatustest kaunikesti tüdinud.“²⁵ Seitse aastakümnet hiljem, kui Emakeele Seltsi keeleteoimkond deverbaalide reeglimuudatuse ajaloo-sündmuste algustähe otsuse ümber puhkenud tormi varjus teoks tegi, ei pannud keeletarvitaja seda õieti tähelegi.

Seega, käsitades ühend- ja väljendtegu sõnade *mine*-tuletisi omaette tähendusega sõnadena, võib neid alati kirjutada kokku, olenemata sellest, kas eelneb laiend või ei (nt *allahüppamine*,

²³ Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsused. Ühend- ja väljendverbituletiste kokku- ja lahkukirjutamisest. 11.06.2012. <http://www.emakeeleselts.ee/keeletoimkond.htm>.

²⁴ Kuivõrd ühend- ja väljendtegu sõnadest ei realiseeru lahkukirjutus samavõrd automaatselt nagu täiendina esinevate kesksõnade puhul, ei kajasta ÕS 2013 ühend- ja väljendverbituletiste lahkukirjutust, nagu ta on seda teinud täiendina esinevate kesksõnade vormide puhul (alates ÕS 1999-st).

²⁵ E. Muuk, Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest, lk 13–14.

sillalt *allahüppamine*) või kas *mine*-vorm on nimetavas või mõnes muus käändes (nt *kokkupanemist*, *poolt- või vastuolemisega*, *ülevaatamiseks*). (Põhisõna kääne ei mõjuta muidugi kunagi kokku-lahkukirjutust, kuid käändevormis *mine*-tuletis on paljudele kõhkluskoht.) Õpilastööde hindajail tuleb aga ka lahkukirjutus (nt *alla hüppamine*, *üle vaatamine*, *käega löömine*, *silma torkamine*) õigeks lugeda.

a) **ühendteguõnad:** sillalt *allahüppamine*, tunnistusele *allakirjutamine*, *allakukkumine*, *allajäämine*, *allalaadimine*, *allaneelamine*, talvekummide *allapanemiseks*, *allesjäämine*, *edasiandmiseks*, *edasiarendamine*, ei kuulu *edasikaebamisele*, *edasiliikumine*, *edasilükkamine*, *edasiminemine*, *edasivolitamise õigus*, *edasiõppimine*, *eemalepeletamine*, ametniku *eemalviibimine*, ühe hetke *esiletoomine*, raadiost *ettelugemine*, olukorra *ettenägemine*, pileti *ettenäitamisel*, *etteteatamine*, *ettetellimine*, *ettetellimisel*, *ettevaatamine*, arenguevstluse *ettevalmistamine*, *juurdeandmine*, pileti *juurdeostmine*, kaalus *juurdevõtmist*, *järeleandmine*, *järelemõtlemine*, *järelepärimine*, kaubale *järeletulemise ajal*, *järelevaatamine*, mõrvale *kaasaaitamine*, *kaasaelamine*, *kaasalõõmiseks*, *kaasamõtlemine*, toitude *kaasaostmine*, *kaasarääkimine*, *kaasavõtmiseks*, *kaasaskandmine*, *katkilõikamine*, *katkiminemine*, hinge *kinnihoidmine*, käest *kinnihoidmine*, *kinnijäämine*, *kinnipanemine*, tulumaksu *kinnipidamine*, tähtaegadest *kinnipidamine*, *kinnisidumisega*, *kohaleasetamine*, enne *kohalejõudmist*, kauba *kohaletellimine*, *kohaletoomine*, *kohalkasutus*, *kohalkäimine*, *kohaltöötamise võimalus*, *kokkuhoidmine*, *kokkukogumine*, koosoleku *kokkukutsumiseks*, *kokkuleppimine*, punktide *kokkuliitmine*, *kokkupanemisel*, prügi *kokkupressimine*, toiduga *kokkupuutumine*, *kokkupühkimine*, aeg sobib *kokkusaamiseks*, *kokkutulemine*, lehe *kokku- ja lahtivoltimine*, kooskäimine, koosrakendamine, koostegutsemine, kõrvalepõikamine, ülesande *kätteandmine*, kaardi *kättesaamise koht*, avalik *kättetoimetamine*, *kättevõtmine*, siltide *külgekleepimine*, *lahkulöömine*, *lahtiharutamine*, *lahtikaevamine*, teede *lahtilükkamine*, sündmustiku *lahtimuukimine*, *lahtipakkimine*, õpilasest *lahtisaamine*, *laialijaotamine*, *laialitassimine*, *lõpulejõudmine*, *läbharutamine*, *läbimängimine*, *läbirääkimine*, *läbiseedimine*, *läbitöötamine*, kaebuse *läbivaatamine*, *läbivalgustamine*, seminari *läbiviimine* (parem: *korraldamine*), *lüüasaamine*,

mahaarvamine, mahajahutamine, lootusetute nõuete mahakandmiseks, pinginaabri pealt mahakirjutamine, mahakriipsutamine, mahakukkumine, mahalaadimine, mahalaskmine, kontrolljoone mahamärgimine, mahamüümine, metsade maharaiumisega, inimeste mahategemine, mahavaatamine, raha mahaviskamine, aja mahavõtmine, ristilt mahavõtmine, minemaviskamine, teemast möödakirjutamist, teineteisest möödarääkimine, vältida otsajooksmist, otsasaamine, jalakäijale otsasõitmine, otsavaatamine, sideme paigalpüsimine, paigaltammumine, pealelaadimine, pealelugemine, reisijate pealevõtmine, pealtvaatamine, pikaliheitmisest, toolilt püstikargamine, ringireisimine, ringitormamine, siitulemine, siinolemine, siinviibimine, sisseastumine, sissejuhatamine, seltskonna sisselaskmine, sisselogimine, klaasipuhasti sisselülitamine, sisseмурdmine, sissenõudmine, sisseregistreerimine, sisseseadmisel, sisseviimine, süüdimõistmine, süüditunnistamine, taasavamine, tagasiastumine, tagasihelistamine, tagasijõudmine, linna tagasikolimine, tagasikutsumine, materjalide tagasilükkamiseks, laenu tagasimaksimine, tagasiostmise aeg, tagasisaatmine, tagasitoomine, tagasivaatamiseks, müügilootluste tagasivõtmine, tahakeeramine, topeltmaksustamine, täislaadimine, õpetajale vahelerääkimine, vaitolemine, valmisseadmine, vangipistmine, poolt- või vastuolemisega, vastupanemine, vastupidamine, kauba vastuvõtmine, enne määruse vastuvõtmist, väljaaitamine, kauba väljaandmine, laenude bilansist väljaandmine, väljaarendamine, väljaarvutamine, tee väljaehitamisel, väljaheitmine, Eestist väljahelistamine, väljakirjutamine, väljakolimine, haiguse väljakujunemine, võitja väljakuulutamise, juuste väljalangemine, inimeste väljalaskmine, väljalülitamine, väljamaksimine, väljamõtlemine, vara väljanõudmine, auto väljaostmine, väljarebimist, väljasaatmine, vea väljaselgitamine, väljasirutamine, keelte väljasuremine, parima väljatoomine, metsast väljatulemine, väljatõstmine, tehnoloogia väljatöötamiseks, väljavahetamine, väljavalimine, väljaviimine, saadetiste väljavõtmine, taotluse menetlusest väljavõtmine, väljaskäimine, väljassõõmine, enne töö äraandmist, tulekahju ärahoidmine, ärajätmine, ärakasutamine, ärakolimine, ärakuulamine, ärameelitamine, äraminemine, äramärgimine, oma äranägemisel, töökoormuse äranäitamine, ärapanemine, südameilt ärarääkimine, ärasaatmine, äratoomine, töölt äratulemine, äratundmist, äravii mine, enne tuha äraviskamist, äravõtmist, äräütlemine, üleandmine,

üleelamine, töötasu ülekanndmine, ülekontrollimine, ülekordamine, ülekuulamine, pärast veega üleloputamist, ülesöömine, saadan tabeli ülevaatamiseks, üleviimine, ülesehitamine, üleskirjutamine, e-arvete üleslaadimine, ülesleidmine, ülespoomine, ülesseadmiseks, mäest ülessõitmine, mõrva ülestunnistamine, ülestõstmine, ülestõusmine, ülesütlemine, ümberajamine, ümberarvestamine, ümberasumine, elu ümberhindamine, tööaja ümberkorraldamine, rahaga ümberkäimine, kütuse ümberlaadimine, koeraregistri ümbernimetamine lemmikloomaregistriks, ümberpaigutamine, ümberpositsioneerimine, ümberprogrammeerimine, ümberregistreerimine, ümberstruktureerimine, ümbertõstmine, ümbertöötamine, ümbervahetamine, ümbervormistamine, pikemad: lohakile jätmine, õitsele puhkemine, segamini ajamine; muud määrsõna ja tegusõna ühendid: supelrandades alasti viibimine keelatud, ise tegelemine (st iseseisvalt, omal jõul), jalgsi käimine, meenutas kahekesi olemist, käsitsi juhtimine, käsitsi pesemine (vrd käsitsipesu), purjus ujumine, vääritimõistmine ~ vääríti mõistmine; kaassõnaühendid: jõe pidi sõitmine, üle mäe minemine

- b) **väljendteguõnad:** *andeksandmine, andekssaamine, tulemuste kohta aruandmine, kliendist arusaamine, töötü arvelevõtmine, pärast sõiduki arvelevõtmist maanteeametis, arvessevõtmine, ellujäämine, ellurakendamine, elluviimine, heaksarvamine, materjalide heakskiitmiseks, hivalamine, hukkamõistmine, probleemidest jagusaamine, asukoha kindlakstegemine, kindlaksmääramiseks, kordategemine, laste korrakutsumine, töökohaümbruse korrahoidmine, kurssiiviimiseks, käegalöömine, käiguhoidmine, käikumine, meeldejätmise, meeldetuletamine, meelespidamine, süüdimõistetuga nõupidamine, osasaamine, investeerimisest osavõtmine, loosis osavõtmiseks, paljaksröövimine, peastarvutamine, peastundmine, proovilepanemine, pähemäärimine, ristilöömine, sammupidamine, silmatorkamine, jumala nime asjata subuvõtmine, sõnasaamine, süüksarvamine, teokstegemine, jätkab kuritegude toimepanemist, toimetulemine, tähelepanemine, vormishoidmine, võimulolemine, võimulesaamine, õigeksmõistmine; mitmeosalised: tühja tuule tallamine, jala taha panemine, puru silma ajamine ~ purusilmaajamine, ninapidivedamine, nina peale andmine ~ ninapealeandmine*

Omastavas käändes sõna + mine-tuletis

mine-vormile liituvad omastavas käändes sõnad jagunevad kõigepealt kaheks rühmaks selle järgi, kas omastavas käändes sõnale vastaks öeldise laiendina sihitis (nt *pliiatsi* teritamine < teritab *pliiatsit*) või alus (nt *lume* sulamine < *lumi* sulab – seda laadi ühendite kokku-lahkukirjutuse kohta küsitakse võrdlemisi vähe).

Kui ühendi põhisõnaks olev *mine*-vorm on tulnud sihili-sest tegusõnast ja täiendsõna märgib põhisõnaga väljendatud tegevuse objekti, on järgmine samm vaadata, kas täiendsõna on loendatav või loendamatu. Loendatava objekti puhul tuleb kokku kirjutada siis, kui täiendosa märgib tegelikult mitut objekti (nt *lukuavamine* = lukkude avamine, st ainsusliku täiendosa kokkukirjutus annab ühendile mitmusliku sisu), ja lahku siis, kui üht objekti (*luku avamine* = selle luku avamine, minu ukse luku avamine jne). Liitsõnad väljendavad seega tegevusliike, sõnaühendid ühele kindlale objektile suunatud tegevust. Loendamatu objekti puhul saab kokkukirjutusega väljendada liigimõistet, lahkukirjutusega üksikjuhtumit (nt *muruniitmine* – (selle) *muru niitmine*, *sporditegemine* – *migratsiooni uurimine*). Mõnelgi juhul on sõnaühend ja liitsõna sama tähendusega (nt *energia tarbimine* ~ *energiatarbimine*).

Loendamatu täiendsõna kokku- või lahkukirjutuse sobivust konkreetses tekstis saab üle kontrollida küsimuste esitamise ja lauserõhu määramisega. Sõnaühendi ehk lahkukirjutuse puhul peaksid ühendi mõlemad osad olema lauses rõhulised ja küsimus on kahesõnaline (*energia tarbimine* – mille tarbimine?, *migratsiooni uurimine* – mille uurimine?), kokkukirjutuse ehk liitsõna puhul on rõhuline ainult esimene ehk täiendsõna ja küsimus on ühesõnaline (*energiatarbimine* – mis?, *sporditegemine* – mis?).

NB! Keelenõuandja antud vastused lähtusid konkreetse nõuküsimise tekstist, mõnes teises tekstis võib aga sobida teine lahendus.

Loendatava täiendsõnaga ühendid:

- a) **kokkukirjutus annab ühendile mitmusliku sisu:** *asjaajamine* (st asjade ajamine), *lukuavamine*, *riskihindamine*, *tammeistutamine*, *hotellijuhtimine*, *projektijuhtimine*, *rüügijuhtimine*, *puukallistamine*, omab *relvakandmise õigust*, *lauakatmine*, *kehakoormine* (iluteenus), *toakoristamine*, *marjakorjamine*, nautida *raamatulugemise kõrvale*, *piknikupidamine*, nüüd läheb *korvipunumiseks*, *korstnapühkimine*, *kriisireguleerimine*, *sigarisuitsetamine*, *leivasöömine*, *bänditegemine*, *lõksetegemine*, *mahlategemine*, *naljategemine*, *söögitegemine*, *pliisiteritamine*, professionaalne *videotootmine*, *kalatöötlemine*, *pildivaatamine*, *presidendivalimine*, *toiduvalmistamisel*, *veinivalmistamine*, *munaviskamine* (spordiala), *laenuvõtmine* läheb kallimaks, *proovivõtmine*, *vannivõtmine*
- b) **lahkukirjutus rõhutab ainsuslikku sisu:** *lipu heiskamine* (st ühe lipu heiskamine), *signaali edastamine*, *kahju hüvitamine*, *rüügi juhtimine*, *ühingu juhtimine*, *maski kandmise komme*, *kapri kasutamine*, *kauba laadimine*, *laua katmine*, *toa koristamine*, *hinna kujundamine*, *näituse kureerimine*, *pere loomine*, *metsa majandamine*, *parooli muutmine*, *kangelase mängimine*, *lapsele nime panemine*, *auto parandamine*, *blogi pidamine*, *abielu registreerimine*, *pileti soetamiseks*, *kõne suunamine*, *kütuse tarbimine*, *bussi tellimine*, *kvoodi täitmine*, *vundamendi valamine*, *rektori valimine*, kui oled *tableti võtmisega hilinenud*, *maja värvimine*, *toosti ütlemine*

Loendamatu täiendsõnaga ühendid:

- a) **pigem kokku:** *vitsaandmine*, *kohvijoomine*, *ajajuhtimine*, *personalijuhtimine*, *kohvikeetmine*, *viljakoristamine*, *nõuküsimine*, *sõnnikulaotamine*, *rahalunimine*, *rukkilõikamine*, *soomuutmine*, *tuleneelamine*, *muruniitmine*, *tööotsimine* (st teenistuse otsimine), *tööpakkumised*, *pesupesemine*, *kulupõletamine*, *liigne raharaiskamine*, *vutitagumine*, *heategemine*, *sporditegemine*, *vahetegemine*, *puidutöötlemine*, *silovalmistamine*, *metsavarumine*, *ajaveetmine*, *pistisevõtmine*
- b) **kokku või lahku:** *enese avastamine* ~ *eneseavastamine*, *enese kehtestamine* ~ *enesekehtestamine*, *raha kogumine* ~ *rahakogumine*, *tule kustutamine* ~ *tulekustutamine*, *enese müümine* ~ *enesemüümine*, *töö otsimine* ~ *tööotsimine*, *alkoholi pakkumine* ~ *alkoholipakkumine*, *enese petmine* ~ *enesepetmine*, *aja planeerimine* ~ *ajaplaneerimine*, *enese rahuldamine* ~ *eneserahul-*

damine, enese raiskamine ~ eneseraiskamine, rasva siirdamine ~ rasvasiirdamine, alkoholi tarbimine ~ alkoholitarbimine, elektri tarbimine ~ elektritarbimine, vähendada kofeiini tarbimist ~ kofeiinitarbimist, vee tarbimine ~ veetarbimine, raha teenimine ~ rahateenimine, töö tegemine ~ töötegemine, energia tootmine ~ energiatootmine, kohvi tootmine ~ kohvitootmine, liha tootmine ~ lihatootmine, mööbli tootmine ~ mööblitootmine, nafta tootmine ~ naftatootmine, turba tootmine ~ turbatootmine, enese täiendamine ~ enesetäiendamine, televiisori vaatamine ~ televiisorivaatamine (st televisiooni vaatamine)

- c) **pigem lahku:** *oleks piisanud raha andmisest, veebi arhiveerimine, tänu avaldamine, maailma avastamine, raha hoidmine, kultuurne alkoholi joomine, IT juhtimine, interneti kasutamine, info kogumine, lume koristamine, muusika kuulamine, liha laagerdamise meetodid, luule lugemine, maa mõõtmine, nätsu närimine, arengu planeerimine, kulu põletamine, kultuuri rahastamine, kaalu reguleerimiseks, kliima soojenemine, prügi sorteerimine, liikluse sulgemine, rahu tagamine, kaltsiumi tarbimine, suhtumine kultuuri tarbimisse, mõõdukas alkoholi tarvitamine, tubaka tarvitamine, karjääri tegemine, remondi tegemine ei ole keeruline, raamatu vastu huvi tekitamine, naha testimine (parem: naha uurimine), statistika tsiteerimine, töö (st töötamise) tõhustamine, liha töötlemine, metsa töötlemine, migratsiooni uurimine, vanade sõpradega ühenduse võtmiseks, ei ütlemine; **elneva täiendi tõttu lahku:** *tree-nerite kvalifikatsiooni tõstmine (parem: täiendusõpe), kohtunike töö tasustamine (parem: kohtunike tasustamine), isiku vabaduse võtmine, vaba aja veetmine**

Kui omastavas käändes täiendsõna on mitmuses või koosneb mitmest sõnast, kirjutatakse harilikult lahku (nt *reeglite tundmine, bürootöö juhtimine*), lühikese mitmusliku omastava või kindlat mõistet väljendavad sõnad võib ka kokku kirjutada (nt *laste saamine ~ lastesaamine, üksteisemõistmine*). Sõnaga ja ühendatud fraasis on loomulikum kirjutada lahku (nt *riski ja mõju hindamine, vrd riskihindamine*).

- a) **mitmuse omastavaga:** *materjalide avaldamine, suur puude istutamise aktsioon, juuste kammimine, laste kasvatamine, mängude korraldamine, hindade kujundamine (vrd hinnakujundus), teede*

lagunemine (= teedelagunemine), lumepallide loopimine, linnukoorte sabade lõikamine, asjade pakkimine, käte pesemine, häälte proovimine, väikeettevõtete registreerimine, laste saamine ~ lastesaamine, juuste testimine (parem: juuste uurimine), reeglite tundmine, toonerikassettide täitmine, filmide vaatamine, riiete vahetamise telk, maade vallutamine, naiste võlumine

- b) **mitmeosalise täiendsõnaga:** *esmaabi andmine ~ esmaabiandmine, õppekava arendamine, tarkvara arendamine, magneesiumivaeguse ennetamine, tähelepanu jagamine, ülikooli juhtimine, tähelepanu juhtimine, põhjaveerežiimi jälgimine, pealkirja kirjutamine, ajaloo kirjutamine, kaelasilueti korrigeerimine, lasteaiakoha loomine, luksusauto maksustamine, vererõhu mõõtmine ~ vererõhumõõtmine, koosolemise nautimine, hooldushinna pakkumine, koostöö pakkumine või koostööpakkumine, autovõtme valmistamine, nädalalõpu veetmine, sugupuu uurimine või sugupuu-uurimine, seisukoha võtmine või seisukohavõtmine, pigem kokku üksteisemõistmine, teineteisemõistmine*
- c) **ja-sõnaga:** *riski ja mõju hindamine (vrd riskihindamine), müügi ja meeskonna juhtimine, elektri ja sooja tootmine, piima tootmine ja töötlemine, veresuhkru ja kolesterooli mõõtmine, tubades on tee ja kohvi valmistamise vahendid, printimise ja koopia tegemise võimalus*

Muude omastavas käändes täiendsõnade kokku-lahkukirjutuses tuleb juhendada nimisõnade kokku-lahkukirjutuse üldpõhimõtetest ehk kirjutada kokku liigimõisted.

- a) **lahku:** *makse hilinemine (st makse hilineb), info liikumine, kevade saabumine, lume sulamine, meeleolu kõikumine*
- b) **kokku:** *märtsimüristamine, tarbijakäitumine, päevatarbimine (st päevane tarbimine), päevaloosimine, nädalapakkumine (st nädalane pakkumine, vrd selle nädala pakkumine), nädalaloosimine, kuupakkumine (st kuine pakkumine, vrd selle kuu pakkumine), suvepakkumine (st suvine pakkumine), kliendikaardi pakkumised ~ kliendikaardipakkumised (st kliendikaardiga kaasnevad pakkumised), sünnipäevapakkumine (st sünnipäevapuhune pakkumine), jaanipäevaloosimine, nädalalõpu pakkumised ~ nädalalõpupakkumised, sõbrakuu pakkumised ~ sõbrakuupakkumised, naistepäevanädala pakkumine, avamispakkumine, organisatsioonikäitumine (õppeaine), süvaveevõimlemine, ultrahelimõõtmine*

Mõnes muus käändes sõna + *mine*-tuletis

mine-vormile liituv käändsõna võib peale omastava olla ka mõnes muus käändes, milleks sageli on kohakääne: sisse-, sees- või seestütlev, alale-, alal- või alaltütlev. Sõnaühend ja liitsõna on siin rühmas enamasti sama tähendusega (nt *tööle võtmine* ~ *töölevõtmine*, *vabaks laskmine* ~ *vabakslaskmine*, vrd siiski nt *poes käimine* ja *poeskäimine*), mistõttu pole ka otsest põhjust käändsõna järgneva *mine*-vormiga kokku kirjutada. Liitsõnana vormistama võib kallutada ühendi lühidus (nt *tööle võtmine* ~ *töölevõtmine* – *kasutusele võtmine*) või sagedus (nt *terveks saamine* ~ *tervekssaamine*, *haigeks jäämine* ~ *haigeksjäämine* – *linnaks saamine*). Oskuskeeles on võimalik üht-teist ühtlustada sarjade kaupa²⁶, kuid üldkeeles jäävad sõnaühendid paratamatult liitsõnadega vahelduma.

a) osastav: *haiget saamine*

b) sisseütlev: *ametisse astumine*, *ametisse määramine*, *ametisse nimetamine*, *ametisse pühitsemine*, presidendi *ametisse vannutamisel* ~ *ametissevannutamisel*, *ametisse võtmine* (ÕSis *ametisse seadmine* ~ *ametiseseadmine*), *asjasse suhtumine* ~ *asjassesuhtumine*, *endasse vaatamine*, *grippi nakatumine*, *haiglasse toomise päev*, NATO itta *laienemine*, *kaevu kukkumine*, enne *kappi panemist*, *kasutusse võtmine*, *kavasse* ~ *kavva võtmiseks*, *koju jäämine* ~ *kojujäämine*, toitude *koju tellimine* ~ *kojutellimine*, *koju tulemine* ~ *kojutulemine*, *kooli minemine* ~ *kooliminemine*, *vaipade mõõtu lõikamine* ~ *mõõtulõikamine*, *paati tõmbamine*, *panti panemiseks* ~ *pantipanelmiseks*, *peeglisse vaatamist*, *pihku peksmine* ~ *pihkupeksmine*, *seadmete remonti andmise kord*, *riita ladumine* ~ *riitaladumine*, *segadusse sattumine*, *tapeedi kvaliteetselt seina saamine*, *selga ronimine* ~ *selgaronimine*, *silma sattumisel*, *silma vaatamine*, *suhu panemine*, võrdub *surma saatmisega*, enne *tuppa astumist* ~ *tuppaastumist*, *tuppa toomine* ~ *tuppatoomine*, *toetasid triikki jõudmist*, *töösse lülitamine*, *töösse suhtumise* ~ *töössesuhtumise*

²⁶ Õiguskeeles on nt kokkulepe kirjutada lahku *tööle* (*määramine*, *võtmine*), *töölt* (*vabastamine*), *rendile* (*andmine*, *võtmine*), *üürile* (*andmine*, *võtmine*), vt R. Kull, Kokku- ja lahkukirjutamise probleemjuhtumeid (2). – Õiguskeel 1998, nr 4, lk 15–16.

küsimus, täielik töösse sukeldumine, vastavusse viimiseks, laeva vette laskmine ~ vettelaskmine (ÕSis vettelaskmine), voodisse asumine, võrku sattumine ~ võrkusattumine, ämbrisse astumine

- c) **seesütlev:** ametis olemise aeg, haiglas viibimine, kinos käimine ~ kinoskäimine, kirikus käimine, kodus istumine ~ kodusistumine, pidev kodus olemine ~ kodusolemine, koolis käimine ~ kooliskäimise võimalus, sule peos hoidmine ~ peoshoidmine, poes käimine ~ poeskäimine, teatris käimine ~ teatriskäimine, toas istumine ~ toasistumine, trepikojas kuulamine, töös hoidmine, toidu unes nägemine, õues viibimine
- d) **seestütlev:** neitsist sigimine, aknast vaatamine
- e) **alaleütlev:** hoiule panemine, kaardile kandmine, kasutusele võtmine, seadme kasutusele võtmisel, tarvitusele võtmine, vastutusele võtmine, rendile andmine ~ rendileandmine, rindele jõudmine, teele asumine ~ teeleasumine, teele saatmine ~ teeleasaatmine, turule lubamine, värvi turule toomise kampaania, turule viimine, naabri juurde tööle asumine ~ tööleasumine, tööle hakkamine ~ töölehakkamine, tööle rakendamine ~ töölerakendamine, tööle saamine ~ töölesaamine, tööle sundimine ~ töölesundimine, tööle võtmine ~ töölevõtmine, süü enesele võtmine, üürile andmine ~ üürileandmine
- f) **alalütlev:** laval olemine, tööl käimine ~ töölkäimine, tööl püsimine ~ töölpüsimine
- g) **alaltütlev:** töölt vabastamise käskkiri
- h) **saav:** kodanikuks olemine, emaks olemine, meheks olemine, liidu liikmeks saamine, õnnitleme linnaks saamise puhul, täiskasvanuks saamine, tuntuks saamine, terveks saamine ~ terveksaamine, pärast pudeli tühjaks saamist ~ tühjaks saamist, vabaks saamine ~ vabakssaamine, pühakuks kuulutamine, õndsaks kuulutamine, rebaseks löömine, selle selgeks rääkimine, surnuks tallamist, surnuks tunnistamine, lõpetanuks tunnistamine, minu haigeks jäämine ~ haigeksjäämine, pimedaks jäämine ~ pimedaksjäämine, suureks kasvamine, kahjutuks tegemine, otsuse teatavaks tegemine ~ teatavakstegemine, terveks ravimine ~ terveksravimine, vabaks laskmine ~ vabakslaskmine
- i) **rajav:** tegelevad ERMi lõpuni ehitamisega, lõpuni menetlemist takistavad asjaolud, rahvani toomine

Omadussõna + mine-tuletis

mine-tuletisele eelneva omadussõna puhul võib lähtuda üldreeglist, mille järgi kirjutatakse omadussõna järgnevast nimisõnast harilikult lahku.

haige olemine on ära tüüdanud, *noor olemine*, *truu olemine*, õigus-
test *teadlik olemine*, *õnnetu olemine*, *kinni seotud olemine*, *loov*
kirjutamine, *koššer* (st juudi usu seaduste järgi toiduks lubatud)
tapmine

k-, us-, u-, e-tuletis

Need liited väljendavad sama moodi tegevust nagu *mine*-liide ja ka nende tuletiste kokku-lahkukirjutuses on *mine*-vormi kokku-lahkukirjutusega sarnaseid jooni. On siiski üks erinevus: ühend- ja väljendtegasõnade *mine*-tuletisi on lubatud kirjutada ka lahku, *k-*, *us-*, *u-*, *e-* jm tegevust väljendavaid tuletisi aga ainult kokku (nt *edasimine*, *heakskiit*). Tulevik näitab, kas *mine*-vormides antud vabadus haarab kaasa ka muu tegevusliitega tuletisi.

Omastavas käändes sõna + *us*-tuletis väljendab enamasti tegevusala ja kirjutatakse sellisena kokku (nt *autopuhastus* = autode puhastamine, *kaablivahetus* = kaablite vahetamine), ka mitmuse omastavas või mitmest tüvest koosneva täiendosa kokkukirjutus eeldab liigimõistelist sisu (nt *lastekasvatus* = laste kasvatamine, *tarkvaraarendus*). Kohakäändes täiend sõna puhul ei ole liitsõnal ja sõnaühendil enamasti sisulist vahet, mistõttu puudub ka otsene vajadus kokku kirjutada, lühidus või sagedus võivad siiski kallutada seda tegema (nt *koju minek* ~ *kojuminek*, *poes käik* ~ *poeskäik*, vrd pikem *pensionile minek* või harvem *haiglas olek*). Tegevusnimi kirjutatakse järgnevast tuletisest lahku (nt *istuma panek*).

- a) **ühend- ja väljendtegasõnad:** trepist *allaminek*, *edasimine*, *edasi-
müük*, *edasi-tagasisõit*, *juurdemaks*, pinnase *juurdevedu*, komisjoni

juuresolekul, katkiminek, kokkupanek, kokkutulek, lahkuminek, prügi mahapanek, mahatulek, mahavõtt, sinnaminek, sissemakse, tooraine ühendusse sissevedu, vanemate juurde tagasiminek, tagasitulek, Eestisse tagasituleku järel, tunnete vallapääs, vastutulek, vastuvõtt, majanduse tasakaalust väljaminek, väljapanek, tooraine ühendusest väljavedu, väljavõte, ülespanek; arvelevõtt, heakskiit, jala taha panek, jututulek, kahevahelolek, kursisolek (ÕSis ka kursis olek), käikuminek, elus toimetulek, nõuanded haigustega toimetulekuks

- b) **omastavas käändes sõna + k-, us-, u-, e-tuletis:** *siidame rahustuseks, usalduse kaotus; autokasutus, autopuhastus, autovahetuse kuu (= auto vahetamise kuu), bakterieemaldus, enesekaitse, fassaadisoojustus, kaablivahetus, katusesoojustus, klaverihäälestus, kooliarendus, päikesevõtt, sõiduõpe, puhkuselt teenistuskohta tagasisõidu kulud, vaibapesu, valuutavahetus, esmaabikoolitus, tarkvaraarendus, nurgakivipanek; kogemuste vahetus, maade tagastus, kätepesu, lastekasvatus, maadevallutus, teedeehitus (= teehitus); looma rünnak (st loom ründab)*
- c) **muus käändes sõna + k-, us-, u-, e-tuletis:** *erruminek, pattulangus, tuppa minek ~ tuppaminek, enne tuppa tulekut ~ tuppaturekut, enne sõjaväkke minekut, ahju panek ~ ahjupanek, hauda panek ~ haudapanek, koju minek ~ kojuminek, kooli minek ~ kooliminek, läände minek, selga panek ~ selgapanek (ÕSis ainult selgapanek), asjasse puutuvus, haiglasse minek, istesse tõus, valmistada ennast põrgusse minekuks ette, riidesse panek ~ riidessepanek (ÕSis ka riidepanek), süsteemi valvesse panekul ja valvest mahavõtmisel, Blairi Eestis käik, haiglas olek, metsas käik, rabas käik, poes käik ~ poeskäik, hoiule panek ~ hoiulepanek, jääle minek ~ jääleminek, kalale minek ~ kalaleminek, karile jooks ~ karilejooks, raha kasutusele tulek (parem: käibele tulek), kasutusele võtt ~ kasutuselevõtt, hea päev marjule minekuks ~ marjuleminekuks, merele minek ~ mereleminek, nupule vajutus ~ nupulevajutus (parem: nupuvajutus), nõuetele vastavus, pensionile minek, puhkusele minek, turule tulek ~ turuletulek, välismaale tööle minek ~ tööleminek, tööle sõit ~ töölesõit, tööle võtt ~ töölevõtt, ratastel olek, avalikuks tulek*
- d) **ma-tegevusnimi + k-tuletis:** *õppima tulek, istuma panek, talvituma panek*

ja-tuletis

ja-tuletiste kokku-lahkukirjutus lähtub üldjoontes samadest põhimõtetest kui *mine*-tuletiste oma. Ühendtegu sõnade määr sõnu ja väljendtegu sõnade käändsõnu sobib alati kirjutada järgneva *ja*-tuletisega kokku nagu omaette tähendusega sõnu (nt *sisseastuja*, *vastuvõtja*). Õpilastööde hindajail tuleb siiski arvestada, et ka kesksõnavormide eeskujust lähtuv lahkukirjutus ei ole viga (nt *sisseastuja* ~ *sisse astuja*, vrd *sisseastuv* ~ *sisse astuv klient*).

Omastavas käändes sõna kirjutatakse järgneva *ja*-tuletisega kokku liigimõistelise sisu korral (nt *kingisaaja* = kinkide saaja, *lõkketegija* = lõkete tegija, vrd (selle) *kingi saaja*, (selle) *lõkke tegija*). Muus käändes täiendsõnade puhul ei anna kokkukirjutus enamasti ühendile uut sisu, mistõttu on otstarbekas eelistada liitsõnadele sõnaühendeid (nt *tööle võtja*, *rendile võtja*, *üürile andja*, *roolis istuja*). Tegelikus keeletarvituses arvestatakse siiski ka sagedust (nt lühema *töölevõtja* eeskujul kiputakse kokku kirjutama ka pikemaid, kuid niisama sagedaid *rendilevõtja* ja *üürileandja*) või pikkust (nt *restoranis viibija* – *roolisistuja*).

Tegevusnimi kirjutatakse järgnevast *ja*-tuletisest lahku (nt *lugeda oskaja*).

- a) **ühend- ja väljendtegu sõnade ja-tuletis:** *ettetellija*, *ettevalmistaja*, mängule *kaasaalajad* ja *kaasaalanud*, raudkapi *lahtitegija*, *läbiviija*, rongist *mahajääja*, *pealtvaataja*, *seesolijad*, *sisseastuja*, tänavalt *sisseastuja*, *sisseviija*, *tagasisaaja*, vara *tagasitaotleja*, tööde *vastuvõtja*, loa *väljaandja*, *väljasolijad*, *üleandja*, video *üleslaadija* (ühendtegu sõnad); *puru silma ajaja* ~ *purusilmaajaja*, *jala taha panija* (väljendtegu sõnad); **muu määrsõnaga:** *kõrvalt ässitajad*, *lähedal istujad*, *alasti olija* ~ *alastiolija*, *käsitsi pakkija* ~ *käsitsipakkija*
- b) **omastavas käändes sõna + ja-tuletis:** *abiandja*, *abipaluja*, *haiguse-tekitaja*, *kingisaajad*, *lõkketegijad*, *migratsiooniuriija*, *troonipärija*, *tubakatarvitaja*, *tööotsija*, *töötegija*, *esmaabiandja*, *jalgratta-valmistaja*; **üksikjuhtumit väljendavad, pikema või mitmusliku täiendosaga:** *alkoholi ostja*, *mõõdukas alkoholi tarvitaja*, *põhikooli lõpetaja*, *kohtunikuameti pidaja*, *ülestähenduste tegija*

- c) **muus käändes sõna + ja-tuletis:** *jõudu soovijad ~ jõudusoovijad, haiget tegija, gruppide jäajad, linna saabuja, autos istujad, autos olijad, laagris viibija arvamus, peidus olija, restoranis viibija, ringis olija, toas viibijad, tunnis käija ~ tunniskäija (puuduja vastandina), kaldal viibijad, laeval olijad, õhulaeval olijad, pardal olijat, pinnal olijad, puusadel olija, seljal lamaja, tööle võtja ~ töölevõtja, rendile andja ~ rendileandja, rendile võtja ~ rendilevõtja, üürile andja ~ üürileandja; eelnev täiend mõjutab: kerge promiliga roolisistuja, nädala jooksul tööle asujatele*
- d) **da-tegevusnimi + ja-tuletis:** *lugeda oskajad, konkursist osa võtta soovijatel*

nu(d)-, tu(d)-, v-, fav- ja matu-vorm

Ühendverbide määrsõnad ja väljendverbide käändsõnad kirjutatakse *nud-* või *tud-*kesksõnast lähtuva *nu-* ja *tu-*vormiga ning *ma-*tegevusnimest moodustatud *tu-*liitelise omadussõna ehk *matu-*vormiga harilikult kokku nagu omaette tähendusega iseseisvad sõnad (nt *sissetulnu*, *väljatoodu*, *kättesaamatu*). Muid määr- ja käändsõnu võib kirjutada pigem lahku, kokku kirjutama võib kallutada ühendi lühidus või sagedus (nt *hätta sattunu* ~ *hättasattunu*, vrd *töölt tulnu*).

- a) **ühend- ja väljendtegesõna nu-, tu-tuletis:** *etteantu, ettenähtu, mängule kaasaelanud ja kaasaelanud, kaugemalt tulnutele, kinnipeetu, vestluses kokkulepitu kohaselt, vastavalt kokkulepitule, kokkutulnud, tundides läbivõetu, ristilöödu kuju, sissetulnu, kuriteos süüdimõistetetu, lugeda tagasiastunuks, tagasiõudnutele, koolist väljalangenute, väljatoodu, olete väljavalitu*
- b) **muu nu-, tu-tuletis:** *varem ilmunu, varem tuntuga võrreldes, kor-dan varem öeldut, vastristitu (vrd vastsündinu), õigesti vastanutele auhinnad, seni kavandatu, täna saavutatatu, mujalt tulnu, ülalpool mainituga seoses, kõigi pileti ostnute vahel, leping preemia saanutega, hätta sattunu ~ hättasattunu, töölt tulnu, koolis käinu ~ kooliskäinu, õppima asunu*
- c) **matu-vorm:** *edasiliikkamatu, ettenägematud kulud, kättesaamatu, asjasse pühendamatu vaateleja*

Sama moodi sobib kirjutada nimi- või omadussõnana tarvitatavaid *v-* ja *tav-*kesksõnu (nt *kinnipeetav*, *meeldejäävam*, *üksinda seisvana*). *nud-* ja *tud-*kesksõnade muid käändevorme peale oleva (*nuna-* ja *tuna-*vorm) võib kirjutada kokku²⁷ (nt lugeda saadeti *kättetoimetatuks* < saadeti on kätte toimetatud, leping loetakse *ülesöelduks* < leping on üles öeldud), ehkki näiteks *nuna-* ja *tuna-*vormi analoogia võimaldaks tõenäoliselt ka lahkukirjutust (*kätte toimetatuks*, *üles öelduks*, vrd *kokku kuivanuna*, *välja liilitatuna*).

lt-tuletis

Ühendverbide määrsõnu ja väljendverbide käändsõnu sobib kirjutada järgneva *lt-*tuletisega kokku nagu omaette tähendusega iseseisvaid sõnu (nt *lahtivõetult*, *kokkupandult*). Hindajail tuleb siiski arvestada, et ka kesksõnavormide eeskujust lähtuv lahkukirjutus ei ole viga (nt *lahtivõetud* ~ *lahti võetud* diivan > diivan võtab *lahtivõetult* ~ *lahti võetult* rohkem ruumi). Muud määr- ja käändsõnad kirjutatakse järgnevast *lt-*tuletisest enamasti lahku, kokkukirjutus on põhjendatud juhul, kui tekib omaette tähendusega iseseisev määrsõna (nt *iseenesestmõistetavalt* 'loomulikult', *aukartustäratavalt* suur summa 'väga, ülimalt suur summa').

- a) **ühend- ja väljendtegu sõnad:** *eraldivõetult*, *kokkupandult*, summa sõnades *lahtikirjutatult* (parem: sõnadega kirjutatult), *lahtivõetult*, lebasid *lialilaotatult* Londoni tuled, *lүүasaanult*, *äratuntavalt* isikupärane stiil, triikida ja pesta *ümberpööratult*, *ülejäoukäivalt* ~ *üle jõu käivalt* kallis
- b) **muud tegusõnaühendid:** *selgesti eristatavalt*, *vaevu märgatavalt*, *iseenesestmõistetavalt*, *ennast kehtestavalt*, *kõhedust tekitavalt* sageli, *sõltuvust tekitavalt*, *ärevust tekitavalt* kahvatu, *usaldust äratavalt*, *aukartustäratavalt* suur summa, *relvituks tegevalt*, *iiveldama ajavalt*

²⁷ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk 327.

Kokku võttes

Selle üle, kas kirjutada mingi tegusõna eelneva sõnaga kokku või sellest lahku, saab paljudel juhtudel otsustada ikka vaid konkreetse teksti põhjal, võttes ühtlasi arvesse ühendi tähendust, sagedust, pikkust. ÕS võib anda tuge ühe või teise keelendi liit-sõnaks oleku võimalikkuse asjus, kuid ÕSis – nagu ka mis tahes muus sõnaraamatus – olev liitsõna ei tähenda automaatselt, et sedasama keelendit ei saaks mõnes tekstis kirjutada ka sõnaühendina. Ja vastupidi.

pigem lahku	kokku või lahku	alati kokku
muud tegusõnaühendid	ühend- ja väljendtegusõnad	liittegusõnad

alati lahku	kokku või lahku	pigem kokku
olevik, liht-, täis- ja enneminevik	<i>v-, tav-, nud-, tud-</i> kesksõna	<i>mine-, ja-, k-, us-, u-, e-tuletis</i>
<i>ma-</i> ja <i>da-</i> tegevus- nimi, <i>mas-, mast-, maks-</i> ja <i>des-</i> vorm	<i>mata-</i> vorm	<i>nu-, tu-, matu-</i> vorm
<i>nuna-</i> ja <i>tuna-</i> vorm		<i>lt-</i> tuletis

Sisujuht

Number sõna järel näitab esinemislehekülge.

abimäärsõna 9	ja väljendtegusõna <i>da-</i> tegevus- nimi 35–36
ajamäärsõna + kesksõna täien- dina 18	<i>des-</i> vorm 35–37
alale-, alal-, alaltütlevas käänd- sõna + kesksõna 28–30, + <i>mine-</i> tuletis 46–47	deverbaal e verbituletis, tegusõ- nast tuletatud sõna 11, 38
<i>da-</i> tegevusnimi + kesksõna 36– 37, + deverbaal 36–37; ühend-	Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteim- kond 19–20, 23–24
	Emakeele Seltsi keeleteimkond 38

- enda tehtud* 31
e-tuletis 48–49
 hulgamäärsõna + kesksõna täiendina 18–19
ise tehtud 31
ja-sõnaga rinnastatud ühend 45
ja-tuletis: *da*-tegevusnimi + *ja-tuletis* 50–51, omastavas või kohakäändes sõna + *ja-tuletis* 50–51, ühend- ja väljendtegu- sõna *ja-tuletis* 50
kaasa arvatud 13
 kaassõnaühendi eristamine ühendtegu- sõnast 21, 38
 kohakäändesõna eristamine määrsõnast 31
 kohamäärsõna ühendtegu- sõnas 14
k-tuletis: omastavas või kohakäändes sõna + *k-tuletis* 48–49, *ma*-tegevusnimi + *k-tuletis* 48–49, ühend- ja väljendtegu- sõna *k-tuletis* 48–49
 käändsõna + *ja-tuletis* 50–51, + *lt-tuletis* 52, + *mine-tuletis* 37–48, + *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-* kesksõna 24–32
 käändsõnad, mis moodustavad väljendtegu- sõnu 26–27, ei moodusta väljendtegu- sõnu 28–31
 küsimäärsõna 18
 laiend *vt* süntaktiliselt seotud laiend
 liigimõiste väljendamine 42, 45, 48, 50
 liitsõnaline kohamäärsõna + kesksõna täiendina 18–19
 liittegu- sõna e liitverb 10–11
lt-tuletis 52
 lõpetatust või tulemuslikkust märkiv määrsõna (perfektiivsus- määrsõna) ühendtegu- sõnas 14
maks-, *mas-*, *mast*-vorm 33–35
mata-vorm määruse, täiendi, öeldistaitena 32–33; *mata*-vorm + *mine-tuletis* 33
ma-tegevusnimi + kesksõna 34–35, + deverbaal 34–35; ühend- ja väljendtegu- sõna *ma*-tegevus- nimi 33–34
matu-vorm 51
mine-tuletis: kohakäändes sõna + *mine-tuletis* 46–47, omadussõna + *mine-tuletis* 48, omastavas käändsõna + *mine-tuletis* 42–45, ühend- ja väljendtegu- sõna *mine-tuletis* 37–41
 mitmeosaline täiendsõna + *mine-tuletis* 45
 mitmuse omastavas käändsõna + *mine-tuletis* 44–45
 Elmar Muuk verbaalnoomeni lahkukirjutusest 38, verbaalnoomeni täiendsõna laiendist 23–24
 määramäärsõna + kesksõna täiendina 18–19
 määrsõna + *ja-tuletis* 50, + *lt-tuletis* 52, + *mine-tuletis* 37–41, + *v-*, *tav-*, *nud-*, *tud-* kesksõna 11–24
 määrsõnad, mis moodustavad ühendtegu- sõnu 14, ei moodusta ühendtegu- sõnu 18–19
nud-kesksõna määrusena 12; täiendina: ühendverb 15–16, väljendverb 27–28; öeldisena: ühendverb 11–12, väljendverb 27
nuna-vorm 12–13
nu-tuletis: tavaline käänd- või määrsõna + *nu-tuletis* 51,

- ühend- ja väljendtegušona *nu-*tuletis 51
- omadussõna + *mine*-tuletis 48
- omastavas käändsõna + *mine*-tuletis 42–45
- omatehtud* 31
- osastavas käändsõna + kesksõna 28–29
- perfektiivsusmäärsõna (lõpetatust või tulemuslikkust märkiv määrsõna) 9
- rajavas käändsõna + *mine*-tuletis 46–47
- rõhumäärsõna ühendtegušonas 14
- saavas käändsõna + kesksõna 28–30, + *mine*-tuletis 46–47
- sees-, seestütlevas käändsõna + kesksõna 28–30, + *mine*-tuletis 46–47
- seisundimäärsõna ühendtegušonas 14
- seisundivorm ühendtegušonas 31–32
- sisseütlevas käändsõna + kesksõna 28–30, + *mine*-tuletis 46–47
- süntaktiliselt seotud laiend: kesksõnal 19–23, deverbaalil 23–24, 38–39
- taas, taas-* 11
- tavaline käändsõna ja kesksõna ühend 28–31, tavaline määrsõna ja kesksõna ühend 18–19
- tav*-kesksõna täiendina: ühendverb 15–16, väljendverb 27–28; öeldistaitena 15–16
- tere tulemast* 34
- tud*-kesksõna määrusena: ühendverb 12–13, väljendverb 27; täiendina: ühendverb 15–17, väljendverb 27–28; öeldisena: ühendverb 11–13, väljendverb 27
- tuna*-vorm: ühendverb 12–13, väljendverb 27
- tu*-tuletis: tavaline käänd- või määrsõna + *tu*-tuletis 51, ühend- ja väljendtegušona *tu*-tuletis 51
- us-*, *u*-tuletis 48–49
- vabariiklik õigekeelsuskomisjon 9, 12, 20, 37–38
- verbaalnoomen e tegusõnast tuletatud käändsõna 23, 38
- v*-kesksõna täiendina: ühendverb 15, väljendverb 27–28
- viisimäärsõna + kesksõna täiendina 18–19
- välja arvatud* 13
- väljendtegušona e väljendverbi määratlus 24–27
- väljendtegušona eristamine tavalisest käänd- ja tegusõna ühendist 24–26, tugiverbiühendist 25–26, ühendtegušonast 31–32
- väljendtegušona *ja*-tuletis 50, *k*-tuletis 48–49, *lt*-tuletis 52, *mine*-tuletis 37–41
- väljendtegušonu moodustavad käändsõnad 26–27
- ühendtegušona e ühendverbi määratlus 14–15
- ühendtegušona eristamine tavalisest määr- ja tegusõna ühendist 14–19, väljendtegušonast 31–32
- ühendtegušona *ja*-tuletis 50, *k*-tuletis 48–49, *lt*-tuletis 52, *mine*-tuletis 37–41
- ühendtegušona, mis esineb rööpselt liittegušonana 11

ühendtegusõnu moodustavad
määrsõnad 14
üle, üle- 11

mitte-sõna kokku- ja lahkukirjutus

Maire Raadik

mitte-sõna puhul lähevad keelenõuküsjate ja -andjate taotlused sageli lahku. Küsijad tahavad teada, kas kirjutada *mitte* järgneva sõnaga kokku või ei, keelenõuandjad püüavad õpetada, kuidas *mitte* kasutamist võimaluse korral vältida. On siiski suur hulk keelendeid, kus *mitte*-sõnale ei ole alternatiivi, mistõttu läheb vaja ka juhatust kokku-lahkukirjutuse asjus. Siinse loo näited pärinevad eesti keele instituudi keelenõuande baasist.

mitte-sõna toimib nii eitussõnana, mis kirjutatakse lahku, kui ka eitav-vastandava eesliitena¹, mis käib järgneva sõnaga kokku. Seega on tähtis ära tunda, kummaga on tegu.

mitte arvestada, mitte järgides

Lauses vormistavad eitust sõnad *ei*, *ära* ja *mitte*. Kaks esimest kuuluvad tegusõna pöördelise vormi juurde, eitussõna *mitte* esineb koos tegusõnade *ma-* ja *da-*tegevusnime ning *des-*vormiga. Nagu kirjutame lahku *ei istu*, *ära arvesta*, nii tuleb kirjutada lahku ka *mitte istuma*, *mitte arvestada*, *mitte avaldada*, *mitte rahuldada*, *mitte alla neelata*, *mitte lahti pakkida*, ahju *mitte üle kütta*, *mitte järgides*.

mitte mingisugune, mitte kuskil

mitte-sõna võib moodustada eitavaid asesõnu (*mitte miski*, *mitte mingisugune*) ja määrsõnu (*mitte kuskil*, *mitte iialgi*), needki kirjutatakse igas vormis lahku. Nt

¹ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 165.

- a) **eitavad asesõnad:** *mitte miski, mitte midagi* väärt maitse, *mitte ühtegi, mitte mingisugune*, ei ole saanud *mitte mingisugust* toetust, *mitte mingisuguselgi* kujul, *mitte mingisugused, mitte mingisuguseidki*
- b) **eitavad mäarsõnad:** *mitte alati, mitte nii väga* terve ratas, pigem rahul kui *mitte rahul*

Nimi-, omadus- või kesksõnale eelnev *mitte* toimib eesliitena (sama moodi nagu *eba-*), andes järgnevale sõnale eitava või vastandliku tähenduse (nt *eluruum – mitteeluruum, ametlik – mitteametlik, töötav – mittetöötav*).

mitteametlik, mittenõuetekohane, mitte-eesti

Omadussõnamoodustuses on *mitte* universaalne eesliide, liitudes nii päris omadussõnadele kui ka omadussõnana esinevatele kesksõnadele (neist tuleb juttu tagapool koos muude kesksõnadega). Mõnd *mitte*-eesliitega omadussõna saab asendada *tu*-liitelise omadussõnaga (*mitterasvane* = rasvatu), mõnes sõnas saab *mitte*- asendada *eba*-liitega (nt *mittetervislik* = ebatervislik). Seesugused alternatiivid on harilikult eesti keelele omasemad väljendusvõimalused kui *mitte*-ühendid.

mitte + omadussõna kirjutatakse alati kokku, seda ei mõjuta ka see, kas omadussõna on lihtsõna või liitsõna. Nt

- a) ***mitte* + lihtomadussõna:** *mittealkohoolne* jook (parem: alkoholita ~ alkoholivaba jook), *mitteametlik, mittebioloogiline* laps², *mitte-elastne, mitteelektriline, mittehalb*, lepingu *mittekohane* täitmine, *mittekorruptiivne, mittemagus, mittemeditiiniline, mittepeamine, mitterasvane* (parem: rasvatu), *mittesoovituslik, mittetervislikud* kommid (parem: ebatervislikud kommid), *mittesõbralik* riik (parem: ebasõbralik riik)
- b) ***mitte* + liitomadussõna:** abikõlblikud ja *mitteabikõlblikud* kulud (parem: abikõlbmatud kulud), *mittenõuetekohane* täitmine, *mitteootuspärane* (parem: ootuspäratu), *mittepõhimõttelist* laadi, *mitte-*

² *Bioloogiline laps* on õigupoolest *lihane laps, mittebioloogiline laps* oleks seega *mittelihane laps*.

tootmisalane, mittesihotstarbeline kulu, mittesissekandekohustuslik (parem: sissekandekohustuseta), *mittemahepõllumajanduslik*

- c) **mitte + käändumatu omadussõna:** *mitteeesti ~ mitte-eesti* mehed (= mitte-estlastest mehed), vene keele oskus ja *mittevene* keele oskus (parem: vene keele ja muu keele oskus), *mittelääne* kirjaniikud

mittekandev, mittevõitnud

mitte-liide võib liituda mis tahes kesksõnale, moodustades selle eitava vaste (nt *kandev* ja *mittekandev*, *avatav* ja *mitteavatav*, *võitnud* ja *mittevõitnud*, *arvestatud* ja *mittearvestatud*). *mitte* + kesksõna on mõnikord asendatav *mata*-vormiga (nt *mitteesindatud* = esindamata, *mitteilmunud* = ilmumata jäänud) või *tu*-liitelise omadussõnaga (nt *mittesobiv* = sobimatu) ning mõnikord saab *mitte* asendada *eba*-eesliitega (nt *mitterahuldav* = ebarahuldav; hindena ainult *mitterahuldav*). Nagu juba omadussõnade puhul öeldud, mõjuvad need rööpkeelendid – juhul kui nad on olemas – enamasti loomulikumalt kui *mitte*-sõnad.

mitte-liide kirjutatakse järgneva kesksõnaga kokku ja seda ei mõjuta eelnevad laiendid – nagu nad ei mõjuta ka *eba*-eesliite puhul (nt *mittekuuluv* – avaldamisele *mittekuuluvad* dokumendid, *mittesalliv* – vastuvaidlemist *mittesalliv* toon). Nt

- a) **mitte + v-kesksõna:** kooselus *mitteelav*, looduslikult *mitteesinev*, omakapitaliinvesteeringuid kaasavad ja *mittekaasavad* ettevõtjad, *mittekandev* sein, avalikustamisele *mittekuuluvad* dokumendid (parem: dokumendid, mida ei avalikustata), Euroopa Liitu *mittekuuluvad* riigid, kasutuses *mitteolev* objekt (parem: kasutamata objekt), minust *mitteolenevatel* põhjustel (parem: minust olenevata põhjustel), *mitteootav*, tähelepanu *mittepelgav* lapseootel naine, töösse *mittepuutuva* materjali allalaadimine (või: töösse puutumatu materjali allalaadimine), *mitterahuldav* (parem: ebarahuldav), ütles vastuvaidlemist *mittesallival* toonil, *mittesobiv* (parem: sobimatu, ebasobiv), peensusi *mittetajuvad*, niiskust taluvad ja niiskust *mittetaluvad* põrandad (parem: niiskuskindlad ja

niiskusõrnad põrandad), kasu taotlevad ja *mittetaotlevad* seltsid, *mittetilkuv* (parem: tilkumatu), *mittetöötav*, eeskirjadele *mittevastav* nõue

- b) *mitte* + *tav*-kesksõna: *mittearvestatav*, *mitteavatavad* aknad, *mittelaetav*, *mittemuudetavad*, *mittesoovitav* (parem: soovimatu, ebasoovitav)
- c) *mitte* + *nud*-kesksõna: *mitteilmunud* üliõpilane (parem: ilmumata jäänud üliõpilane), kinnisvaramüüki *mittedeclareerinud* maksumaksjad (parem: kinnisvaramüügi deklareerimata jätnud maksumaksjad), *mitteniiskunud* (parem: niiskumata), ravi *mitteaanud* patsiendid (parem: ravita jäänud patsiendid), lepingu *mittesõlminud* kliendid (parem: lepingu sõlmimata jätnud kliendid), kvaliteedinõuetele *mittevastanud* näidis, *mittevõitnud* piletid (parem: võiduta jäänud ~ võiduta piletid), liiduga *mitteühinenud* riik (või: liiduga *ühinemata* riik)
- d) *mitte* + *tud*-kesksõna: *mitteaktsepteeritud*, *mittearvestatud* töö (parem: arvestamata jäetud ~ arvestamata töö), *mitteesindatud* erakonnad (parem: esindamata erakonnad), ülikooli tegevusega *mitteseotud* vara, lepinguga *mitteseotud* osapooled (parem: lepinguga sidumata pooled)

Raskem on lugu siis, kui kesksõnale ei eelne mitte *mitte*-liide, vaid eitav asesõna (nt *mitte midagi* + ütlev) või kui *mitte* liitub ühend- või väljendtegusõna kesksõnale (nt mitte + *ette nähtud*, mitte + *heaks kiidetud*). Seesugustes ühendites on kokku kolm või enam tüve ja tekib kahtlus, mida kirjutada kokku, mida mitte.

mitterahulolev, mitteettenähtud ~ mitte ette nähtud

Võtame kõigepealt ühend- ja väljendtegusõnad. Nende kesksõnu võib teataval juhul (täiendina, osalt ka öeldistäitena) kirjutada nii kokku kui ka lahku. Osa selliseid kesksõnu käibib liitomadussõnana ja nende kokkukirjutus on võrdlemisi loomulik, olgu *mitte*-liitega või ilma (nt *rahulolev* – *mitterahulolev*, *vastuvõetav* – *mittevastuvõetav*). Mida teha aga siis, kui kesksõna on ka lahku kirjutatud (nt *ette nähtud*, *heaks kiidetud*)?

Kas see lahkukirjutus võib kaasa haarata ka *mitte*-ühendeid (*mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud*, *mitteheakskiidetud* ~ *mitte heaks kiidetud*)?

mitte-liide on õigupoolest pooleesliide (muutumatu sõna, mis võib esineda ka eesliitena)³ ja tema lahkukirjutus ei näi ses mõttes sugugi võimatu. Tuleb siiski arvestada, et enamik ühend- ja väljendtegasõnade *mitte*-kesksõnu mõjub eesti keeles nagu nii üsna ebaloomulikult olenemata sellest, kas kirjutada kokku või lahku, mistõttu on mõistlik *mitte*-sõna võimaluse korral vältida (parem *heaks kiitmata* ~ *heakskiitmata* projekt või *üle koormamata* ~ *ülekoormamata* inimene kui *mitteheakskiidetud* projekt või *mitteülekoormatud* inimene). Nt

- a) **kokku:** *mitterahulolev* (parem: rahulolematu), *mittevastuvõetav* (parem: vastuvõetamatu), *mittekokkupuutuv*
- b) **kokku või lahku:** *mitteedasijõudnud* ~ *mitte edasi jõudnud* õpilane (või: edasijõudmatus õpilane), *mitteesiletükkivad* ~ *mitte esile tükkivad* inimesed, kasutatakse *mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud* otstarbel (parem: ei kasutata ette nähtud ~ ettenähtud otstarbel), ületas tänavat selleks *mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud* kohas (parem: lubamatus kohas või kohas, mis ei ole ~ ei olnud selleks ette nähtud), ajaga *mittekaasaskäivad* ~ *mitte kaasas käivad* isikud, vett *mitteläbilaskvad* ~ *vett mitte läbi laskvad* (parem: vett läbilaskmatud, vettpidavad, veetihedad), inimene peab olema *mitteülekoormatud* ~ *mitte üle koormatud* (parem: inimene ei tohi olla üle koormatud, peab olema üle koormamata), *mitteheakskiidetud* ~ *mitte heaks kiidetud* projekt (parem: heaks kiitmata projekt)

mittemidagiütlev, mitte midagi nägev

On veel selliseid sõnu, mille moodustavad eitav asesõna (*mitte midagi*) koos kesksõnaga (*mitte midagi* + *nägev*, *mitte midagi* + *ütlev*). Omaette tähenduse tekkides sobib kirjutada kokku, nt

³ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 403. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

mittemidagiütlev inimene (st ilmetu inimene), *mittemidagiütlev* arvamus (st sisutu arvamus), kui aga liitsõnal ja sõnaühendil pole tähenduslikku vahet, võiks kokkukirjutuse kõrval möönda ka lahkukirjutust, nt *mittemidaginägevad* ~ *mitte midagi nägevad* silmad.

mitteesitamine, mittesuitsetaja, mittetarbinu

mitte + *mine-*, *k-*, *ja-*, *nu-*, *tu-*tuletis (või muu tegusõnast saadud käändsõna) kirjutatakse tavapäraselt kokku nagu omaette tähendusega iseseisev sõna (nt *mitteesitamine*, *mittetulek*, *mitteesitsetaja*, *mittetarbinu*). Kokku võib kirjutada neilgi juhtudel, kui tegusõnast saadud käändsõna on liitsõna (nt kaasavõtmine – *mittekaasavõtmine*, heakskiitmine – *mitteheakskiitmine*) või on liitsõna asemel sõnaühend (nt hakkama saamine – *mittehakkamasaamine*). *mitte* + *mine-*vorm või *k-*tuletis on sageli asendatav *mata-*vormi ja verbide *jätma* või *jääma* teonime ühendiga (nt *mittemaksmine* = maksmata jätmine ~ jäämine, *mittekinnipidamine* = kinni pidamata jätmine). Nt

- a) ***mitte* + *mine-*vorm:** menetluse *mittealustamine* (parem: alustamata jätmine), *mitteesitamine* (parem: esitamata jätmine), *mittehüvitamine* (parem: hüvitamata jätmine), *mitteilmumine* (parem: ilmumata jätmine (inimese kohta) või ilmumata jäämine (nt väljaande kohta)), lisakasumi osa jaotamine või *mittejaotamine* (parem: jaotamata jätmine), *mittejärgimisest*, *mittekontrollimine* (parem: kontrollimata jätmine), *mittekuuletumine*, kasutusõiguste perioodilise ülevaatamise *mitteläbiviimine* (parem: .. tegemata jätmine), *mittemaksmine* (parem: maksmata jätmine ~ jäämine), *mittemeeldimine* (või: meeldimata jäämine), *mittemõistmine*, *mitte nõustumine*, *mittepikeandamine* (parem: pikendamata jätmine), *mitterahuldamine* (parem: rahuldamata jätmine), *mittesaavutamine*, *mittetasumine* (parem: tasumata jätmine ~ jäämine), kasvukohtade *mitteteadmimine*, *mittetegelemine*, minu *mittetege mised* (parem: tegematajätmised), *mittevajamine*, *mittetundmine*, nõuete *mittetäitmisel* (parem: nõuete täitmata jätmise korral), *mitteväljumine*; **pikemad:** *mittekaasavõtmine* (parem: kaasa võtmata jätmine), tööajast *mittekinnipidamine*, *mittekättesaamine*,

teatama töö *mitteheakskiitmisest* (parem: heaks kiitmata jätmisest),
vallandati tööga *mittetoimetulemise* tõttu (parem: tööga toime-
tulematuse tõttu), *mitteteadaasaamine*, *mittehakkamasaamine*

- b) *mitte* + *k-tuletis*: laagrisse *mittetulek* (parem: laagrisse tulemata jätmine ~ jäämine), valima *mitteminek* (parem: valima minemata jätmine), *mittetoimetulek* (parem: toimetulematus)
- c) *mitte* + *ja-tuletis*: tulust *mittehooliija*, *mittemõistja*, *mittesuitsetajate* liikumine, *mittetarbija*, koosolekule *mittetulijad* (parem: koosolekule tulemata jäänud), *mittetöötaja*
- d) *mitte* + *nu-* või *tu-tuletis*: valimas *mittekäinute* osa rahvastikust (parem: valimas käimata jätnute osa, valimata jätnute osa), *mitteolnu*, *mittetarbinu*, *mittehüvitatu*, *mittetäidetud*
- e) *mitte midagi* + *mine-tuletis*: soovine *mittemidagitegemine* mõjub laste intelligentsile negatiivselt

Kas algustäht oleneb asutusest?

Maire Raadik

Ajalugu

On küsitud, mis ajast võib Tartu Ülikooli kirjutada ka väikese tähega, s.o Tartu ülikool. Vastus on: vähemalt eelmise sajandi kolmekümnendatest aastatest peale.

1936. aastal ilmus Tartus Noor-Eesti kirjastuse väljaandel Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“. Selles on õpetatud: „Suure algtähega kirjutatakse pääle harilike pärisnimede veel: 1) Seltside ja asutuste ametlikud nimed, kusjuures iga lahuskirjutatav sõna on suure alg-aapega (välja arvatud sideja kaassõnad): *Rahvaste Liit*, .. , *Tapa Laenu- ja Hoiuühing*, *Tartu Ülikool*, samuti ka ministeeriumide ja muude valitsusasutuste nimetused (näit.: *Siseministeerium*), kui need esinevad asutuste ametlike nimetustena (nagu mingisugused pärisnimed). Kui aga asutuse nime ei tarvitata ametliku pärisnimenä, vaid enam üldsõnana, siis kirjutatakse väikese algtähega: „Tartu ülikoolis on üliõpilaste arv vähenemas; – see on kaitseministeeriumi asi“.“¹

Vene aeg tõi teised nimed ja põhimõtted. Nimetuse algustäht seati sõltuvusse asutuse tähtsusest ja esinemise sagedusest. Väiketähega võis kirjutada kõige sagedamini esinevate asutuste, ettevõtete (raudteejaamade, külanõukogude, sideagentuuride, kolhooside, sovhooside, metskondade, koolide) üldnimelise osa (*Rõngu külanõukogu*, *Puhja sideagentuur*, *Sadala kool*).² Suure algustähega tuli alati kirjutada ülemlõukogud ja nende presii-

¹ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 323.

² Vt nt E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile. 7. trükk. Tallinn: Valgus, 1976, lk 26–27.

diumid, peavalitsused, valitsused, komiteed ja ministeeriumid, ülemkohtud, NLKP organid territoriaalkomiteedest (k.a) ülespoole.³ Normiti asutuse või ettevõtte tüübi järgi, nii et näiteks *Nõmme Polikliinik* käis suure tähega (kuulus asutuste rühmas tervishoiuasutuste ja haiglate alla), *Saue sovhoos* aga väikesega (ettevõtete ja organisatsioonide rühmas kolhooside ja sovhooside all).⁴ Kõik see kiskus tegelikku keeletarvitust suurtähe poole kaldu.

Kui Vene aeg otsa sai ja Eesti vabariik taastati, vahetusid nimed taas ning sai selgeks, et senistest reeglitest pole uue aja nimede-nimetuste kirjutamisel enam tuge. Tiiu Erelt kirjutab koostöös Peeter Pälliga uue reeglistiku algustäheortograafia ja jutumärkide kohta ning Emakeele Seltsi keeletoimkond kiitis selle 14. veebruaril 1994 heaks.

Reegel vabastas asutusenimetused tarbetust suurtähesurvest, öeldes: **tüübinimetus kirjutatakse tavakasutuses väikese tähega**; kui tahame aga rõhutada ametlikkust, võime iseseisva asutuse täisnimetuses kasutada suurtähte. Seega polnud enam oluline asutuse tähtsus ega tüübinimetuse sagedus, vaid **teksti laad: ameti- või tavatekst**.

Tänapäev

Kokku- ja lahkukirjutuse põhireegel ütleb, et oma normaalolekus on sõnad üksteisest lahku kirjutatud. Selleks, et kirjutada kaks või enam sõna kokku, peab olema mõjuv põhjus. Sedasama võib õigupoolest öelda ka algustähe kohta: **oma normaalolekus käivad sõnad väikese tähega, suure tähega kirjutamiseks peab olema mõjuv põhjus**.

Kokkukirjutamise üks tähtsamaid põhjusi on see, et kokku kirjutatuna saavad sõnad uue tähenduse. Sama on algustähe

³ Vt nt Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976, lk 881.

⁴ Vt nt J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 366–370.

puhul: suure algustähe abil saab anda sõnale uue sisu. Sellest seisukohast võib keelendid jagada kaheks.

1. Suur täht annab sõnale teise tähenduse kui väiketäht

Siia alla käivad kõik nimed, kus suurtäht näitab tähistatava ainulisust. Tihti on olemas ka selge vastandus, nt *Kalev* 'kommivabrik, spordiselts vm', vrd *kalev* 'riidesort; (folklooris) vägilane; ülik', *Tallinna Vesi* 'AS Tallinna Vesi', vrd *Tallinna vesi* 'Tallinna joogi- vm vesi'.

Seega tuleb osata tunda ära n-ö õiged nimed, et teha vahet: *haridus- ja teadusministeerium*, *päästeamet* jts ei ole nimed (mistõttu võib neid kirjutada väiketähega), kuid *Kalev*, *Tallinna Vesi* jts on nimed (ja tuleb alati kirjutada suure tähega). Nime tähtis tunnus on see, et ta ei paista läbi, ei seleta ennast.⁵ Kui öelda *Kalev*, pole kontekstist selge, kas mõeldakse inimest, kommivabrikut, spordiseltsi vms, kui öelda *haridus- ja teadusministeerium*, on kohe selge, et see on üks ministeerium, mis tegeleb hariduse ja teaduse asjadega.

Tihti esineb nimi (*Kalev*, *Tartu*, *Ülejõe* vm) koos üldnimega (nt *aktsiaselts*, *ülikool*, *lasteaed*), koos moodustavad nad **nime-tuse** (*aktsiaselts Kalev*, *Tartu ülikool*, *Ülejõe lasteaed*). Suure tähega tuleb seesuguseid kindlasti kirjutada siis, kui sellest oleneb tähendus, nt *Tallinna Sadam* 'AS Tallinna Sadam', vrd *Tallinna sadam* 'Miinisadam, Paljassaare sadam, Bekkeri sadam vm'. Muide, nimeks olekut näitab seegi, et nimes puudub harilikult sõna, mis viitab asutuse tüübile, vrd nt *Põlva Piim* (nimi) ja *Põlva piimakombinaat* (nimetus).

⁵ H. Saari, Termin *nimi* onomastika ja sätestu ühismail. – Õiguskeel 1998, nr 2, lk 29–34; nr 3, lk 4–17.

2. Suurel ja väikesel tähel pole tähendusvahet,

kuid on mingi kokkulepe, miks me kirjutame mõnikord suure tähega. Siia kuuluvad kõik nimetused (v.a üksikud *Tallinna Sadama* ~ *sadama* laadi juhtumid) ja neid võib põhimõtteliselt alati kirjutada väikese tähega (*haridus-* ja *teadusministeerium*, *päästeamet*, *riigikohus*, *eesti keele instituut*).

See, et me kirjutame mõnikord neid nimetusi suure tähega, on asjaajamisekeele eripära, et rõhutada: **mingi nimetus on ametlik, täielik ja nimetatud asutus on iseseisev**, st juriidiline isik. Selline suurtähepruuk on levinud asjaajamisekeeles ega ole kohustuslik üldkeeles. Nimetuste kirjutamiseks (mis eeldab, et oleme nende hulgast juba välja sõelunud nimed) läheb seega vaja oskust määrata teksti ametlikkuse astet, sest just sellest oleneb nimetuse algustäht. **NB! Nimetuse algustäht ei olene üksikust nimetusest** ehk teisisõnu – ei ole olemas üksikuid nimetusi, mille puhul oleks suurtäht kohustuslik.

Asutuste nimetusi võib suure tähega kirjutada nt eluloo või töökäigu kirjelduses, avalduses, lepingus, ametlikus kirjas jms.

Mõnikord ei suudeta kuidagi otsustada, kas pidada teksti ametlikuks või mitte. Siis tuleb lihtsalt valida emb-kumb ja hoida valitud joont ühtlaselt läbi kogu teksti. Kui on näiteks otsustatud, et kooli ajaloo käsitluses kasutatakse ametlikkussuurtähte, tuleb tekstis ühtviisi suure tähega kirjutada kõik tüübisõnad, alates Ülejõe *Lasteaiast* ning lõpetades Tartu *Ülikooliga* ja *Akt-siaseltsiga* Tallinna Vesi. Sealjuures peab kontrollima, et kõik suure tähega kirjutatud asutused oleksid juriidilised isikud ning esitatud nimekujud täpsed ja täielikud.

Väiketäht annab kirjutajale vabamad käed, muu hulgas nimetust varieerida. Kui ei tea näiteks, kas kirjutada kokku *sisekaitseakadeemia* või lahku *sisekaitse akadeemia* või kas täielik nimetus on *sotsiaaldemokraatlik erakond* või käib juurde veel sõna *Eesti*, on kindlam valida väiketäht. Sama soovitus kehtib tõlgitud nimetuste kohta, enamasti kirjutame pigem *Riia moodsa kunsti muuseum* kui *Riia Moodsa Kunsti Muuseum*, pigem *New Yorgi itaalia kultuuri keskus* kui *New Yorgi Itaalia Kultuuri Keskus*. Esiteks pole alati kindlust, et tõlge on täpne, täielik ja ametlik, teiseks on kontekst sageli selline, mis ei nõua ametlikkussuurtähte.

Oma Keel 2009, nr 2

Ravimid ja toimeained

Sirje Mäearu

Ravimitel kui keemilistel ainetel on süsteemipärased keemilise rühma nimetused (IUPACi nomenklatuur, mille kinnitab rahvusvaheline puhta ja rakenduskeemia liit – International Union of Pure and Applied Chemistry). Üldiseks kasutamiseks on maailma terviseorganisatsioon soovitanud toimeainepõhiseid ehk mitte-süsteemseid rahvusvahelisi geneerilisi nimetusi (*international nonproprietary name* ehk INN). Näiteks *2-atsetoksübensoehape* on süsteemipärane nimetus ja *atsetüülsalitsüülhape* geneeriline nimetus. Lisaks tuntakse ravimeid nende tootenimedega (enamasti patentitud nimed ehk kaubamärginimed) järgi. Eesti keele instituudi keelenõuandest on küsitud nõu eeskätt tootenimedega ja toimeainenimetuste kirjutamise ja käänamise kohta.

Tootenimed

Tootenimed käibivad eesti keeles originaalkujul. Neid kirjutatakse püstkirjas ja esisuurtähega, nt Aerius, Burana, Maxidex, Proctosedyl, Sinupret, Ibumetin.

Kui nimi on eestäiendiks, tuleb seda kindlasti käänata, nt Actifedi kõhasiirup (mitte: Actifed kõhasiirup), Pinosoli ninatilgad, Arthrostopi tabletid, Maaloxi tooted, Decatyleni imemistabletid¹.

Ülakoma panekul rakendatakse samu põhimõtteid mis muude võõrnimedega käänamisel. Kui nime hääldus langeb kirjapildiga kokku, pole ülakoma vaja, nt Arcoxia : Arcoxiat,

¹ Farmaatsiaterminoloogia komisjon on soovitanud inglise sõna *lozenge* hääldusmugandit *loseng*, pidades liitsõna *imemistablett* (vrd ka sm *imeskely-tabletti*) rahvakeelseks. See kartus on tarbetu.

Theraflu : Theraflust, Sibicort : Sibicorti, Sab Simplex : Sab Simplexit, Multi-Tabs : Multi-Tabsi. Ka sel juhul, kui kirja­pildis ja häälduses on erinevad täishäälikud või erinevad kaashääli­kud, on ülakoma tarbetu, nt Rennie [renni] : Renniet.

Ülakoma tuleb panna juhul, kui nime hääldus ja kirja­pilt lahknevad (nimi lõpeb kirjas täishäälikuga, aga häälduses kaas­häälikuga, või vastupidi). Nt Brilique [brilikk] : Brilique'iga, Uroflow [uroflou] : Uroflow'd, Solpadeine [solpadeiin] : Solpadeine'i, Nicorette [nikorett] : Nicorette'i, Acti­velle [akti­vell] : Acti­velle'ist.

Häälduses kaashäälikuga lõppevad nimed kää­nduvad üldi­selt *i-tüveliselt*, nt Brontex : Brontexi, Vepesid : Vepesidi.

s-iga lõppevate nimede käänamisel tuleb vaadata, kas *s* on lühike (paikneb rõhutus silbis) või pikk (paikneb rõhulises silbis). Lühikese *s-iga* lõppevad nimed on *e-tüvelised*, nt Tacrolimus Intas : Tacrolimus Intase, Carmolis : Carmolise, Azithromycin Actavis : Azithromycin Actavise, Luveris : Luverise, Siklos : Siklose. Pika *s-i* korral on käänamine *i-line*: Zavedos [-doss] : Zavedosi [-dossi] süstelahu­, Septo­lete plusi [plussi] imemistab­letid.

Kui nimi lõpeb suurtähega (või suurtähtedega), võiks selguse huvides liita kää­ndelõpu **sidekriipsu** abil (mitte vahetult ega ka ülakomaga), nt Talacin D : Talacin D-d (mitte Talacin Dd ega Talacin D'd), Avaxim 160 U : Avaxim 160 U-ga, Tertensif SR : Tertensif SR-il, Essentiale forte N : Essentiale forte N-ist. Samamoodi võiks toimida siis, kui nimi lõpeb numbri(te)ga, nt Hjertemagnyl 75 : Hjertemagnyl 75-ga (mitte Hjertemag­nyl 75ga ega Hjertemagnyl 75'ga), Femina-35 : Femina-35-st, Lercapin 20 : Lercapin 20-le.

Hoiatustähisega tootenimed

Kauba­märgiseaduse järgi võib kauba­märgiomanik koos kauba­märgiga kasutada hoiatustähist või -märget ning registreeritud kauba­märgi avaldamisel publikatsioonides tuleb tagada, et kauba­märgiomaniku nõudel oleks kauba­märgi juures hoiatus-

tähis.² Mis on hoiatustähis või -märg, seda seadus ei ütle. Keelenõuande praktikas on küsitud peamiselt sümbolite ® ja ™ kohta. Mõlema kasutamine näib olevat täpsemini reguleeritud USAs: ™ (ingl *trademark*) näitab kaubamärgiks olekut, ® (ingl *registered trademark*) aga seda, et kaubamärk on ka ametlikult registreeritud.

Hoiatustähis kirjutatakse ülaindeksina vahetult (st ilma tühikuta) kaubamärginime järele, nt Baneocin®, Cerucal®, Zyclara™, Brilique™.

Kui hoiatustähisega nime on vaja käänta, lisatakse **käändelõpp hoiatustähisele** (mitte nimele), nt Tylenol®-ile (mitte Tylenolile®), ja alati kasutatakse sidekriipsu (ka siis, kui nime kirjalikult ja hääldus erinevad), nt Cardioace® [kardioeiss] : Cardioace®-ist, Brilique™ : Brilique™-iga (vrd Cardioace®-ist, Brilique®-iga). Kuna kääntakse nime, mitte hoiatustähist, tuleb käändelõpp valida nimest lähtudes, nt Zyclara™ : Zyclara™-t (mitte: Zyclara™-i).

Jooksvas tekstis võiks hoiatustähist tarvitada **võimalikult vähe**, nt esmamainimisel (toote infolehe puhul nt pealkirjas). Hoiatustähise alternatiiviks on asjakohane allmärkus kaubamärginime esmakasutuse juures, nt Coldrex Broncho on registreeritud kaubamärk; Postinor on Gedeon Richter Ltd. registreeritud kaubamärk.

Tootenimed mugandkujud

Mõne kõige tuntuma ravimi tootenime kõrval on üldkeeles käibel ka selle **mugandkuju**, mis kirjutatakse väikese tähega ja püstkirjas, nt aspiriin, korvalool, sedukseen, validool, viprosaal, (vrd tootenimed Aspirin, Corvalol, Seduxen, Validol, Viprosal). Oskuskeeles selliseid mugandeid ei kasutata.

² Kaubamärgiseaduse § 15 ja § 14 lg 4. <https://www.riigiteataja.ee>. Vt ka H. Mäekivi, Hoiatustähisega kaubamärginime käänamine. – Õiguskeel 2008, lk 140–147. <http://www.just.ee>.

Toimeainenimetused

Ravimid sisaldavad toimeaineid, mida enamasti tuntakse kas ladina- või eestikeelse nimetuse järgi. Tänapäeval kirjutavad arstid tihti välja toimeainepõhiseid retsepte. Üks toimeaine võib sisalduda mitmes ravimis, näiteks sisaldavad toimeainet *Paracetamolum* ehk paratsetamooli Coldrex, Efferalgan, Fervex, Pamol, Paramax, Solpadeine, Theraflu. Aspirini toimeaine on atsetüülsalitsüülhape, mida sisaldavad ka näiteks Alka-Seltzer, Cardiopyrin, Disperin.

Ladinakeelseid toimeainenimetusi kirjutatakse esisuurtähega, nt *Dexamethasonum*, *Loperamidum*, *Sulfasalazinum*, **inglisekeelseid** väikese algustähega, nt *carbidopa*. Nii ladina- kui ka ingliskeelsed nimetused tuleb eesti tekstis vormistada teises kirjas (nt kaldkirjas, kui muu tekst on püstkirjas) ning käänta tuleb mõlemaid ülakomaga nagu tsitaatsõnu, nt ld *Desloratadinum* : *Desloratadinum*'it, ingl *levodopa* : *levodopa*'t.

Eestikeelsetel toimeainenimetustel on eestipärastatud kuju. Neid kirjutatakse püstkirjas ja väikese tähega, nt deksametasoon, loperamiid, sulfasalasiin, ning kääntakse nagu võõrsõnu, nt desloratadiin : desloratadiini, droksidopa : droksidopat.

Võõrkeelsete toimeainenimetuste eestipärastamine

Enamalt jaolt on eesti keelde mugandatud ladinakeelseid toimeainenimetusi. Eestipärastamisel tuleb arvestada mõningate muudatustega. Valdavalt *um*-lõpulistest **ladina** nimetustest jäetakse *-um* ära ja ladina häälikuid teisendatakse³.

c → k (üldjuhul): *Camphotamidum* – kamfotamiid, *Ketocozolum* – ketokonasool, *Niclosamidum* – niklosamiid, *Tenecteplasmum* – tenekteplaas

³ Ladina keelendite eestipärastamisel on abiks ÕS 2013 „Teiskeelsete nimede hääldamise juhiseid“ aadressil <http://www.eki.ee/dict/qs/haaldusjuhised.pdf>.

- c → ts (*e, i, y, ae, oe* ees): *Cetirizinum* – tsetirisiin, *Citalopramum* – tsitalopraam, *Triamcinolonum* – triamtsinoloon, *Cyclophosphamidum* – tsüklofosfamiid
- ch → k (valdavalt kreekalähtesed tüved): *Chloroquinum* – klorokviin, *Chromocarbum* – kromokarb, *Oxycholinum* – oksükinoliin
- i → j (sõna algul täishääliku ees): *Iodixanolum* – jodiksanool
- oe → ö: *Synoestrolum* – sünöstrool
- ph → f: *Phenobarbitalum* – fenobarbitaal, *Aminophyllinum* – aminofülliin, *Butorphanolum* – butorfanool, *Epinephrinum* – epinefriin
- qu → kv: *Carboquonum* – karbokvoon, *Clioquinolum* – kliokvinool
- th → t: *Erythromycinum* – erütromütsiin, *Phthalazolum* – ftalasooll
- x → ks: *Xamoterolum* – ksamoterool, *Xylazinum* – ksülasiin, *Ambroxolum* – ambroksool, *Cetrorelixum* – tsetroreliks
- y → ü(ü): *Clindamycinum* – klindamütsiin, *Amitriptylinum* – amitriptüliin, *Bisacodylum* – bisakodüül, *Trihexyphenidylum* – triheksüfenidüül, *Nihexynum* – niheksüün
- z → s (sõna sees): *Bortezomibum* – bortesomiib, *Ketoconazolum* – ketokonasool, *Sulfadiazinum* – sulfadiasiin, *Diazepamum* – diasepaam, *Doxazosinum* – doksasosiin, *Mizolastinum* – misolastiin, *Tinidazolum* – tinidasool. Erandiks on *zumab*-lõpulised nimetused, nagu *Trastuzumabum* – trastuzumab. Sõna alguses on farmaatsias⁴ tavaks *z* alles jätta: *Zolpidemum* – zolpideem, *Zuclopenthixolum* – zuklopentiksool, *Zidovudinum* – zidovudiin.

um-lõpu kaoga muutub mugandis enamasti ka *um*-ile eelneva silbi vokaali pikkus (vokaali ja *um*-i vahele jääb konsonant): *Ramiprilum* – ramipriil, *Bisacodylum* – bisakodüül, *Meloxicamum* – meloksikaam, *Nictiazemum* – niktiaseem,

⁴ Vt näiteid farmaatsiaterminoloogia raamatust aadressil <http://www.ravimiamet.ee/farmaatsiaterminoloogia>.

Ibuprofenum – ibuprofeen, *Penicillinum* – penitsilliin, *Entacaponium* – entakapoon, *Naveglitasarum* – naveglitasaar, *Cidofovirum* – tsidofoviir, *Tegafurum* – tegafuur, *Hyaluronidasum* – hüaluronidaas, *Rasburicasum* – rasburikaas.

Samamoodi peaksid mугanema *limusum*-lõpulised nimetused: *-limusum* → *-limuus* (nagu on nt soome keeles), kuid tegelikkuses on *u* asemel pikenenud hoopis *i*: siroliimus (vrd ld *Sirolimusum*), takroliimus (*Tacrolimusum*), everoliimus (*Everolimusum*), pimekroliimus (*Pimecrolimusum*). Ilmselt lähtuvad need nimetused hoopis inglise kujudest (*sirolimus*, *tacrolimus*, *everolimus*, *pimecrolimus* jt).

Omaette tuleks vaadata nimetusi, kus ladina *um*-lõpu ees on sulghäälik *g*, *b*, *d* ja *c* (= eesti *k*), *p*, *t*. Klusiili ees olev täishäälik üldjuhul pikeneb *um*-lõpu ära jäädes. Kasutuses näeb nii pika kui ka lühikese vokaaliga variante. Viimane viib mõttele, et seesuguste nimetuste lähteks võivad olla hoopis inglise kujud. Keelenõuandjatelt on küsitud eeskätt *mabum*- ja *acum*-lõpuliste nimetuste mugandamise kohta.

Eesti ravimiregistris⁵ on nõrga klusiili (*g*, *b*, *d*) + *um*-lõpulise kujuga ladina nimetuste eesti vastetes põhiliselt pikk lõppvokaal, nt *Eltrombopagum* – eltrombopaag, *Etoricoxibum* – etorikoksiib, *Celecoxibum* – tselekoksiib, *Furosemidum* – furosemiid, *Glimepiridum* – glimepiriid, *Imiquimodum* – imikvimood.

Lühikese vokaaliga on registris sellised mugandid nagu *Eptacogum alfa* – alfaeptakog (vrd ingl *eptacog alfa*), *Nonacogum alfa* – alfanonakog (ingl *nonacog alfa*); *Basiliximabum* – basiliksimab (ingl *basiliximab*), *Ustekinumabum* – ustekinumab (ingl *ustekinumab*), *Trastuzumabum* – trastuzumab (ingl *trastuzumab*). *mab*-osist⁶ on mugandatud ka pika vokaaliga *-maab*⁷.

⁵ http://193.40.10.165/register/register.php?keel=est&inim_vet=inim.

⁶ *-mab* tuleneb inglise nimetusest *monoclonal antibody* 'monoklonaalne anti-keha'.

⁷ Nt Eestis kehtivate Euroopa patentide kirjelduste tõlked <http://www.epa.ee/ep/EPtolked/E005516.pdf>: alemtusumaab, rituksimaab, tsetuksimaab jt; www.epa.ee/ep/EPtolked/E002723.pdf: daklisumaab, basiliksimaab.

Mõnes allikas võib näha mõlemat kasutust.⁸ Eestipärasem oleks pikavokaaliline lõpp, kuna toimeainete kui kemikaalinimetuste kohandamisel eesti keelega tuleb arvestada eesti keele eripära ning mitte peale suruda võõrkuju⁹.

Tugeva klusiiliga (*k*, *p*, *t*) lõppevatest eesti vastetest on sagedasim ja küsituim *diklofenak* ~ *diklofenaak*. Kui eeldada, et rõhk asub sõna lõpus, oleks eestipärane kirjakuju kas *diklofenaak* (nagu on soovitanud Medicina kirjastuse 2004. aasta „Meditsiinisõnastik“, vrd sm *diklofenaakki*) või *diklofenakk*. Paraku on farmaatsiterminoloogia komisjon soovitanud kuju *diklofenak*. Võimalik, et siingi on lähtutud inglise (*diclofenac*¹⁰), mitte ladina kujust (*Diclofenacum*) – pärimist inglise tüvest märgib ka Valguse kirjastuse 2012. aasta „Võõrsõnade leksikon“. Google’i otsing (19.02.2015) näitab ühe *a*-ga kuju ülekaalu, nt nimetavas *diklofenak* – 145 leidu, *diklofenaak* – 25, *diklofenakk* – 33, osastavas *diklofenakki* – 108, *diklofenaaki* – 10 (sh sellise kujuga omastav). Samamoodi teised seesugused, nt *Ketorolacum* – *ketorolak*, *Nepavenacum* – *nepavenak*, *Aplavirocum* – *aplavirok*, *Senicapocum* – *senikapok*. Varasematest muganditest on pika *a*-ga käibel ladinalähtesed *ammoniaak*, *salmiaak* ’ammooniumkloriid’ (← keskld *sal ammoniacum*).

Teised, *p*- ja *t*-lised vasted on mugandatud pika vokaaliga, nt *Ilonidapum* – *ilonidaap*, *Ciprofibratum* – *tsiprofibraat*, *Mivotilatium* – *mivotilaat*, *Cinacalcetum* – *tsinakaltseet*, *Lobenzaridium* – *lobensariit*.

⁸ Nt tervise- ja tööministri 19. detsembri 2014. a määruse nr 76 „Sotsiaalministri 19. jaanuari 2007. a määruse nr 9 „Kindlustatud isikult tasu maksmise kohustuse Eesti Haigekassa poolt ülevõtmise kord ja tervishoiuteenuse osutajatele makstava tasu arvutamise meetodika“ muutmine“ lisa 10 (<https://www.riigiteataja.ee>): *basiliksimaab*, *natalisumaab*, *trastuzumaab*; *denosumab*; *infiiksimaab* ~ *infiiksimab*, *omalizumaab* ~ *omalizumab*, *palvizumaab* ~ *palvizumab*, *rituksimaab* ~ *rituksimab*.

⁹ Vt Andres Valdre loengu lisamaterjal „Praktilisi tõlkeprobleeme ja lahendusi 25.09.2014“. http://valdre.com/andres/Peda/TT2/Varamu/Lisamaterjalid/2014TT2lm1_ana_fys.pdf (vaadatud 19.02.2015).

¹⁰ Inglise *diclofenac* lähtub keemilisest nimetusest 2-(2,6-*dichloranilino*) *phenylacetic acid*.

Kui vokaali ja *um*-i vahele jääb konsonantühend, siis täishäälik ei pikene: *Exisulindum* – eksisulind, *Aprepitantum* – aprepitant, *Pexacerfontum* – peksatserfont, *Etanerceptum* – etanertsept, *Cilomilastum* – tsilomilast, *Dienogestum* – dienogest, *Cicaprostum* – tsikaprost, *Macrosalbum* – makrosalb, *Pibecarbum* – pibekarb, *Obatoclaxum* – obatoklaks, *Cetrorelixum* – tsetroreliks, *Pardoprinoxum* – pardoprunoks, *Efavirezum* – efavirens.

Maailma terviseorganisatsiooni soovitatud ladina- ja ingliskeelseid toimeainenimetusi ning nende soomekeelseid vasteid saab vaadata Soome ravimiameti lehelt <http://www.fimea.fi> lingi „Luettelo lääkeaineiden yleisnimistä“ alt avanevast PDF-failist. Faili uuendatakse paar korda aastas, artikli kirjutamise ajal oli väljas 2014. aasta lõpu versioon (maht üle 230 lk). Eesti keeles kahjuks sellist nimestikku pole, Eesti ravimiregistrist saab vaadata üksnes Eestis registreeritud ravimite nimesid ja toimeainenimetusi.

Kas Ebola või ebola?

Sirje Mäearu

Eesti üldkirjakeeles kirjutatakse sõnaühendisse kuuluv kohanimeline täiend suure tähega, nt *Pärsia kass*, *Siberi katk*, *Siiami kaksikud*, *Šveitsi juust*, *Türgi kohv*. Samuti *Ebola viirus*, *Ebola viirushaigus*, sest Ebola on Kongo jõe lisajõe nimi. Selles nimes on rõhk õigupoolest *o-l*, nii et hääldus peaks olema [eboola]. Samas on eesti keeles levinud hääldus, kus rõhk on esisilbil: hääldame nime Ebola nagu analoogseid *la-lõpulisi* Eesti kohanimedid (Lehola, Nigula, Vigala).

Sage kasutus on tinginud selle, et põhisõna „viirushaigus“ jäetakse sõnaühendist tihtipeale ära ja ühendi asemel kasutatakse täiendit. Küsimus on sel juhul, kuidas seda sõna kirjutada: kas suure tähega *Ebola* või väikese tähega *ebola*.

Võõrnimedest lähtuvaid üldsõnu on eesti keeles tavaks kirjutada häälduspärasel kujul ja väikese algustähega. Näiteks pärinevad kohanimedest *šampanja* < Champagne, *konjak* < Cognac, *hamburger* < Hamburg, *moka* (või *mokakohv*) < Moka, *teksased* < Texas, *tüül* 'riidesort' < Tulle.

Väiketäheline kirjutus ilmneb ülekaalukalt ka juhtudel, kus kohanimest lähtunud mugandit kasutatakse sõnaühendi tähenduses. Nt *Baccarat' kristall* = *bakaraa*, *Bermuda püksid* = *bermuudad*, *Bourboni viski* = *burboon*, *Paabeli segadus* = *paabel*, *Parma juust* = *parmesan*, *Pilatese tehnika* = *pilates*, *Pilseni õlu* = *pilsen*, *Viini vorst* = *viiner*. Mõni näide on ka suure tähega kirjutamise kohta, nt juustusordid, nagu *Camemberti juust* = *Camembert*, *Gorgonzola juust* = *Gorgonzola*. Osal neist on olemas ka mugandkujuline variant, nt *Roqueforti juust* = *Roquefort* = *rokfoor*.

Seega võiks küsitud sõna kirjutada mugandina väikese algustähega: **Ebola viirushaigus** = **ebola**. Näiteks nakatus *ebolasse*

(või *ebolaviirusega*), *ebolasse* haigestunute arv, *ebolasse* surnud patsient. Ühendit „Ebola viirushaigus“ asendav „ebola“ on sageli omakorda täiendiks, väiketäheline kuju lihtsustab liitsõnamoodustust, nt *ebolaepideemia* (vrd *Ebola-epideemia*), *ebolahaige*, *ebolahaigestumus* (või *haigestumus ebolasse*), *ebolaoh*t, *ebolapatsient*, *ebolapuhang*, *ebolasuremus* (või *suremus ebolasse*), *ebolavaktsiin*, *ebolaviirus*. Selline mugandvariant sobib üldkirjakeelde, meditsiini oskuskeeles on (praegu veel) *Ebola viirus* ja *Ebola viirushaigus* (vt rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. versiooni eestikeelne tõlge).

Vahemärginõuandeid

Argo Mund

Kogumikus „Keelenõuanne soovitab 4“ oli juttu koma, jutu- märkide, sidekriipsu ja tühiku tarvitamisest.¹ Nüüd vaadagem eesti keele instituudi keelenõuande korduvate küsimuste põhjal ka teiste märkide kasutust.

Punkt

Kas punkti võib ära jätta, kui lause lõpeb pealkirja või tsitaadiga?

Ei, punkt jääb alles. Seega satuvad kõrvuti kinnijutumärk ja lauselõpupunkt, nt *Edu saatis Andrus Kiviräha raamatut „Karneval ja kartulisalat“*. Keelepäeval peeti ettekanne „*Kes või mis on släng?*“. 21.30 on kavas muusikasaade „*Ole mu palve. Siiri Sisask*“. *Kostis valjuhäälnel „Aitab!*“. Tähele tuleb panna, et punkt on pärast kinnijutumärki (vrd otsekõne, kus punkt on enne kinnijutumärki, nt *Teenindaja ütles: „Homme on meil puhkepäev.“*).

Kas lause lõpus oleva meili- või Interneti-aadressi järel on punkt?

Jah, on küll, nt *Emakeele Seltsi meiliaadress on es@eki.ee*. *Rahvusringhäälingu uudised asuvad aadressil http://uudised.err.ee/*.

Kas pealkirja ja pildiallkirja järel on punkt?

Pealkirja nagu mis tahes muu eraldi real seisva lause (ka ala- ja vahepealkirja) järele punkti ei panda.²

¹ Vt artiklid: A. Mund, M. Raadik, Komaga ja komata; M. Raadik, Lugu „ärakaotatud“ jutumärkidest; T. Leemets, Kas siia käib sidekriips?; H. Mäekivi, M. Raadik, See tühine tühik. Kõik ilmunud kogumikus „Keelenõuanne soovitab 4“ lk 147–204. <http://keeleabi.eki.ee/?leht=15>.

² Vt Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitused. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Emakeele Selts, 2000, lk 38.

Kui pealkiri koosneb mitmest lausest, jääb punktita üksnes viimane, nt *Hando Runneli luuletuse pealkiri on*

Tule tegemine. Sügis

Ka pildi-, joonise- ja teised seleallkirjad sobib vormistada punktita. Seleallkirja punkt ei olene sellest, kas tegemist on terviklause, üksiksõna või sõnaühendiga (nt ainult nimi).

Kas lause lõpus võib olla ka kaks punkti?

Ei, kaht punkti ei panda, nt *Uurisin, mida tähendab prantsuse lühend R.S.V.P.* Ka mõtte- ja katkestuspunktide järelt jääb lause lõpupunkt ära, nt *Ta oli pikisilmi oodanud just seda päeva ...*

Küsimärk

Kas üksiku küsisõna järel lause keskel võib olla küsimärk?

Jah, nt *Küsimus kes? huvitas teda kogu ülejäänud päeva jooksul.* Rööpvõimalus on vormistada küsisõna jutumärkides, nt *Küsimus „kes?“ huvitas teda kogu ülejäänud päeva jooksul.*

Kas liitlause lõpeb alati küsimärgiga, kui lauses on küsimus?

Lause lõpumärk oleneb liitlause liigist ja küsimuse asukohast.

Põimlause lõpumärk oleneb pealause liigist: kui see on väitlause, on lause lõpus punkt, ent kui küsilause, siis küsimärk. Nt *Siinkohal tahaks küsida, miks seda pole tehtud. Inimene küsib, kas see jutt on õige.* (Vrd otsekõne: *Inimene küsib: „Kas see jutt on õige?“*) *Tema sõnul tekitas muret teadmatus, miks männid langetati. Märkige, kuidas hangite kliendi kohta infot.* Vrd küsiva pealausega: *Kas inimene peaks ise tegutsema või lootma, et keegi teda aitab?*

Rindlause lõpumärk oleneb viimasest osalausest, nt *Meie otsustasime väsitava kooliaasta lõpetada piknikuga, aga kuidas teete teie? Matkajad seisid valiku ees: kas jätkata oma teed või puhata paarkümmend minutit?* Mõlemas lauses on viimane

osalause küsiv ja seetõttu on lause lõpus küsimärk. (Teise näite võib vormistada ka põimlausena, sel juhul on lause lõpus punkt, seega *Matkajad seisid valiku ees, kas jätkata oma teed või puhata paarkümmend minutit.*)

Kas küsilause peab tingimata algama küsisõnaga?

Kirjakeeles on kaks neutraalset küsimisviisi: lause alustamine küsisõnaga (*Kas sa lõpetad töö varsti?*) ja tegusõna paigutamine lause algusesse (*Lõpetad sa töö varsti?*). Teised võimalused ei ole kirjakeelsed, nt *Sõber küsib laenu? Kolleeg tellis kõigile pitsad?*

Ajakirjanduses on massiliselt levinud viis panna pealkirjaks väitlause, mille lõpus on küsimärk. See ei ole hea stiil, pealkiri tuleb ümber sõnastada, nt *Eesti keele oskajate hulk väheneb?* → *Kas eesti keele oskajate hulk väheneb? Euroopa Liidus on hea elada?* → *Kas Euroopa Liidus on hea elada?* või *Miks Euroopa Liidus on hea elada?*

Hüüumärk

Kas üksikute hüüdsõnade järel võib panna hüüumärgi?

Jah, võib, ent ei pea, nt *lõnks! ~ lõnks läks komm kurku; märkas vilksti! ~ vilksti midagi kahtlast; tegi sähvaki! ~ sähvaki tõrjuva liigutuse; taamal kostis klirr-klirr-klirr! ~ klirr-klirr-klirr.*

Miks on mõne käsu järel hüüumärgi asemel punkt?

Hüüumärk on emotsionaalsem ja märgib tungivamat palvet kui punkt. Kui palve pole tungiv, võib hüüumärgi asendada punktiga, nt *Luba endale rohkem liikumisvabadust. Andke teada, mida sellest ettepanekust arvate.*

Ülesannete ja harjutuste töökäskude järel on sageli punkt, nt *Kirjeldage raku ehitust. Nimeta järjekorras eesti keele käänded ja nende küsimused.* Vahel pole töökäsu järel mingit märki, sellisel juhul on seda käsitletud pealkirjana.

Koolon

Mis märk panna selgitava lauseosa ette?

Seal on koolon, nt *Talu perenaine on enda sõnul rikas ja õnnelik: tal on kolm last ja tosin lapselast. Tegevuskava esitatakse kindlas järjekorras: kes, mida, kuidas ja millal teeb.*

Kas kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon või mõttekriips?

Kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon, nt *Mittesuitsetamine toob endaga kaasa mitmesuguseid eeliseid: raha jääb üle, nahk säilitab terve jume, hambad püsivad valgemad, hingamine on kergem. Leiame peale paberi- ja kilesodi ka muud: kaltse ja lausa terveid rõivaid ning kreemituube. Käimise ajal saate teha kergeid harjutusi: käteringe, kerepainutusi jms.*

Kui kokkuvõtvat sõna pole, puudub kooloni järele vajadus, nt *Tooteid müüakse _ Eestis, Saksamaal, Austrias ja Suurbritannias. Sihtrühma kuuluvad _ pensionärid, töötud ja lapserohked perekonnad. Kaalujälgijate programm põhineb neljal alustalal, milleks on _ tasakaalustatud toiduvalik, rühma tugi, enese arendamine ja tundmaõppimine ning liikumine. (Allkriips _ märgib kriitilist kohta.)*

Kas tsitaadi vormistamisel kasutada koolonit?³

Koolon on ülearune, nt *Galileilt pärineb lause „Ta liigub siiski“.* (Vrd Galilei on öelnud: „Ta liigub siiski.“) *Poe uksele on silt „Avame kell 10“. Pildi all on tekst „Anna käppa, vend!“.* *Ta esineb teemal „Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea“.* *Vanasõna „Tänasida toimetusi ära viska homse varna“ pole hoopiski aegunud.*

Kas kooloni järel on suur või väike täht?

Õige on väike algustäht, sest pärast koolonit lause jätkub, nt *Teame juba ammu: pärast langust tuleb uus tõusuaeg.*

Märkused võib kirjutada allpool näidataval viisil.

³ Vt ka M. Raadiku kirjutist „Kuidas vormistada tsitaati?“ siinses kogumikus lk 213–220.

Märkus. Tsitaatsõnu käänatakse alati ülakomaga.

Intervjuudes on pärast kõneleja nime (või nimetähti) harilikult koolon, millele järgneb suure tähega lause. Seda malli võib rakendada ka protokollides.

Kas lühendite *tel* 'telefon', *ak* 'arvelduskonto', *ik* 'isikukood', *rg-kood* 'registrikood' jt ning sõna *faks* järele tuleb panna koolon?

Koolonit pole vaja, sest lühend või sõna eristub tema järel olevast numbrijadast hästi. Kui samas plokis on esitatud ka meiliaadress, ei ole sellegi puhul ühtluse mõttes koolonit.

Kas sõnade (*meili*)aadressil ja telefonil järel on koolon?

Koolonit on vaja, kui seda nõuab kokkuvõttev sõna, nt *Keeleinstituudiga saate ühendust võtta järgmisel aadressil: Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn*. Muidu pole koolonit tarvis, nt *Emakeele Seltsile kirjutage postiaadressil Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn või meiliaadressil es@eki.ee. Helista telefonil 631 3731. Ajakirja Oma Keel sisuga võite tutvuda võrguaadressil <http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/>.*

Kas sõnade *autor*, *toimetaja*, *protokollija* vms järel nime ees peab olema koolon?

Koolonit ei ole tarvis, nt

töö tiitellehel või selle pöördel

Autor Mare Moon

Juhendaja Neeme Nelk

Toimetaja Eve Mänd

dokumendis

Protokollija Liis Lepp

Koosoleku juhataja Peep Kreek

Ka *nud*-vormi järele koolonit ei panda:

Koostanud Mari Maasikas

Kinnitanud ASi Mari ja Tütred juhatus

Mõttekriips

Kas õigekirjas on lühikesel ja pikal mõttekriipsul eri funktsioone?

Märgid – ja — on mõlemad mõttekriipsud. Mõttekriipsu pikkuste eristamine ei ole õigekirjaküsimus. Küll eristatakse eesti õigekirjas side- ja mõttekriipsu.⁴

Kas mõttekriips tohib jääda rea algusesse või peab olema ainult rea lõpus?

Mõttekriips võib olla nii rea alguses kui ka lõpus, rangema vormistuse puhul rea lõpus. Lugeda on ladusam, kui kriips jääb rea lõppu.

Kas mõttekriipsu järel on suur või väike algustäht?

Õige on väike algustäht, nt *Olete olnud majas väga lühikest aega, aga ikkagi – kuidas meeldib?*

Kas loetelu järel kokkuvõtva sõna ees on mõttekriips või koolon?

Õige on mõttekriips, nt *Koolon, mõttekriips, semikoolon ja koma – kõik need kirjavahemärgid valmistasid sekretärile pööraseid raskusi. Valitsuses, riigikogus, linna- ja vallavolikogudes – kõikjal arutati keerulist olukorda.*

Kas lauses „9. november – Eesti politsei päev“ on mõttekriips õige?

Niisugustes lausetes on mõttekriipsu asemel parem öeldis, seega *9. november on Eesti politsei päev*. Parandagem ka järgmised näited.

Klassikaline Eesti liköör – suurepärane maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. → *Klassikaline Eesti liköör on suurepärane maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. LAV – tuhandepalgeline paradiis.* → *LAV on tuhandepalgeline paradiis.*

⁴ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 410.

Mai alguses Eestis – tippjuuksurid Hollandist. → Mai alguses tulevad Eestisse ~ viibivad Eestis Hollandi tippjuuksurid.

Vahel on koos mõttekriipsuga mahtunud lausesse öeldis, aga lauset saaks teha veel sujuvamaks, nt *Kevad – see on soovide täitumise aeg!* → *Kevad on soovide täitumise aeg.* *Catering – see on kunst!* → *Peoteenindus ~ toitlustus on kunst.*

Millal on vaja kahepoolseid mõttekriipse?

Neid kasutatakse nt kiilu ja lisandi esiletõstuks: *Magustoiduks – tüdruk käis poes ära nagu niuhti – oli jäätis. Seda tegi Juku või – oh õudust! – koguni Piret. See kott on kõige olulisema – raha, dokumendid jne – kaasaskandmiseks. Peaaubhinna – kolm päeva Šveitsis – on võitnud .. Praegused konkurendid – pangad – ei taha sellest kuuldagi.*

Kas väljajätelises lauses on mõttekriipsu vaja?

Väljajātu puhul mõttekriipsu pole, nt *Paremalt esimene_ merekooli hoone* (pildiallkiri). *Nii maksis hašišilisandiga sigaret 500, doos LSD-d_ 3000 liiri.* (Vrd väljajätuta laused: *Paremalt esimene on merekooli hoone. Nii maksis hašišilisandiga sigaret 500, doos LSD-d maksis 3000 liiri.*)

Ka olevas käändes ja *kui*-lisandi ette mõttekriipsu ei panda, nt *mäng_ õppetöö mitmekesistamise võimalusena, mets_ kui laenu tagatis.*

Mis märki on vaja mõttepöörde ees?

Mõttepöörde ees on harilikult koma, nt *Vanaema käis täna hommikul meil külas, ja mulle keegi ei öelnudki.* Kui koma jääb kirjutaja meelest nõrgaks, on paslik kasutada mõttekriipsu, mis tõstab järgneva lauseosa rohkem esile, nt *Elektrihind alla – ja kohe! Naerata – ja maailm naeratab koos sinuga.*

Mis märk on teose autorite nimede vahel?

Pelgalt autorite perekonnanimede puhul sobib sidekriips, nt *Tammsaare-Panso „Inimene ja inimene“, Kiini-Lunteri töövihik.* Kui isikunimed on mitmeosalised, kasutatakse tühikutega

mõttekriipsu, nt *A. H. Tammsaare – V. Panso „Inimene ja inimene“*, *Aili Kiini – Alli Lunteri „Gümnaasiumi eesti õigekeele vihik“*.

Laulude puhul on heli- ja tekstilooja nime vahel tava järgi kaldkriips, nt *Ernesaks/Enno*, *G. Ernesaks / E. Enno* või *Gustav Ernesaks / Ernst Enno*.

Kas mõttekriips ja koolon võivad olla kõrvuti?

Sellisel juhul mõttekriips kustub, nt *Ta ütles mulle – ja ma teadsin, et tal on õigus*: „*Sa ei saa nii heast võimalusest loobuda.*“ *Ta kavatses öelda – ja miks ka mitte*: „*Asjad ei liigu paigast, miski on korrast ära.*“⁵

Sulud

Kuidas vormistada fakultatiivmitmust?

Mitmuse tunnuse võib panna sulgudesse, nt *eesnime(de)ks*, *vihik(ud)*, *kell(ad)*, *tulekahju avastanud isik(ud)*, mitte „isik(d)“. Mõnel astmevahelduslikul sõnal tuleks mitmuse vorm välja kirjutada, nt *kelk (kelgud)*, selle asemel ei sobi „kelk(gud)“.

Kas sõna ja või või on otstarbekas asendada sulgudega?

Nende sõnade asemel sulgusid tarvitada pole õige, sest nii tekib mitmeti mõistmise oht, nt *Tõlkige ingliskeelne tekst eesti (vene) keelde* → *eesti või vene keelde; eesti ja vene keelde*.

Kas enne on sulg ja selle järel punkt või vastupidi?

Kui sulgudes on kogu lause, algab see suure algustähega ja lauselõpupunkt on sulgude sees, pärast kinnisulgu punkti ei ole, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta. (Paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda.)*

⁵ Eesti keele grammatika III, 2.

Kui sulgudes on lause lõpuosa, on punkt pärast kinnisulgu, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta (paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda).*

Kaldkriips ja mõttepunktid

Millal on kaldkriipsu vaja?

Kõige sagedamini on seda vaja eri võimaluste näitamiseks, nt plankidel (*jah/ei, abielus/vallaline/labutatud/lesk*) või kakskeelses väljaandes (*Toimetaja/Editor Mati Erelt*).

Seotud tekstis on mõttekas kaldkriipse vältida ning pruukida hoopis sõnu *ja* ja *või*, nt valla/linna → *valla või linna; algatus/toetus* → *algatus ja toetus, algatus või toetus*.

Millal kasutada ühendit *ja/või*?

Ja/või märgib alternatiivi, nt *X ja/või Y* tähendab 'X ja Y ning X või Y'. Kui sobib aga emb-kumb variant, tuleb kasutada üht sidesõna, mitte mõlemat korraga, nt *suuremõõtmeline ja/või raskekaaluline koorem* → *suuremõõtmeline ja raskekaaluline koorem, suuremõõtmeline või raskekaaluline koorem*.

Kas mõttepunktidega lõppeva otsekõne järel kinnijutumärkide ees on koma?

Koma sel juhul ei ole, nt „*Siin muudkui sajab ja sajab ...*“ *kirjutas ta sõbrale*.

Oma Keel 2009, nr 2

Sidekriips liitsõnaosa asemel

Tiina Leemets

Arvatavasti oskab igaüks asendada järjestikuste liitsõnade korduvat osa sidekriipsuga: *sünniaasta, sünnikuu ja sünnipäev = sünniaasta, -kuu ja -päev, hommikupoolne või õhtupoolne = hommiku- või õhtupoolne*. Sõnaühendite korduva osa asemele sidekriips ei käi: *eesti keeles ja soome keeles = eesti ja soome keeles* (mitte „eesti- ja soome keeles“), *Tartu maakond, Põlva maakond ja Võru maakond = Tartu, Põlva ja Võru maakond* (mitte „Tartu-, Põlva- ja Võru maakond“, küll aga *Tartu-, Põlva- ja Võrumaa*).

Kui rinnastatud reas on nii sõnaühendeid kui ka liitsõnu, jääb reegel samaks: sidekriips asendab korduvat osa liitsõnas, mitte aga sõnaühendis. Õige on *bioloogilised ja keemiarelvad ~ keemia- ja bioloogilised relvad, meeskondlikud ja üksikalad ~ üksik- ja meeskondlikud alad, juriidilised ja üksikisikud ~ üksik- ja juriidilised isikud, on tulnud Eesti ja maailmameistriks ~ maailma- ja Eesti meistriks*. Võimaluse korral tasuks asendada sõnaühend liitsõnaga, nt *bio- ja keemiarelvad, meeskonna- ja üksikalad*.

Mida teha aga siis, kui komponente on rohkem ja seetõttu tekib vähemalt formaalselt mitu tõlgendusvõimalust? (Tege-
likkuses aitavad sageli kontekst ja keelevälised teadmised.) Sidekriips saab asendada nii üht kui ka mitut sõna (nt ühen-
dis *sea- ja lambalihavardad* asendab kriips sõnu *liha* ja *vardad*,
ühendis *vorsti- ja lambalihavardad* sõna *vardad*). Kas fraasis
riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutused on mõeldud riigiasutusi,
riigivalitsust või riigiomavalitsust? Kas *tsaari- ja Eesti Vabariigi*
aegsed sisaldab omadussõna *tsaariaegsed* või nimisõna *tsaaririik*?
Kas *tulu- ja käibemaksumäär* viitab tulumäärale või tulumak-
sule? Kas loendis *Pihkva, Lämmi- ja Peipsi järv* on jutt Pihkva
järvest või linnast?

Lahendusi on erinevaid. Esimese näite võib sõnastada kompaktsemalt *riigi- ja omavalitsusasutused* ja loota lugeja loogikale, ühemõttelisemad on *omavalitsus- ja riigiasutused* ning kordusega *riigiasutused ja omavalitsusasutused*. Et omavalitsuse liike on teisigi, on juriidiliselt kõige täpsem kirjutada täielikult välja *riigiasutused ja kohaliku omavalitsuse asutused*. Teises näites tuleks põhisõna korrata (*tsaariaegsed ja Eesti Vabariigi aegsed*), aga võib-olla saab selle kokku hoida mujal, nt *tsaariaegsed ~ tsaariaja ning Eesti Vabariigi mündid, auastmed*. Kui jutt käib sõjaeelsest Eestist, oleks kõige täpsem öieti *tsaariaegsed ja 1920.–30. aastate (hooned, õpikud)*. Kolmas näide on selgem, kui kirjutada lahku *tulu- ja käibemaksu määr*. Neljandas tuleks jällegi korrata: *Pihkva järv, Lämmijärv ja Peipsi (järv)*.

Arusaadavus võib kannatada ka siis, kui mitmeosalistes liit-sõnades asendada sidekriipsuga ühe liitsõna põhisõna ning teise täiendsõna, nt *metadoonvõõrutus- ja -asendusravi* (esimeses sõnas on ära jäetud *ravi*, teises *metadoon*). Analoogsed keelenõuandjaile esitatud küsimused on *vitraažakna- ja -ukseklaasid, kõneloome- ja -tajuoperatsioonid, raadiosaate- ja -vastuvõtu-seadmed, koolipuu- ja -köögivili* ning veel pikemad järjendid *riigi- ja omavalitsusorganid ja -asutused, abrasiiv- ja teemant-lõike- ja -lihvterad*.

Siingi tuleb iga kord mõelda, mida teha. Alati võib selguse huvides mõnd komponenti korrata, jälgides, millised liit-sõnaosad tähenduslikult tugevamini kokku kuuluvad: *metadoonvõõrutusravi ja -asendusravi* (metadoon + võõrutusravi/asendusravi), *koolipuu- ja -köögivili* (kool + puuvili/köögivili), *vitraažakna- ja vitraažukseklaasid* (vitraažaken/vitraažuks + klaas). Võib appi võtta lahkukirjutuse, pannes sõnad vajaduse korral mitmusesse (*vitraažakende ja -uste klaasid, kõneloome ja -taju operatsioonid*). Ehk on mõni sõna liiast (*raadiosaatjad ja -vastuvõtjad*)? Puu- ja köögivil on kokku aedvili, seega oleks kõige suupärasem lahendus *kooliaedvili*.

Pikemates näidetes, kus on mitu liigitust, tasuks esitada need eraldi, nt (*müügil on*) *abrasiiv- ja teemantterad, lõike- ja lihvterad*. Põhisõnade olemasolu korral (*riigi- ja omavalitsusorganid*

ja -asutused) on tervik siiski mõistetavam (vrd kordusega riigi- ja omavalitsusorganid ning riigi- ja omavalitsusasutused).

MORFOLOOGIA

Kas *vaeb* või *vaagib*?

Sirje Mäearu, Maire Raadik

22. jaanuaril 1981 otsustas vabariiklik õigekeelsuskomisjon ehk VÕK lubada kaheti pöörata osa kahesilbilise tüvega tegusõnu, mille *ma-* ja *da-*tegevusnimi on III vältes. 1976. aasta ÕSis jagunesid need sõnad viie muuttüübi vahel, kooligrammatikates paiknesid aga *õppima-* ja *muutuma-*tüübis. „Kirjakeele teatajas“ otsust selgitanud Udo Uibo nentis, et VÕKi otsus kooligrammatikate *õppima-*tüüpi siiski päriselt ei kata: *õppima-*tüüpi kuulub ka 1976. aasta ÕSis 108. tüüpi [*lugema*] liigitatud sõnu.¹ Kuna selles tüübis on õigekeelsuslikult raskeid sõnu (nt *vaagima* : *vaagida* : *vaeb*), siis andis vabariiklik õigekeelsuskomisjon lubaduse ka see tüüp kõne alla võtta. Kahjuks VÕK seda teha ei jõudnud, sest ta tegevus vaibus.

1999. ja 2006. aasta ÕSi *lugema-*tüübis (57. tüüp) on kokku 24 sõna. Neist ühel, sõnal *pügama*, on paralleelpööramise *pöan* ehk *pügan* andnud juba Elmar Muuk oma „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“.² 1999. aasta ÕSis lisandus sõna *liguma* puhul astmehelduslikule pööramisele (*liguma* : *leob*) astmehelduseta pööramine (*liguma* : *ligub*) ning sõna *kudema* puhul

¹ *õppima-* ja *muutuma-*tüüpi verbide muutmine. Selgitab Udo Uibo. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus, 1985, lk 32.

² Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koostanud E. Muuk. Kolmas, muutmatu trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1934.

astmevahelduslikule pööramisele (*kudema* : *koeb*) astmevahelduseta pööramine (*kudema* : *kudeb*) argikeeles. Sõna *vajuma* puhul lisati aga 1999. aasta ÕSis astmevahelduseta pööramisele *vajuma* : *vajub* astmevahelduslik *lugema*-pööramine (*vajuma* : *vaob*) luulekeeles.

Seda, et *lugema*-tüübis on õigekeelsuslikult raskeid sõnu, näitavad ka tegelik keelekasutus ja eesti keele instituudi keelenõuandele esitatud küsimused. Keelenõuandest on küsitud eeskätt sõna *vaagima* muutmist.³ Selle verbi nõrga astme vormid on senise normi kohaselt laadivahelduslikud, nt *vaen*, *vaeb* (mitte *vaagin*, *vaagib*), *vaetakse* (mitte *vaagitakse*), *vaeti* (mitte *vaagiti*). Üks kord on keelenõuandest küsitud ka sõna *saagima* kohta, Internetis on aga peale *vaagima*- ja *saagima*-sõna näha normist erinevat pööramist teistegi *lugema*-tüübi sõnade puhul, nagu *kudema*, *küdema*, *näuguma*, *praadima*, *põdema*, *sugema*, *taguma*.

2013. aasta ÕSi ilmumise eel oli asjakohane kaaluda, kas peale sõnade *pügama*, *liguma*, *kudema*, *vajuma* vajaks veelgi mõni *lugema*-tüübi sõna rööpse pööramise võimalust. Olgu öeldud, et paralleelset *õppima*- või *muutuma*-tüübi kohast pööramist nägi juba 1980-ndate keskel mitme *lugema*-tüübi verbi (*vaagima*, *näuguma*, *hauduma*, *laadima*) puhul ette Henn Saari, kelle koostatud morfoloogia esituse üldsüsteem oli aluseks 1999. aasta ÕSi koostajaile.

vaagima ja *näuguma*

vaagima-sõna on siiani tulnud pöörata *lugema*-sõna järgi: nagu *loeb*, *loeme*, *loetakse*, *loetud*, nõnda ka *vaeb*, *vaeme*, *vaetakse*, *vaetud*. Google'i otsingutulemused näitavad normikohaste laadivahelduslike muutevormide kõrval rohkelt vältevahelduslikke, *õppima*-tüübi kohaseid vorme, nt ajaleht *vaagib* erinevaid võimalusi; ELi välisministrid *vaagivad* olukorda araabia maa-des; Tallinnas *vaagitakse* teaduskogude tulevikku. Mõne vormi

³ T. Erelt, Mís on eestlasele eesti morfoloogias raske? – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu. nõuande soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 77.

puhul ületab vältevahelduslik pööramine laadivahelduslikku, vrd nt *vaeb* ja *vaagib* vastavalt 158 ja 370 kasutusjuhtu eestikeelses Google'is (07.03.2012). Analoogne on tegusõna *näuguma*, mille normikohase laadivaheldusliku pööramise kõrval (*näuvad*, *ei näu*) levib alternatiivne vältevahelduslik pööramine, nt meie kass ei *näugu* peaaegu üldse; statistikud *näuguvad* selliste kohtade juures.

ÕS 2013-s on nüüd mõlema sõna puhul lubatud senise laadivaheldusliku (*lugema*-tüüp) pööramise kõrval ka vältevahelduslik (*õppima*-tüüp):

vaagima : *vaeb* ja *vaagib*

näuguma : *näub* ja *näugub*

hauduma, kudema ja laadima

Sõnade *hauduma* ja *kudema* puhul on ÕSi koostajad pidanud tarvilikuks olemasoleva rööpsuse laiendamist ning seekörval

ka tähenduspiiride täpsustamist. Probleem on selles, et nende sõnade puhul on pööramine sageli seotud tähendusega.

hauduma-sõnu on ÕSides fikseeritud kaks. Üks *hauduma* tähendab 'hautav olema; soojuse, niiskuse mõju all olema' ja selle pööramine on senise normi järgi käinud astmevahelduseta *muutuma*-tüübi järgi: munad *hauduvad* kana all; liha *haudub* potis. Teine, sihitislik *hauduma*-verb tähendab 'loote arenemiseks mune soojendama; soojuse ja niiskusega mõjutama; sepitsema, plaanitsema' ja selle pööramine on käinud laadivaheldusliku *lugema*-tüübi järgi: lind *haub* pesal; *haub* äikest; *haub* muremõtteid. Selle teise *hauduma*-homonüümi puhul on näha tendentsi *muutuma*-tüübi järgi pööramisele, nt emasind *haudub* pesal; seda plaani *hauduti* juba mõnda aega. Tegelikule keeletarvitusele toetudes on ÕS 2013-s laiendatud *muutuma*-pööramist ka sellele homonüümile ja mööndud kirjakeeles senise astmevaheldusliku pööramise kõrval ka astmevahelduseta pööramist.

hauduma 'loote arenemiseks mune soojendama; soojuse ja niiskusega mõjutama; sepitsema, plaanitsema': *haub* ja *haudub*

kudema-sõna puhul andis 1976. aasta ÕS astmevaheldusliku *lugema*-pööramise (*kudema* : *koeb*), 1999. aasta ÕSis lisati rööpvõimalusena astmevahelduseta *elama*-pööramine (*kudema* : *kudeb*) argikeeles. Kuivõrd tähenduses 'paljunemiseks mune ja seemnevedelikku vette heitma' on tegelikus tarvituses levinud nii *lugema*- kui ka *elama*-tüübi kohane pööramine, seevastu tähenduses 'logelema, olesklema' on peaaesjalikult näha vaid astmevahelduseta *elama*-pööramist, on ÕS 2013-s esitatud kaks *kudema*-verbi. Esimene *kudema* tähenduses 'paljunemiseks mune ja seemnevedelikku vette heitma' on saanud laadivaheldusliku *lugema*-tüübi kõrval rööpse pööramise astmevahelduseta *elama*-tüübi järgi (kalad, konnad *koevad* ja *kudevad*). Teisel, argikeelde kuuluval *kudema*-verbil tähenduses 'logelema, olesklema' on üksnes *elama*-tüübi kohane pööramine (*kudeb* terve päeva toas, ei lähe õue).

Üsna samasugune probleem on *laadima*-verbiga. Senise normingu järgi on pööramine seotud sõna tähendusega: kui tegevuse tulemuseks on laadung, last, tuleb pöörata *laadida* : *laadin*; kui tulemuseks on aga laeng, laetud olek, tuleb pöörata *laadida* : *laen*. Selle järgi *laadime* vagunit, laeva ning *laeme* püssi, piipu ja akut. Vaidlusi on aga põhjustanud uuema aja asjad, täpsemini informaatikatähendus. Kasutus on olnud kõikuv juba oskusõnastikes. „Eesti-inglise-saksa-vene infosõnastiku“ (1977) artiklis „laadimismoodul“ on seletus ’tervikuna *laetav* programmiosa’ – seega *laadima* : *laen*.⁴ „Inglise-vene-eesti arvutisõnastiku“ (1991) artiklis „loadable“ on seletus ’mitteresidentne, välismälust laaditav’, artiklis „loadable font“ seletus ’printerit v kuvari märgigeneraatori mällu laaditav kirjakomplekt’ – seega *laadima* : *laadin*.⁵ Heikki Vallaste peetava e-teatmiku artiklis „load (2)“ on seletus „Te lihtsalt sisestate vajaliku programmi nime ning opsüsteem *laadib* selle mällu ja käivitab“ – taas *laadima* : *laadin*.⁶ „Arvutikasutaja sõnastik“ (1. trükk 1996, 4. trükk 2008) annab artiklis „load“ juba selge juhise: *laadima* : *laadin*.⁷

ÕS 2013 on siin jäänud truuks enamiku arvutisõnastike seisukohale, mille kohaselt on arvutis toimuva tegevuse tulemus n-ö laadung, last (kasutuskohta viidud ressurss), mitte laetud olek, ning see lubab pöörata *õppima*-tüübi eeskujul *laadima* : *laadin*.

Küsimusi nende kolme verbi – *hauduma*, *kudema*, *laadima* – puhul siiski on ja eelkõige selle kohta, kas pürgida rööpsuste esitamisel suurema universaalsuse poole või arvestada siiski tegelikku tarvitust. Kas näiteks normida *hauduma* tähenduses

⁴ Eesti-inglise-saksa-vene infosõnastik. Koostanud U. Agur, A. Ariste, H. Johani, R. Kull, I. Pärtelpoeg, H. Saari. Tallinn: Valgus, 1977.

⁵ U. Agur, V. Hanson, R. Kull, Inglise-vene-eesti arvutisõnastik. Eesti Majandusjuhtide Instituut. Tallinn, 1991.

⁶ H. Vallaste, E-teatmik (inglisekeelsete info- ja sidetehnoloogia terminite seletav sõnaraamat). <http://vallaste.ee/>.

⁷ V. Hanson, A. Tavast, Arvutikasutaja sõnastik. Inglise-eesti. Toimetanud U. Agur. Tallinn: Ilo, 1996.

'hautav olema; soojuse, niiskuse mõju all olema' rööpselt nii *muutama-* kui ka *lugema-*tüübi järgi, ehkki tegelikus tarvituses näeb *lugema-*pöörämist siin üliharva? Kas normida *kudema* tähenduses 'logelema, olesklema' nii *elama-* kui ka *lugema-*tüübi järgi, kuigi tegelikult pööratakse selles tähenduses valdavalt *elama-*tüübi järgi? Kas soovitada *laadima-*sõna puhul vabadust pöörata mis tahes tähenduses nii *lugema-* kui ka *õppima-*tüübi järgi, ehkki tegelikkuses tehakse vanemate asjade puhul võrdlemisi kindlat vahet (*laadib* vagunit, *laeb* püssi), küll aga kõigub uuemate tarvitus (*laeb* või *laadib* akut, faile).

Kõiki rahuldavat lahendust on raske leida, kuid silme ees tasuks hoida üldtendentsi, mille järgi on norminguid sätitud Elmar Muugist alates: uued rööpvormid lisanduvad eeskätt astmevahelduseta või siis vältevahelduslikest tüüpidest (*elama-*, *muutama-*, *õppima-*tüüp), mitte aga laadivahelduslikest (*lugema-*tüüp). Sellel põhineb ka ÕS 2013 koostajate soovitus: inimene *vaeb* ja ka *vaagib* võimalusi; kass *näub* ja ka *näugub*; lind *haub* ja ka *haudub* pesal, kuid liha *haudub* potis (mitte: liha haub potis), munad *hauduvad* kana all, jalad *hauduvad* saabastes; kalad *koevad* ja ka *kudevad*, kuid inimene *kudeb* (mitte: inimene koeb); *laeme* püssi, kuid *laadime* vagunit ja faile (mitte: *laeme* faile), *laeme* ja ehk siiski ka *laadime* akut.

Oma Keel 2012, nr 1

Mõne taimenimetuse kirjutamine ja käänamine

Sirje Mäearu

Pune

Viimastel aastakümnetel on Itaalia köök eestlaste hulgas üha rohkem sõpru võitnud. Pitsade ja makaronitoitude valmistamisel on asendamatu maitsetaim *Origanum vulgare*. Inglise keele eeskujul kasutatakse selle eesti vastena sageli nimetusi *oregano* või *oregaano*, ometigi on sel taimel oma, eestikeelne nimetus juba ammu ajast olemas. See on *pune*.

Eesti kirjakeeles on sõna *pune* pikka aega olnud tavaks käänata *ase*-tüübi järgi. Oluline on omastava vorm *puneme* (nagu *aseme*), sest selle põhjal moodustatakse kõik ainsuse vormid alates sisseütlevast: *punemesse*, *punemes*, *punemest*, *punemele*, *punemel*, *punemelt* jne. Seesugusel käänamisel paistab olevat pikk traditsioon: peale sõnaraamatute, nt „Eesti õigekeelsuse sõnaraamat“ (II köide 1930), „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ (1953) jj õigekeelsussõnaraamatud, Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat“ (1958–63), esitab *me*-lisi vorme ka botaanikakirjandus, vt nt J. Tammeorg, O. Kook, G. Vilbaste „Eesti NSV ravimtaimed“ (nt 2. trükk 1972; 5. trükk 1984), K. Eichwald, A. Kalda, E. Kukk, V. Masing, E. Parmasto, H. Trass „Botaanika II“ (1970). Rahvalikus kasutuses on levinud *kõne*-tüübi järgi käänamine, vt nt Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetused“ (1993).

Kui mõne haruldase käänamisega sõna kasutus sageneb, kipub käänamine selle mõjul lihtsustuma. *pune*-sõna puhul ongi näha, et paljud käänavad seda nagu *kõnet*: omastav *pune* (nagu *kõne*) ning selle põhjal *punesse*, *punes*, *punest*, *punele*, *punel*, *punelt* jne. *kõne*-tüübi järgi käänamine kajastub ka ühes Tallinna tänavanimes: *Pune tee* (Pirital).

ÕS 2013 koostamise ajal arutasid *pune*-sõna käänamist nii keelekorraldajad kui ka botaanikud. Mõlemad olid seda meelt, et senise *ase*-eeskujulise käänamise kõrval möönda ka *kõne*-tüübi järgi käänamist. Nii on rööpkäänamise andnud ka ÕS 2013.

Seega on nüüd võimalik valida, kuidas seda taimenimetust käänata: *puneme* = *pune looduslik levila*; *punemest* = *punest saab valmistada ka teed*; *puista üle kuivatatud punemega* = *punega*. Ka liitsõnus, kus täiendsõna on omastava käände kujuline, saab vormiks olla nii *puneme* kui ka *pune*: *punemetee* = *punetee*, *punemeürt* = *puneürt*.

Olgu öeldud, et homonüümset sõna *pune* 'punutava nõöri keere; keeratud nõör' käänatakse endiselt üksnes *ase*-tüübi järgi.

Lemmalts

Taime *Impatiens* puhul on probleemiks olnud eestikeelse nime-tuse kuju ja käänamine. Käibel on olnud kaks varianti: *lemmalts* ja *lemm-malts* (või ilma loetavussidekriipsuta *lemmmalts*). Nime tekkest on kirjutanud Gustav Vilbaste oma rahvapäraste taimenimede raamatus¹: „*Lemm-malts* esineb esimest korda Wiedemannil² (1869). Nimi on tekkinud nähtavasti sellest, et selle „maltsa“ viljad *lemmeldavad*, kui nad on paisanud välja seemned.“

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ (1925–1937) esitab sõna *lemmalts*, mis on märgitud liitsõnaks (lem|malts) ja mille esimene *m* III-välteliseks. Liitsõnalisus ja/või III välde on järgmistest ÕS-ideest kadunud, vt nt „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ (1953) ja ÕS 1960, kus *lemmalts* on antud II-välteliseks. ÕS 1976 annab kaks kuju: *lemmalts* ja *lemm-malts*.

Enne 2013. aasta ÕSi ilmumist arutasid keelekorraldajad sõna kuju ja käänamist botaanika terminoloogia komisjoniga

¹ G. Vilbaste, Eesti taimenimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 20 (67). Tallinn, 1993, lk 370.

² F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Peterburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1869.

ning leppisid kokku, et eeliskuju on *lemmmalts*, sünonüümina käibib *lemmalts*. Kuna liitsõna piiril on kolm ühesugust häälikut, võib lisada loetavussidekriipsu: *lemm-malts*. Liitsõna tuleb käänata nagu sõna *malts*: omastav *maltsa* (II v), osastav *maltsa* (III v). Seega käändub *lemmmalts* nagu samasuguse ehitusega *malts*-liitsõna (nt *aedmalts*, *randmalts*): ains om *lemmmaltsa* ja os *lemmmaltsa*; mitm om *lemmmaltsade* ja os *lemmmaltsu* ehk *lemmmaltsasid*. Kui sõna kuju on *lemmalts*, on see II vältes ja käändub nagu *kõrvits*: ains om *kõrvitsa* – *lemmaltsa* (II v) ja os *kõrvitsat* – *lemmaltsat* (II v), mitm om *kõrvitsate* – *lemmaltsate* ja os *kõrvitsaid* – *lemmaltsaid*.

Ussilakk

Taimenimetuse *ussilakk* käänamine oli pikka aega *u*-line: omastav *ussilaku* (*lakk* on seotud lakkumisega³, vrd nt *lakukivi*). Kuna botaanikas on levinud ka *a*-line käänamine, leppisid botaanikud ja keelekorraldajad ÕS 2013 ilmumise eel kokku mõõnda sõnal *ussilakk* kaht moodi käänamist: 1) ains om *ussilaku*, os *ussilakku*; mitm nim *ussilakud*, om *ussilakkude*, os *ussilakke* ja *ussilakkusid*; 2) ains om *ussilaka*, os *ussilakka*; mitm nim *ussilakad*, om *ussilakkade*, os *ussilakku* ja *ussilakkasid*.

On veel teisigi liitsõnalisi taimenimetusi, mille põhisõna esineb iseseisvalt harva või ei esinegi ning mille käänamine võib raskusi põhjustada. Sellised on näiteks alljärgnevad.

aedruut: ains om *aedruudi* (mitte: *-ruudu*), os *aedruuti*; mitm nim *aedruudid*, om *aedruutide*, os *aedruute* ja *aedruutisid*
igihali: *igihalja* (II v; mitte: *-hali*), *igihalja* (III v); *igihaljad* (II v), *igihaljade* (III v), *igihalju* ja *igihaljasid* (samamoodi käänduvad ka **talihali** ja **lõunahali**)⁴

³ G. Vilbaste, Eesti taimenimetused, lk 461: „On kirjutatud ka *ussilakud*, andes nõnda sellele 'ussi poolt lakutava marja' mõiste.“

⁴ Vrd omadussõna *igihaljas* (operett): ains om *igihalja* (III v), os *igihaljast*; mitm nim *igihaljad* (III v), om *igihaljaste*, os *igihaljaid*.

kanakoole: *kanakoolme* (mitte: *-koole*), *kanakoolet*; *kanakoolmed*, *kanakoolmete*, *kanakoolmeid*
käokann: *käokanni* (II v; mitte: *-kannu*⁵), *käokanni* (III v); *käokannid*, *käokannide*, *käokanne* ja *käokannisid* (samamoodi käänduvad nt **alpikann** ja **kuldkann**)
unilook: *unilooga* (mitte: *-loogi*), *unilooka*; *uniloogad*, *unilookade*, *unilooki* ja *unilookasid*

Oma Keel 2010, nr 1 (osa „Pune“)

⁵ Tallinnas Piritall on *Merikanni* tee ja *Käokannu* tee (p.o *Käokanni* tee).

LAUSESTUS

Mida küsitakse keelenõuandjailt sihitise kohta?

Tiina Leemets

Sihitise käände valik nõuab eesti keele grammatikas mõnigi kord peamurdmist. Johannes Aavik on omal ajal koguni öelnud: „Objekt ja selle õigekeelsus on kõige keerulisem ala eesti grammatikas.“¹ Arusaadavalt vajavad rohkem juhatust need, kes on eesti keele ära õppinud võõrkeelena, emakeeles abistab käändevalikul sageli vaist. Põhireeglid on enamikul selged, kuid aeg-ajalt võib igatüks meist täiesti mõistetavalt kõhkleva jääda. Juhiseid saab järele vaadata eesti keele käsiraamatust ja Mati Erelti „Lause õigekeelsusest“², mida on kasutatud ka siinsete vastuste koostamisel. Umbes 60 verbi tüüpilised ametisuhtluses vajalikud sihitislauselised leiab Maire Raadiku käsiraamatust „Väikesed tarbetekstid“.³

Kirjutises on vastamiseks valitud ilmekamaid küsimusi eesti keele instituudi keelenõuandmebaasist.

¹ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 120.

² M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>; M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011.

³ M. Raadik, Väikesed tarbetekstid. Käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014, lk 95–101.

Kas täis- või osasihitis?

Kõige tavalisem ja sagedasem on osastavas käändes osasihitis. Omastavas või nimetavas käändes täissihitise kasutamiseks peavad olema täidetud kõik järgmised tingimused:

- 1) lause on jaatav;
- 2) öeldisega väljendatud tegevus on tulemuslik;
- 3) sihitis on tervik (ese, kindel kogus või hulk);
- 4) öeldisverb võimaldab täissihitist kasutada (on verbe, mis nõuavad ainult osasihitist).

- Kas *pind* või *pinda tuleb värvida kaks korda*?
Värvimisjuhendis tahetakse ilmselt öelda, et pind tuleb üleni värvida. Seda mõtet väljendab lause *pind tuleb värvida kaks korda*.
- Kas *nüüd on parim aeg tellida Postimees* või *Postimeest*?
Kui keegi tellib ajalehte, siis tal käib ajaleht, ta on pidev tellija. Küsitud reklaamlauses peetakse tõenäoliselt silmas konkreetse tellimuse tegemist, et ajaleht edaspidi käima hakkaks, tulemuslikku lõpetatud tegevust. Soovitame esimest võimalust: *nüüd on parim aeg tellida Postimees*.
- Kas *teostas kapitaalremonti* või *kapitaalremondi*?
Märkus: remonti tehakse, *teostama* (= teoks tegema) kasutamine *tegema* asemel on üks kantseliidi tunnuseid. Sihitise valik oleneb aga sellest, kas mõeldakse käimas olnud tööd (tegi mingil ajal parasjagu kapitaalremonti) või töö tulemust (tegi kapitaalremondi, nüüd on see tehtud).
- Kas *õhuke riik võib sünnitada paksu nahaga kodanikke* või *paksu nahaga kodanikud*?
Oleneb sellest, kas ütleva peab silmas osa või tervikut. Kui kõik riigi kodanikud võivad kasvatada paksu naha, on õige täissihitis, kui seda teeb osa kodanikke, siis osasihitis.

- *Kas ei sea ta nõnda ohtu tervet oma peret? Kas niisugune küsimus on õige või peab olema terve oma pere?*

Küsimus on esitatud eituse vormis, eitav lause nõuab aga osasihitist. Jaatavas kõneliigis küsides oleks õige täissihitis: *kas ta seab nõnda ohtu terve oma pere?* Osasihitis on õige ka nt lauses *kui onu ei oleks seda kirja kirjutanud, ei teaks me midagi*, ehkki sisu on jaatav ja tegevus olnud tulemuslik (onu kirjutas selle kirja).

- *Kas volitan Jüri Kaske või Jüri Kase end koosolekul esindama?*

Reegel ütleb: kui tegevuse tulemus on ajutine, võib tegevust pidada tulemuslikuks või mitte ning kasutada nii täissihitist kui ka osasihitist (*laena mulle pliiats ~ pliiatsit, keerame lehe ~ lehte*). Ka volitus kehtib harilikult ajutiselt ning mõlemad sihitised on võimalikud.

- *Kas kõik tõstsid käe või kõik tõstsid kätt?*

Esimene võiks tähendada ühekordset tegevust, teine korduvat (näiteks tõstsid kõik koosoleku või tunni ajal mitu korda kätt). Teisalt on ka käetõstmise tulemus ajutine, nii et käändekõhklus on mõistetav ja mõlemad sihitised võimalikud.

- *Kas suvehooajaks loetakse ajavahemik või ajavahemikku 1. maist 30. septembrini?*

Verb *lugema* tähenduses 'pidama, arvama, arvestama' annab samuti ajutise tulemuse ja ilmselt ei saa kumbagi varianti valeks pidada. Keelekasutuses kohtab mõlemat ning mõlemat on ka Eesti seadustes, nt „*sellist ettepanekut loetakse ettepanekuks esitada pakkumus*“ (võlaõigusseadus); „*üldsuseks loetakse määramata isikute ringi väljaspool perekonda ja lähimat tutvusringkonda*“ (autoriõiguse seadus); „*kaubamärgi kasutamine Internetis loetakse kaubamärgi kasutamiseks Eestis ainult siis, kui sellel on Eestis äriiline tagajärg*“ (kaubamärgiseadus).

- Kas *tahan saada ülevaadet* või *tahan saada ülevaate*?
Soovi, tahtmist, kavatsust väljendavate verbide puhul on võimalik nii osa- kui ka täissihitis, võimalik tõlgenduserinevus ei ole oluline. Kaks võimalust on ka lausetes *kui soovite teatist* ~ *teatise kustutada*, *kavatsesin sõbrale kingitust* ~ *kingituse teha* jms.
- Miks öeldakse uudistes *prokuratuur algatas kriminaalmenetluse*, aga *alustas kriminaalmenetlust*?
Mõte on tõesti enam-vähem sama – tegevusega on algust tehtud, sellele alus pandud –, ent *alustama* on nn partitiivverb, mille juurde käib osasihitis. Selliseid verbe on veel *armastama*, *kartma*, *nägema*, *märkama*, *kohtama*, *puudutama*, *helistama*, *harrastama*, *lugema*, *pildistama*, *aitama* jt. Isegi lõpetatud tegevuse kohta ei saa öelda **alustasin töö*, **olen raamatu lugenud* või **aitasin sõbra*. Täissihitis on võimalik siis, kui sellise tegusõna juurde kuulub abimäärsõna (*olen lavastuse ära näinud*, *raamatu läbi lugenud*) või lõpetatust näitav määrus (*aitasin sõbra püsti*).
Seevastu *algatama* ei kuulu partitiivverbide hulka ning viitab enamasti just lõpetatud tegevusele: *algatas menetluse*, *netihäätuse*, *kooli rajamise mõtte*, *seaduse muutmise*.
- Kas *nad omavad Eesti kodakondsust* või *Eesti kodakondsuse*?
Verb *omama* sobib juriidilise omandisuhte kirjeldamiseks, kodakondsus ei ole omand. Indoeuroopaliku malli asemel tuleks eesti keeles öelda *neil on Eesti kodakondsus*.
- Kas *teatmik sisaldab linnaplaane ja registrit* või *linnaplaanid ja registri*?
Küsitud *sisaldama* on nn seisundiverb, mille puhul on loomulik kasutada osasihitist: *sisaldab linnaplaane, registrit*. Siiski on *sisaldama* üks väheseid seisundiverbe, mille puhul saab toonitada täielikkust täissihitisega, eriti kui see muidu ei selgu: *aruanne sisaldab andmeid 2010. a kulutuste kohta* (määramata hulga), vrd *aruanne sisaldab kõiki andmeid*

2010. a kulutuste kohta ~ kõik andmed 2010. a kulutuste kohta ~ andmed 2010. a kulutuste kohta. Kui teatmikus on kõigi nende linnade plaanid, mida seal tutvustatakse, pole täissihitis võimatu. Ja ehk oleks parim hoopis kolmas, sihitiseta sõnastus: *teatmikus on linnaplaanid ja register.*

- *Kas kampaania hõlmab kõiki kauplusi või kõik kauplused?*
Hõlmama käitub samamoodi nagu *sisaldama*, täielikkust saab toonitada täissihitisega ja mõlemad variandid sobivad. Muidugi on võimalik leida ka teistsugune sõnastus, nt *kampaania käib kõigis kauplustes, kampaanias osalevad kõik kauplused* vms.
- *Pakume klaasikese veini ja meelelahutust – kas käändeid ei peaks kuidagi ühtlustama?*
Ei pea ega saagi. Üks sihitis (*klaasike*) on tervik, teine (*meelelahutus*) mitte.
- *Kui ettevõtte alustab või lõpetab elektrienergia müüki ~ müügi, siis .. – kumb sihitis on õige?*
Mõeldakse tulemuslikku tegevust, ent *alustama* nõuab osasihitist, niisiis ei piisa selles lauses ühest sihitisest. Sõnakordust saab vältida asesõnaga: *kui ettevõtte alustab elektrienergia müüki või lõpetab selle, siis ..*
- *Lepingu punkti 2.1 muudetakse ja see sõnastatakse ümber järgmiselt .. Kas asesõna see ei ole lauses liigne?*
Verb *muutama* esineb enamasti ka tulemusliku tegevuse korral koos osasihitisega, kui lauses ei ole lõpetatust näitavat määrust: *laev muudab kurssi, juhataja muutis oma arvamust, ka üks hääl võib tulemust muuta* (vrd *ka üks hääl võib tulemuse teistsuguseks muuta*), *muudame lauset* (vrd *muudame lause selgemaks*). Seevastu *ümber sõnastama* puhul on loomulik täissihitis ning sõnakorduse vältimiseks (*punkti muudetakse ja punkt sõnastatakse ümber*) ongi kasutatud asesõna.

Märkus. Normitehnika käsiraamatus ei ole keelelisi põhjendusi arvestatud, selles õpetatakse teksti jaotusüksuse sõnastuse muutmise korral kasutama saatelauses üksnes täis-sihitist: *paragrahvi 12 punktid 21 ja 22 muudetakse ning sõnastatakse järgmiselt* ..⁴

- Kas õige on ainult *kõik, mida te ütlete* või ka *kõik, mis te ütlete*?

Asesõna *mis* puhul võib nimetavat käänat kasutada nii täissihitise omastava kui ka osasihitise osastava käände asemel (*maja, mis ~ mille ta ehitas; ükskõik, mis ~ mida sellest arvata; mis nüüd teha ~ mida nüüd teha?*). Mõlemad võimalused sobivad.

- Kas sõnaga *säilitama* peaks kasutama täis- või osasihitist?

Verb *säilitama* tähendab 'alal hoidma, alles hoidma, alles jätma'. Kestva tegevuse ja määramata hulga puhul on loomulik osasihitis, nt *maasikaid saab säilitada külmutatult, terviku ja tulemusliku tegevuse puhul täissihitis, nt säilitab ka rasketes olukordades enesevalitsuse; libises, ent säilitas tasakaalu (mille)*. Arvatavasti mõjutab siin sihitise valikut mõnikord partitiivverb *hoidma*, aga see ei ole päris *säilitama* sünonüüm. Tähenduses 'hoidma' mõjub *säilitama* sageli bürokraatlikult, seetõttu soovitaks asendada *kartuleid säilitame* → *hoiame keldris; väärtpabereid säilitatakse* → *väärtpaberid on hoiul seifis; võimleja säilitab* → *hoiab tasakaalu (mida); säilitage vaikust* → *olge vaikselt* jne.

⁴ http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/normitehnika_kasiraamat_09_02_2015.pdf.

Kas omastav või nimetav?

Kui lause nõuab täissihitist, siis selle põhikääne on omastav. Nimetavas käändes täissihitise kasutamiseks peab olema täidetud üks järgmistest tingimustest:

- 1) sihitis on vormilt või sisult mitmuslik;
- 2) öeldis väljendab käsku;
- 3) öeldis on umbisikulises tegumoes;
- 4) sihitis laiendab *da*-tegevusnime (v.a siis, kui *da*-tegevusnimi on lauses ise sihitis).

- Kas *peab ära sööma pott putru* või *poti putru*?

Lauses ei ole ühtki tingimust, mis nõuaks nimetavat käänat. Reegel ütleb siiski, et kui täissihitis on hulga- või mõõdunimisõna (*rühm, hulk, meeter, tükk, osa, klaas ~ klaasitais* jms), ei ole lausa võimatu ka nimetav, kuid seda võib möönda vaid juhul, kui hulganimisõnal ei ole täiendit. Niisiis on eelistatav *peab ära sööma poti putru*. Võimalik, kuigi kehvem oleks *peab ära sööma pott putru* ja päris vale **peab ära sööma suur pott putru*.

Võib-olla on küsijal meeles mõlkunud teine võimalus väljendada sama mõtet: *tuleb ära süüa pott putru*, kus sihitis laiendab *da*-tegevusnime.

- Kas *oleme otsustanud tallu hobune* või *hobuse osta*?

Täissihitis laiendab küll *da*-tegevusnime, ent *osta* on selles lauses ise sihitis. Seega jääb käändsõnaline sihitis erandlikult omastavasse: *oleme otsustanud tallu hobuse osta*, samamoodi *tahan rääkida oma loo, ema suutis Kaspari ja Martini ära lepitada* jne.

- Kas *palume kaasa võtta isikut tõendav dokument* või *isikut tõendava dokumendi*?

Verbid *käskima* ja *paluma* 1. pöördes väljendavad vahetut käsku ja sel juhul on täissihitis nimetavas käändes: *palume kaasa võtta isikut tõendav dokument* (samamoodi ka *käsin*

registreerida avaldus, palun avaldada kuulutus, vastus palume saata homseks jne). Käsü refereerimise puhul võib kasutada nii nimetavat kui ka omastavat (kutse saatja palub kaasa võtta isikut tõendava dokumendi ~ isikut tõendav dokument, direktor käsib registreerida avalduse ~ avaldus). Lauses palutakse kaasa võtta isikut tõendav dokument on öeldis umbisikulises tegumoes ja sihitis seetõttu nimetavas.

Sihitise käände valikul saab pidada käsku väljendavaks ka sõna soovitama: soovitan lülitada telefon toonvalimise režiimile (sama mõtet annab edasi käskivas kõneviisis soovitus lülita(ge) telefon toonvalimise režiimile), soovitame lükata iste eemale ja jätta see tühjaks.

- *Kas palume teostada liikmete ümberatseerimise või ümberatseerimine?*

Siin oleks hea vabaneda kantseliitlikust nominaalstiilist, st loobuda umbmäärasest teostama-verbist ning teha teonimest konkreetse tähendusega tegusõna: palume liikmed ümberatseerida.

- *Kas viin sind linna vaatama on vale? Õige on ju viin külalise linna vaatama.*

Isikuliste asesõnade m(in)a, s(in)a, me(ie), te(ie) puhul võib erinevalt nimisõnadest omastava käände asemel kasutada ka osastavat: viin sinu ~ su ~ sind linna vaatama. 3. isiku asesõna käitub aga nagu nimisõna: viin tema ~ ta linna vaatama. Seal, kus nimisõnaline täissihitis oleks nimetavas, saavad 1. ja 2. isiku asesõnad olla ainult osastavas: mind viidi linna vaatama (vrd külaline viidi linna vaatama). Kui sellises lauses on asesõna kõrval nimisõna või nimi, läheb erandlikult osastavasse ka viimane: mind ja külalist, mind ja Annet viidi linna vaatama.

- *Kas lauses komisjon kinnitas kandidaatideks Jüri Kase ja varasemad esimehed tohivad koos olla erinevad käanded?*

Jah. Kui üks sihitis on ainsuses ja teine mitmuses, kehtib kummagi puhul oma reegel.

Sihitis ja järellisandi koma

- *Ta viis Indreku, oma pinginaabri, uut sauna vaatama.* Kas teine koma on viga, sest omastavas käändes järellisandil käib koma ainult ees?

Ainult eest komastatakse omastavas käändes täiendi järellisand, nt *ta läks Indreku, oma pinginaabri uut sauna vaatama* (Indreku uut sauna = oma pinginaabri uut sauna, Indreku on täiend). Küsitud lauses aga on *Indreku* täissihitis ning seda laiendav järellisand eraldatakse komaga mõlemalt poolt. Kel on raske vahet teha, võib enesekontrolliks muuta lause sõnajärge, nii et mõte jääks samaks: *ta läks vaatama oma pinginaabri Indreku uut sauna* (täiend), *ta viis uut sauna vaatama oma pinginaabri Indreku* (sihitis).

Oma Keel 2011, nr 1

Poole võrra, poole rohkem, poole võrra rohkem

Sirje Mäearu

Pealkirjas nimetatud väljendite *poole võrra* (*suurendama, vähen-dama* vm), *poole rohkem/vähem* ja *poole võrra rohkem/vähem*¹ puhul on küsimuskohaks see, mis tehet arvutamisel rakendada: kas liitmist-lahutamist või korrutamist-jagamist.

Arvsõnal **pool** on mitu tähendust. „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi tähendab see üht kahendikku (nt *kaks ja pool*), samuti hulgalt või koguselt üht kahendikku tervikust (nt *pool liitrit* = 0,5 liitrit, *pool tosinat* = $\frac{1}{2} \times 12 = 6$). Lisaks on sel sõnal üldkeeles tähendus 'millegagi võrreldes kaks korda (suurem, väiksem vms)', nt *Poiss on teistest poole noorem*; *Kiirust suurendati poole võrra* 'kaks korda' (seletava sõnaraamatu näited); *Müts maksis poole rohkem kui kindad, kinnastest poole rohkem, müts oli poole kallim* '(kaks korda)' (ÕS 2013 näide).

Sõna **korda** koos arvsõnaga osutab võrdlevalt millegi suurenemise või vähenemise astmele ning arvutamisel tuleb rakendada **korrutamist või jagamist**. Nt kolm korda suurem – tuleb kolmega korrutada, kolm korda väiksem – tuleb kolmega jagada.

Sõna **võrra** tähendab 'mingi osa või üksuse ulatuses' ning *võrra*-konstruktsioonide puhul saab matemaatikas tehe olla **liitmine või lahutamine**, mitte korrutamine-jagamine². Näiteks kui

¹ Samuti teised: *poole suurem/väiksem*, *poole kallim/odavam* jne ning *poole võrra suurem/väiksem*, *poole võrra kallim/odavam* jne.

² Küsimusi – vastuseid. – Keel ja Kirjandus 1960, nr 2, lk 107: „Matemaatikas tehakse suurendamisel ja vähendamisel vahet väljendite „teatav arv korda“ ja „teatava arvu võrra“ vahel vastavalt sellele, kas arvusid tuleb korrutada ja jagada või liita ja lahutada (suurendame kolm korda = korrutame kolmega; vähendame kaks korda = jagame kahega; suurendame kolme võrra = liidame kolm; vähendame kahe võrra = lahutame kaks).“

töötajate arv suureneb 10 võrra, tuleb olemasolevale töötajate hulgale liita 10, vastupidisel juhul (kui töötajate arv väheneb 10 võrra) tuleb olemasolevast hulgast lahutada 10. Murdarvude (*kahendik, kolmandik, neljandik* jne) puhul tuleb esmalt leida murdarv tervikust ning saadud vastus liita algsummale või lahutada sellest. Näiteks ülesande „Kui töötajate arvu suurendati *neljandiku võrra*, palju siis töötajaid on?“ vastus on töötajate arv + $\frac{1}{4}$ töötajate arvust. Kui töötajate arv oli näiteks 20, siis $20 + (\frac{1}{4} \times 20) = 20 + 5 = 25$.

poole võrra

Nagu eespool nägime, on fraasil *poole võrra* üldkeeles kujunenud teine tähendus kui *võrra*-tarindel matemaatikas üldiselt. Vaatame töötajate-ülesande peal, milliseks kujuneb lahendus vähendamise ja suurendamise korral, kui *poole võrra* tähendab 'kahendiku võrra' ja 'kaks korda'.

A. VÄHENDAMINE

1) *poole võrra = kahendiku võrra*

Ülesande „Kui töötajate arvu *vähendati* kahendiku võrra, palju siis töötajaid on?“ lahendamiseks tuleb teha lahutustehe: $20 - (\frac{1}{2} \times 20) = 20 - 10 = 10$.

2) *poole võrra = kaks korda*

Ülesande „Kui töötajate arvu *vähendati* kaks korda, palju siis töötajaid on?“ lahendamiseks tuleb teha jagamistehe: $20 : 2 = 10$.

Võrreldes saadud tulemusi, näeme, et vähendamise korral on lahutamise- ja jagamistehte vastus sama: *kahendiku võrra = kaks korda*. Selle tõttu ei selgu valitud tehe (tulemuse seisukohast pole see ka tähtis) ja fraasi *poole võrra* tähendus isegi siis, kui alg- ja lõppväärtus on antud.

B. SUURENDAMINE

1) *poole võrra = kahendiku võrra*

Ülesande „Kui töötajate arvu *suurendati* kahendiku võrra, palju siis töötajaid on?“ lahendamiseks tuleb teha liitmistehe: $20 + (\frac{1}{2} \times 20) = 20 + 10 = 30$. Liitmist on rakendatud järgmistes võrgust leitud näidetes.

- Rakvere Lihakombinaat suurendas *poole võrra* kasumit – Rakvere Lihakombinaadi kolme kuu konsolideeritud ja auditeerimata kasum oli 10,3 miljonit krooni, mis on 56 protsenti enam kui eelmise aasta samal perioodil.
- Samamoodi kasvas *poole võrra* ka puhaskasum 219 000 euroolt 344 000 euroni.

2) *poole võrra = kaks korda*

Ülesande „Kui töötajate arvu *suurendati* kaks korda³, palju siis töötajaid on?“ lahendamiseks tuleb teha korrutamistehe: $20 \times 2 = 40$. Korrutamist on rakendatud järgmistes näidetes.

- 2005. aasta alguses jõustus Valga linnavolikogu otsus, mille kohaselt suurendatakse ravikindlustusega hõlmamata isikutele arstiabi osutamiseks perearstidele eraldatavat pearaha aastas *poole võrra* ehk 32-lt 64 kroonile.
- Pristise 1998. aasta käive oli 32 miljonit krooni, mullu kasvas see rohkem kui *poole võrra*, jõudes 66 miljonini.

Suurendamise korral on liitmistehte vastus teistsugune kui korrutamistehtel ning üldkeelse *poole võrra* 'kaks korda' ja matemaatilise *poole võrra* 'kahendiku võrra' tähendus ei kattu.

Segaduse tõttu fraasi *poole võrra* tähenduse ümber on soovitatav kasutada selle asemel muud sõnastust. ÕS 2013 toob näite

³ Arvatud on sedagi, et „kaks korda“ võib jääda üldkeeles ebaselgeks, kuna võib märkida ka 'kahel korral', vt Keel ja Kirjandus 1960, nr 2, lk 107.

VÄHENDAMISE kohta, õpetades, et töötajate arvu sobib vähendada **poole peale** (mitte: poole võrra). Võimalikud asendusvariandid oleksid ka **kaks korda** ja **50%** (nagu eespool nägime, on jagamise ja lahutamise tulemus sama). SUURENDAMISE korral oleneks sobiv sõnastus tähendusest, sest tulemus on erinev: töötajate arvu suurendati 1) **kahendiku võrra** ehk **50%**; 2) **kaks korda** ehk **100%** (mitte: poole võrra).

poole rohkem/vähem

Üldkeeles tähendab *poole rohkem/vähem* enamasti sama mis matemaatikas *kaks korda rohkem/vähem*. Vt nt ÕS 2013 artikkel „pool“ 1.: *Müts maksis poole rohkem kui kindad, kinnastest poole rohkem, müts oli poole kallim* '(kaks korda)'. Vaatame näiteid elust.

- Kui 1993. aastal tekkis iga inimese kohta – rinnalapsed ja raugad kaasa arvatud – vaid 221 kilo olmejäätmeid, siis kuus aastat hiljem juba ligi *poole rohkem* ehk 393 kilo.
- Eestile järgnes Sloveenia, kus see näitaja oli 2009. aastal üle *poole väiksem* (Eesti 0,39%, Sloveenia 0,15%).

Samas on näiteid ka selle kohta, kus muutus pole suurendamise korral 100%, vaid 50%.

- Bigbanki kasumikasv *poole suurem* – Bigbanki grupp teenis 2013. aastal 10,8 miljonit eurot kasumit, mida on 53,6% rohkem kui aasta varem.

Fraasi *poole rohkem/vähem* tähendust '50% rohkem/vähem' võivad toetada teised analoogsed hulgafrasiga tarindid (nt *kaks rohkem, veerandi vähem*, vt näiteid allpool). Kui fraasiks on *üks rohkem/vähem*, võib see lause ehitusest tingituna saada omastavas käändes kuju *ühe rohkem/vähem*, nt *Mai korjas ühe (lille) rohkem*. Muud täisarvud jäävad pigem nimetavasse, v.a juhul, kui fraasi laiendab eessõna, nagu *üle, alla*. Omastava käände

vormis esinevad harilikult murdarvud, sh *veerand* ja *kolmveerand* (lause ehitus või öeldiseks olev tegusõna võib siiski tingida ka nimetava). Nende hulka sobiks ka *pool*⁴. Arvutamisel raken-datakse liitmist või lahutamist.

- Kui jaanuaris registreeriti 1970 sõidukit, siis veebruaris ainult *kaks rohkem*.
- Kokku osales tänavuses sarjas 571 noort, mis on siiski üle *saja vähem* kui mullu.
- Töötuid jäi aastaga arvele ligi *veerand vähem*.
- Sama töö eest julgeb mees naisega võrreldes keskmiselt *kuuendiku rohkem* palka küsida.
- Samas vanuses naiti on *kolmandik rohkem*.
- Riias on toidukorv pea *viiendiku kallim* kui Tallinnas.

Täpsust nõudvates tekstides võiks segaduse vältimiseks kasutada suurendamise korral väljendi *poole rohkem* asemel selgemat sõnastust – olenevalt sisust kas **kaks korda** ehk **100% rohkem** või **50% rohkem**.

poole võrra rohkem/vähem

Fraasi „teatava arvu võrra rohkem/vähem“ korral on tehteks liitmine või lahutamine. Fraasi sisu ei muutu, kui sõna *võrra* sellest välja jätta.

- Tänavu saab teenetemärgi 99 inimest ehk *kahe võrra rohkem* kui mullu ~ .. *kaks rohkem*
- Varavastaseid kuritegusid registreeris politsei esimesel poolaastal *saja võrra rohkem* kui mullu (vastavalt 327 ja 430 kuritegu) ~ .. *sada rohkem*

⁴ Paistab, et murdarvulise väljenduse korral on *pool* sellistes keelendites nii kinnistunud, et teist võimalust, sõna *kahendik*, peaaegu ei kasutatagi.

- Eesti naised teenivad meestest ligi *veerandi võrra vähem* ~ .. ligi *veerandi vähem*
- Estonian Airi uue juhi Jan Palmeri kuupalk on *kolmandiku võrra väiksem* kui senisel juhil Tero Taskilal ~ .. *kolmandiku väiksem*
- Võrreldes mullusega on toiduteravili Eestis keskmiselt *kümnendiku võrra kallim* ~ .. *kümnendiku kallim*

Niisamuti nagu on segadust eespool käsitletud fraasidega *poole võrra* ja *poole rohkem/vähem*, põhjustab arusaamatusi ka *poole võrra rohkem/vähem*, mis tähendab harilikult '50% rohkem/vähem' ja harvem 'kaks korda rohkem/vähem'. Vähendamise korral tulemustes vahet pole, tähenduslik erinevus ilmneb suurendamise korral. Vaatame jälle näiteid.

- Raske tervisekahjustuse tõel sai mullu 749 töötajat, mis on üle *poole võrra rohkem* kui üle-eelmisel aastal (496 juhtumit). [Muutus on u 50%.]
- Kaks aastat tagasi – 1998. aastal – oli pessimistlikke hinnanguid *poole võrra rohkem* (45%).
- Ka börsisüsteemi päevakäive oli Norma aktsiatehingu tõttu rekordiline – 178,8 miljonit krooni ehk enam kui *poole võrra suurem* senisest 114,7 miljoni krooni suurusest käiberekordist. [Muutus on u 50%.]
- Selle aasta lõikusest toodetud jahu on aga mullusest pea *poole võrra kallim*. Eesti suurim jahumüüja ja -tootja AS Tartu Veski tõstis 15. augustil hindu kuni 40%.
- Õli valab tulle mõõdukast Eiki Nestori väide, et tegelikult oleks esimese lapse toetusraha võimalik tõsta *poole võrra rohkem*, 150 kroonilt 300 kroonile. [Muutus on kahekordne ehk 100%.]

ÕS 2013 õpetab VÄHENDAMISE näites kasutama lühemat, *võrra*-sõnata fraasi: töötajaid on **poole vähem** (mitte: *poole võrra vähem*). Võimalik sõnastus oleks ka **50% vähem** (või **kaks korda vähem**, sest tulemus on lahutamise ja jagamise korral sama). SUURENDAMISE korral võib mõnikord sobida **poole roh-**

kem (mitte: poole võrra rohkem), aga ühemõttelisem väljendus oleks sisu järgi kas **kaks korda** ehk **100% rohkem** või **50% rohkem**.

Kokkuvõtteks. Täpsust nõudvate tekstide koostamisel tuleks meeles pidada, et fraasi „teatava arvu võrra“ korral tuleb teha liitmis- või lahutamistehe, fraasi „teatav arv korda“ korral aga korrutamise- või jagamistehe. Fraaside „poole võrra“, „poole rohkem/vähem“ ja „poole võrra rohkem/vähem“ asemel võiks, kui tähendus kontekstist ei selgu, kasutada selgemaid väljendeid – nagu eespool näidatud.

Pooled esindajad, pooled esindajatest, pool esindajatest

Maire Raadik

Kuidas ühildada arvsõna *pool* mitmusliku laiendi korral? Kas võtta hulgasõnadest eeskujuks *osa*, *enamik* (*pool esindajatest* nagu *osa*, *enamik esindajatest*) või *mitu*, *palju* (*pooled esindajatest* nagu *mitmed/paljud esindajatest*)?

Keelehooldajad on siiani püüdnud normida sõnu *enamik* ja *osa* tüüpiliste hulgasõnadena, mis peaks jääma alati ainsusesse ja nimetavas saama osastavas käändes laiendi, nt *osa tööd*, *osast töödest*, *osal töödel*. Osastava kõrval on siiski mööndud ka seestütlevas laiendit (*osa töödest*, *osast töödest*, *osal töödest*), mis asesõnade puhul on pealegi ainuvõimalik (*osa meist*). Samas on näha, et *osa* ja *enamik* on asunud läbi tegema sama arengut, mille tulemusena on juba varem sõnadest *mitu* ja *palju* saanud ühilduvad hulgasõnad¹: viimati nimetatud käituvad sama moodi nagu omadussõnad, nt *mitmed/paljud tööd*, *mitmete/paljudele töödele* nagu *rasked tööd*, *rasketele töödele*.

Põhiarvsõnad, mille hulka kuulub ka *pool*, on harilikult oma laiendiga ühes ja samas arvus: *pool häda* – *pooled hädad* (vrd n-õ tavapärase arvsõnaga *kümme meest* – *kümned mehed*). Kui põhi on nimetavas, on laiend osastavas, kui põhi on muudes käänetes, ühildub laiend põhjaga käändes.² Hulgasõna laiend võib olla ka seestütlevas käändes, nt *pool majadest* (st pool mingist majade kogumist, vrd *kaks meestest*, st kaks meest mingist meeste rühmast) või *pooled majadest*.

¹ M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 105.

² M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 142 jj.

Seega saame öelda

- 1) pooled esindajad, pooltel esindajatel (nagu kümned/mitmed/paljud esindajad, kümnetel/mitmetel/paljudel esindajatel),
- 2) pooled esindajatest, pooltel esindajatest (nagu paljud/mitmed esindajatest, paljudel/mitmetel esindajatest),
- 3) (eriti nimetavas) ka pool esindajatest (nagu osa esindajatest või kaks meestest).

Ainult osastav mitmuslik laiend ainsusliku põhja juures näib võimatu: pool esindajaid.

„Euroopa Liidu keel kui meie ühine keel“ (2008)

SÕNAMOODUSTUS

Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõnad

Tiina Leemets

Inimkond jaguneb kolmeks: ühed, kes on naljakad; teised, kes saavad aru, kui naljakad inimesed esimesed on; ja siis need *mul-on-kogu-aeg-jõle-kiire-ja-palju-tööd-ja-kõht-kah-valutab-inimesed*. (Meie Meel 07.10.1998)

Mis ahelliitsõnade kohta teada on?

Ahelliitsõna, milles nimisõnale eelneb täiendosana lause või fraas, on eestikeelsetes allikates seni käsitletud põgusalt, seda pole õieti defineeritudki, ka termin *ahelliitsõna* ei ole keeleteaduses kuigi vana. Teadaolevalt esineb see esimest korda Mati ja Tiiu Erelti koostatud „Eesti-soome keeleteaduse sõnastiku“ II trükis 1995. Mati Erelt on kinnitanud, et autoritele oli eeskujuks soome *ketju(yhdys)sana*, Tiiu Erelt on pakkunud lisaks lühema ja täpsemagi vaste *ahelliitum*.¹

Eesti keele grammatikatest² ei õnnestu ahelliitsõna malli kohta infot leida. Küll on seda varem kirjeldatud ortograafia-

¹ E-kirjavahetus Mati Ereltiga 15.11.2012 ning vestlus Tiiu Ereltiga aprillis 2015.

² J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I ja II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995 ja 1993.

juhistes sidekriipsu tarvituse kohta. 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatu ortograafialisa ütleb, et sidekriipsuga võib „.. tarbe korral selguse huvides ühendada tavaliselt lahkukirjutata-
vad ühendid, nagu *Nõukogude Atlandi-uurijad*, .. *lavastaja Shakespeare'i-käsitus*, või siduda *ad hoc* üheks tervikuks mis tahes sõnakombinatsioonid, näit. *aega-kiüll-meeleolu*, *keelan-käsin-stiil*, *varnast-võtta-teravmeelsused*, *ärge-võtke-mind-tõsitselt-poos*“. Sidekriipsu funktsioonide kokkuvõttes on korratud, et ühendav sidekriips esineb „.. konteksti- ja *ad-hoc*-liitsõnades (*Nõukogude Atlandi-uurijad*, *ei-tea-kas-maksab-mentaliteet*)“.³ Seega leiame siit kokkuleppelise juhise, kuidas selliseid liitumeid eesti keeles vormistada: sidekriips käib kõigi täiendosa sõnade, samuti täiendosa ja põhisõna vahele. Sama põhimõte on kirjas „Eesti ortograafias“ ja „Eesti keele käsiraamatus“.

1976. aasta ÕSi ortograafialisas kirja pandud nimetusest *ad-hoc-liitsõna* võib lisaks tuletada sõnastamata põhimõtte panna sidekriipsud ka võõrkeelse täiendosa sisse (ladina keele puhul on kirjutusviis hiljem kõikunud).

Reet Kasik on ahelliitsõnu maininud nii seoses liitsõna ortograafiaga (sidekriipsuga on kokku kirjutatud „.. mitmesõnaline *ad hoc* seosega ahelliitsõna“⁴) kui ka sõna- ja fraasimoodustuse seoseid vaadeldes („.. tekstisidusad *ad hoc* liitsõnad, mille laiend-
osaks võib olla suvalise struktuuriga süntaktiline fraas ..“⁵).

Esialgne ja uus termin avavad nähtust kumbki eri aspektist: *ad-hoc-liitsõna* rõhutab, et sõnad on liidetud *selleks puhuks*, tervikuks on seotud juhuslik sõnakombinatsioon; *ahelliitsõna* või *ahelliitum* kirjeldab aga struktuuri, ütlemata midagi sageduse kohta.

Põhjalikumalt on ahelliitsõnu uurinud Soome keeleteadlane Krista Varantola, kes paigutab need grammatikas sõnamoodus-

³ Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976, lk 899.

⁴ R. Kasik, Komplekssete sõnade struktuur. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3, 2013, lk 206.

⁵ R. Kasik, Eesti sõnamoodustus ja süntaks. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 2, lk 106.

tuse ja süntaksi vahepeale. Tema andmetel on ahelliitsõnad hakanud levima esmalt inglise keeles XIX–XX sajandi vahetusel ja mõnda aega on neid peetud üksnes inglise keelele omaseks nähtuseks. Vastuväiteks on tal 1984. aastal tuua näiteid nii teistest indoeuroopa keeltest kui ka soome keelest.⁶ Nagu öeldud, õpetas eesti keeles selliseid ahelaid kirjutama juba 1976. aasta ÕS. Siiski tasub tähele panna paari seni üldiselt kehtinud erijoont.

Esiteks, eesti ortograafiareegel on kõikjal antud juhumoodustiste kohta, inglise keeles on suur hulk ahelliitsõnu aga kinnistunud ning käibel neutraalstiilis, sh oskuskeeles. Inglise-eesti sõnastikke lehitsedes on näha, et nende vasteks on enamasti harilik liitsõna või sõnaühend. Paar ahelliitsõna meenutava struktuuriga saksa tõkelaenu on rahvakeeles siiski üldtuntud, nagu *meelespea(lill) ~ äraunustamind-lill ja ükskordüks*.⁷ Siin ei kasutata aga sidekriipse, mida pole ka eeskujusõnades *Vergissmeinnicht* ja *Einmaleins*. Uuemal ajal on hakanud oma elu elama laulusõnadest⁸ pärit *vali-mind-mees*, mida valimiskampaaniat tegevate kandidaatide kohta on irooniavarjundiga pruukinud ka ajakirjanikud ja veebikommentaatorid.

Teiseks, eesti ortograafiaallikate näidetes (ühe erandiga) eelneb nimisõnale lause, mis võib olla ka juurdemõeldava öeldise või alusega. ÕS 1976: *aega-küll-meeleolu, keelan-käsin-stiil, ärge-võtke-mind-tõsiselt-poos, ei-tea-kas-maksab-mentalliteet*; „Eesti ortograafia“ 2005 ja „Eesti keele käsiraamat“ 2007: *aega-küll-meeleolu, keelan-käsin-juhtimine, ära-puutu-mind-hoiak, anna-mulle-andeks-naeratus, vaatab mis-see-minusse-puutub-näoga pealt*; Reet Kasik 2013: *aega-küll-meeleolu, ära-unusta-mind-kaart, keelan-käsin-stiil, vali-mind-naeratus*.

Erand on juba 1976. aasta ÕSis olnud ja hilisemates ortograafiajuhistes korratud *varnast-võtta-teravmeelsused*, mille

⁶ K. Varantola, Ketjuyhdyssanat – sananmuodostuksen anglismejako? – Kielikello 1984, nro 3, s 9–12.

⁷ Eesti keele grammatika (I, lk 411) järgi on need erandlikud liitsõnad, milles viimase moodustusosa ja kogu liitsõna sõnaliik ei ole sama (nimisõna *meelespea* ja tegusõna *pidama*, nimisõna *ükskordüks* ja arvsõna *üks*).

⁸ „Mull“, esitaja Beep Shop Boys, autorid Lauri Saatpalu ja Mart Moldau. – CD „Kaks aastat tingimusi“. Tallinn: Trio, 1996.

puhul sidekriipsud polegi ehk möödapääsmatult vajalikud, vrd *igaiühele teada tõe* vms. Nimisõna ees täiendit meenutav fraas tekib liitõeldisega lause ümbersõnastamisel: *teravmeelsused on varnast võtta – varnast võtta* (missugused?) *teravmeelsused*. „Eesti keele grammatika“ järgi võivad teatud tegusõnade *da*-tegevusnimed, mis kuuluvad liitõeldisse, olla kesksõnade taoliselt ka täiendid.⁹ Grammatika näidetes on *da*-infinitiiv küll laiendamata, aga näib laiendatuna samuti sidekriipsudeta arusaadav: *tal oli see juba teada tee – läksime ainult temale teada teed, ta on üks lükata-tõugata inimene – ta on kõigi lükata-tõugata inimene*. Kasutada saaks ka verbi enda kesksõna (*varnast võetav teravmeelsus*) või lisatud *olema* kesksõna (*varnast võtta olev teravmeelsus*), ilmselt võib osa inimesi seetõttu tajuda siin *ad-hoc*-seost.

Niisiis võiks ortograafianäidete põhjal järeldada, et eesti ahelliitsõna sisaldab üldjuhul lauset. Põhisõnale võib eelneka ka verbita ühend, milles *on*-õeldis on juurdemõeldav (*aega-küll-meeleolu, karikas-täis-ja-pillikeel-pingul-seisund, hambad-ristis-eelarve, pea-püsti-eluhoiak*), või vaeglause (*oh-sa-pagan-reaktsioon, tere-hommikust-SMS*).

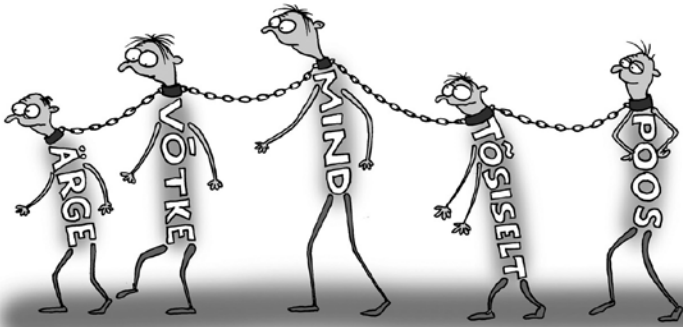
Ahelliitsõna ei teki, kui verbita lauselühend või vormel laiendab teo- või tegijanime: *hambad ristic pingutus < hambad ristic pingutama, pea ees vettehüpe < pea ees vette hüppama, tere hommikust soovija < tere hommikust soovima*.

Harvem on täiendosaks mingi muu fraas. Eesti keele instituudi keelenõuküsimuste hulgas on *enne-ja-pärast-foto* (= enne ja pärast tehtud foto). Reet Kasik on ajakirjandusest leidnud ahelad *kord-saja-aasta-kestel-üleujutus* (= kord saja aasta kestel toimuv üleujutus) ja *minu-laps-sinu-korterrisse-petuskeem* ning toonud näite *mitte-minu-tagaõue-hoiak*.¹⁰ Mõne sellise puhul on tajutav inglise eeskuju, vrd *before and after photo*, „*not in my backyard*“ *attitude ~ syndrome*.

Krista Varantola on oletanud, et ahelliitsõnaga saab tähistada üldmõistet seal, kus tavapärase konstruktsioon viitaks

⁹ Eesti keele grammatika II, lk 244, 246.

¹⁰ R. Kasik, Eesti sõnamoodustus ja süntaks, lk 106.

pigem üksikjuhule (soome *verensokeri alhaalla -tunne* 'veresuhkur-madal-tunne' kui üldistatud tundeliik ja *tunne että verensokeri oli alhaalla* 'tunne, et veresuhkur oli madal' konkreetsetel hetkel).¹¹ Ehk on samal kaalutlusel kasutatud ka eelmise lõigu näiteid: *kord-saja-aasta-jooksul-üleujutus* (väljendab üleujutuse haruldast ulatust), *enne-ja-pärast-foto* (nimme tehtud selleks, et võrrelda vahepealseid muutusi). Mõne aasta eest ilmunud ilukirjandustõlkes prantsuse keelest¹² on ootamatult sidekriipsudega ühendatud mitmeid harilikke täiendiridu ja kõrvallauseid: *ootab pärandust, mängides ehedalt ja sundimatult tüdrukut-kes-ei-oota-pärandust* (lk 113); *proua Aga-ma-saan-ju-teie-õpetamise-eest-palka* (141); *see teeb temast kohe vabameelse-ja-avatud-tüdruku-kes-suhtub-seksisse-loomulikult* (217); *mängib, et on hällist-saadik-kodanlane* (236); *nad on rikkad-ja-haritud-kartesiaanlikud-prantslased* (238); *ilme, mis ütleb: olen-tüdruk-kes-hakkab-majahoidjaks-vaatamata-kõigele-eriti-oma-emale* (255). Peale teise näite (mille võiks muust tekstist eristada ka jutumärkide või läbiva suurtähega) on sidekriipsud iseenesest kõikjal tarbetud, nähtavasti on sellegi ilukirjandusliku võttega taotletud mingit üldistust.

¹¹ K. Varantola, *Ketjuyhdyssanat – sananmuodostuksen anglismejako?*, s 12.

¹² M. Barbbery, *Siili elegants*. Tõlkinud Indrek Koff. Tallinn: Varrak, 2012.

Kuidas on inglise keeles?

Inglise keele sõnaraamatuist leiab ohtralt kinnistunud aהלaid, mille vasteks võib olla nii omadussõna (*devil-may-care* 'hooletu, muretu', *fly-by-night* 'kahtlane, ebausaldusväärne'), muu täiend (*hit-and-run driver* 'õnnetuskohalt põgenenud autojuht', *hit-and-run accident* 'liiklusõnnetus, mille süüdlane põgenes') kui ka nimisõna (*hand-me-down(s)* 'pruugitud riided vm', *pick-me-up* 'erguti, ergutav jook v suupiste'). Aheltäiendeid moodustatakse peale lausete ka määruslikest fraasidest, nt *off-road* 'maastiku-, mägi-', *all-in-one* 'kombineeritud, universaalne'. Lisaks kasutatakse sidekriipsu sõnaliigi muutmiseks, vrd nt *check in* (verb) 'registreerima v registreeruma' ja *check-in* (noomen) 'registreerimine v registreerumine', *roll on* (verb) üks tähendusi 'rulli vms abil peale kandma' ja *roll-on* (adjektiiv) + *deodorant* 'kuuldesodorant'. Selline sõnavara on ühtviisi käibel nii argikeeles, üldkirjakeeles kui ka oskuskeeles.

2013. aastal on keeleteimetaja Helika Mäekivi avaldanud hulga väärt soovitusi, kuidas Euroopa Liidu tekstides sageli ette tulevaid inglise ahelliitsõnu eesti keelde tõlkida: mitte sõnasõnalt, vaid sisust lähtudes meile omasemalt. Kuna eesti keeles on seni ilmunud info tõesti napp, on ta samas artiklis järeldanud, et keelehooldajad peavad ahelliitsõnu meie keeles üksikjuhutamiteks.¹³ Siiski on ka eesti keele instituudi keelekorraldajad juba mõnda aega nii ajakirjanduse kui ka keelenõuküsimuste põhjal selle sõnamoodustusmalli levikut märganud. Mõne levinud toortõlke eest hoiatab „Ametniku soovitusõnastik“¹⁴.

¹³ H. Mäekivi, Emakeelne eurokeel. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013, lk 25–32.

¹⁴ Ametniku soovitusõnastik. Koostanud ja toimetanud T. Paet, T. Rehemaa, A. Mund. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2013. <http://www.eki.ee/dict/ametnik>.

Millist nõu keeletarvitaja küsib?

Alates 1990. aastate keskpaigast on ahelliitsõnade kohta üha enam keelenõuannet soovitud. Tihti on küsijaiks tõlkijad või tõlketoimetajad, kes tahavad eelkõige täpsustada märgikasutust: kuidas panna sidekriipsud, kas kasutada täiendosa eraldamiseks jutumärke. Eri keeltes on siin eri kokkulepped. Inglise keeles võidakse täiendosa kirjutada sidekriipsudega (esineb ka sidekriipsudeta kokku- ja lahkukirjutust), aga põhisõna, kui see ühendis on, jääb lahku. Soome õigekirjas on 1984. aastal mõõndud täiendosa jutumärgistamist, praegu soovitatakse jätta kõik sõnad lahku ja panna põhisõna ette tühiku järel sidekriips¹⁵. Jutumärke kohtab ka eesti tekstides, nt „*liiga häbelik, et tere oelda*“-põlvkond (Postimehe võrguväljaanne 26.02.2014).

Nõu on küsitud muu hulgas järgmiste ahelate kirjutamiseks: *meie-ajal-olid-teised-asjad-suhtumine, mis-nüüd-mina-suudan-meeleolu, appi-jälle-unustasin-hetked, aeg-on-raha-mõttelaad, võtmed-kätte-ehitus, kaks-ühes-toode, kõik-ühes-seade, käed-vabad-seade, paar-pakki-päevas-suitsetaja, ükselt-uksele-müüik, seinast-seina-küsimused, head-ööd-musi, postimaks-tasutud-postkaart, jaga-ja-valitse-poliitika, aeg-maha-tehnika, võidan-võidad-lahendus, mitte-sugugi-eriti-salajane-valem, saastaja-maksab-põhimõte, üks-suurus-sobib-kõigile-rõivas*, aga ka ingliskeelse täiendosaga *non-stick-pann, tailor-made-kursus, start-up-firma, drive-in-restaurant, raise-and-fall-korv* (frittimisel), *play-off-mängud, do-it-yourself-komplekt, made-in-China-kaubad*.

Näitehulka vaadates tekib paratamatult küsimus, kas ahelliitsõna on mõtte väljendamiseks alati ainus võimalus, kas see on kõige otstarbekam, kas ahelsõna sobib ka sagedasse igapäevapruuki või terminiks. Võtame mõned näited eraldi vaatluse alla.

¹⁵ Soome kodumaiste keelte instituudi veebilehel <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=4290#> (vaadatud 11.06.2014).

- *Mitte-sugugi-eriti-salajane-valem* → *mitte sugugi eriti salajane valem*

Esmalt tasub mõelda, kas sidekriipse on üldse tarvis ehk kas tegemist on ahelliitsõnaga või eelneb nimisõnale lihtsalt pikem täiendfraas. Küsitud näiteid: *paar pakki päevas suitsetaja, seinast seinä küsimused*¹⁶, *ei peetud kes teab mis patuks, keeravad jumal teab mis käki kokku, vana ja väga spartaliku erakooli stiilis lips*. (Eespool mainitud oletatav üldise ja konkreetse eristamine võib jääda lugejale tabamatuks.)

- *Aeg-on-raha-mõttelaad* ~ *mõttelaad, et aeg on raha* ~ *mõttelaad „aeg on raha“*

Vahel saab üht ja sama sisu edasi anda ahelliitsõna abil, kõrvalausega või järellisandiga (mille võib kirjutada jutumärkides või kursiivis). Mitut moodi saab sõnastada veel nt *meie-ajal-olide-teised-asjad-suhtumine* ~ *suhtumine, et meie ajal olid teised asjad* ~ *suhtumine „meie ajal olid teised asjad“*, *rasv-on-kole-paha-paanika* ~ *paanika, et rasv on kole paha* ~ *paanika „rasv on kole paha“*, *niiviisi-edasi-ei-saa-mõte* ~ *mõte, et niiviisi edasi ei saa* ~ *mõte „niiviisi edasi ei saa“*.

Milline variant valida, jääb kirjutaja otsustada. Sõnu lausesse paigutades on vahel mugavam järellisandit või kõrvalauset vältida, nt *parim kes-on-kes-küsimusele vastaja* on ladusam kui *parim küsimusele „Kes on kes?“ vastaja*.

- *Aeg-maha-tehnika* ~ *aja mahavõtmise tehnika*

Osa küsitud näiteid saab küll vormistada ahelliitsõnana, aga samu sõnatüvesid ümber paigutades või täpsemaid sõnu leides saab teha eestäiendi või liitsõna täiendosa, vrd nt *üks-suurus-sobib-kõigile-rõivas* (ingl *one-size-fits-all garment*) ja *igale suurusele sobiv rõivas*. Vähemalt terminiloomes on asjakohasem teine võimalus. Keelenõuandjad on soovitanud asendust

¹⁶ Tüvekordusega sõnaühendite sidekriipsu kohta vt **A. Mund**, Päev-päevalt, päevast päeva, päevpäevaline, päev päeva kannul ... – Keelenõuanne soovitab 3. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 159–162.

käed-vabad-seade → *vabakäeseade* (vrd ingl *handsfree (device)*). Ahelliitsõna *postimaks-tasutud-postkaart* asemele sobib asja sisust olenevalt kas *tasutud postimaksuga (post)kaart* või *margistatud ~ margiga postkaart* (vrd ingl *postage-paid card*). Inglise *drive-in arena* (ehituskauplusel) ja *drive-in restaurant* saab tõlkida *sissesõiduhuov* v *kaubahuov* ning *sissesõidurestoran* (mitte „sõida-sisse-restoran“), *drive-in cinema* aga lühidalt *autokino*. *Tee-ise-komplekt, tee-seda-ise-tooted* jms on pigem *isetegemis-, meisterdus- või remondikomplekt, meisterdus- või remonditarbed* (ingl *do-it-yourself products*).

- *Võidan-võidad-lahendus* → *mõlemale sobiv lahendus*

Paljud viimasel ajal korduvad ahelliitsõnad on äratuntavad toortõlked inglise keelest. Levinud inglise väljendeid *win-win solution* ja *win-win situation* on pahatihti tõlgitud sõna-sõnalt „võidan-võidad lahendus“, „võit-võit situatsioon“ jne. Ometi on tõlkevõimalusi rohkesti: *kõigile* või *mõlemale sobiv ~ soodne ~ kasulik ~ hea lahendus* (või *olukord*), *kõiki rahuldav lahendus, lahendus, millest võidavad kõik*. Võib-olla sobiks mõnes kontekstis koguni esivanemate värvikas *olukord, kus hundid on söönud ja lambad terved*.

Keelenõutelefonil samuti korduvalt küsitud *head-ööd-musi* (vrd ingl *goodnight kiss*) on muidugi sellisel kujul võimalik, aga võimatu poleks ka näiteks *unemusi* (nagu *unelaul, unejutt*).

Paljudel inglise ahelliitsõnadel pole üht ja ainsat kindlaks kujunenud vastet, nii et tõlkijale jääb võimalus olla loov ja pakuda oma ideid. *Ootame-vaatame-lähenemise* (nii sooviti tõlkida *wait-and-see policy*) asemele võiks soovitada *äraootavale seisukohale jäämist, ettevaatlikku tegutsemist*. Reklaamikeeles levinud *kaks-ühes-šampoon (2-in-1 shampoo)* on olemuselt õieti *palsamiga šampoon* või *palsamšampoon*. Kursuslaste vajadusi ja taset arvestav nn *tailor-made-kursus* võiks olla (*eri*)*tellimuskursus, kohandatud kursus* või *sihtrühmakursus*. Küsimusele, kuidas kirjutada *ukselt uksele müük*, võib vastata, et sidekriipse pole tarvis (vrd *ukselt uksele müüma ~ kaubitsema*), ent eeskujuna aimatav *door-to-door sales* on tõlgitud ka lühemalt *rändmüük*.

Kui asjakohane on ahelliitsõna oskuskeeles?

Terminiõpetuses ei ole ahelliitsõna sobivusele või sobimatusele varem eraldi tähelepanu pööratud, nähtavasti on üldine keeletaju suunanud neid vältima. Nad on küll kujundlikud, ent eesti tarbetekstis pidevaks tarvitamiseks kohmakavõitu. Niisugustele inglise terminitele on enamasti leitud omavaste (tuntumaid näiteid on ehk *know-how* 'oskusteave'), vahel on mindud koguni mugandamise teed (*pickup (truck)* 'pikap'). Majandussõnastikku sirvides leiame näiteks tõlked *out-of-pocket expenses* 'sularahaväljamaksed, sularahakulud, tegelikud kulud', *day-to-day expenses* 'jooksvad kulud', *all-in price* 'netohind, kõike hõlmav hind', *ready-to-use product* 'valmistooded', *what-if analysis* 'tegurite mõju analüüs' jne.¹⁷

Viimasel ajal eelistatakse mõnel pool eesti- või ka ingliskeelse aheltäiendosaga termineid, näiteks spordikeeles levinud *play-off-mängud*, mänguteooria *vorst-vorsti-vastu-strateegia* ~ *tit-for-tat-strateegia*, transpordikorralduse *pargi-ja-reisi-süsteem* 'lähiparkimissüsteem'.

Teisal on võetud käbele leidlikke omavasteid, nagu *idufirma* (ingl *start-up company*) ja *püstijalakomöödia* (ingl *stand-up comedy*). Ehkki meil on juba jõudnud levida *pop-up-restorani* nimetus, nimetati 2014. aasta veebruaris Tallinna linnamuuseumi eestvõttel väljaspool muuseumi korraldatud näitus *välkmuuseumiks*, vrd *pop-up museum*. (Meenutagem, et arvuti-keele *pop-up* on *hüpik-*, nt sõnades *hüpikaken* v *hüpikmenüü*.)

Keelenõuandjad on saanud selgitada, et *võtmed-kätte-ehituse* (selle eeskujuks on soome *avaimet käteen -rakentaminen*) asemel on sobivam *võtmevalmis ehitus* või *täisvalmishitus*, ning soovitada, et inglise *non-stick pan* võiks eesti keeles olla *kõrbemiskindel pann*, *self-tan cream* – *pruunistuskreem*, frittimisel kasutatav *rise and fall basket* aga *tõstetav korv* v *frittimiskorv*. *Polluter-pays principle* oleks otsetõlkes „saastaja-maksab-põhi-

¹⁷ Suur inglise-eesti majandussõnaraamat. English-Estonian Dictionary of Economics. Tallinn: TEA kirjastus, 2003.

mõte“ (jäätmekitaja katab jäätmekäitluskulud), aga ladusam oleks rääkida *saastaja vastutuse põhimõttest*.

Paaril korral on küsitud, kuidas liita eesti põhisõnaga ladina-keelne fraas, eelkõige juuraterminites. Nende tegelik kirjutusviis on kõikunud, põhiseadusest leiab näiteks kirja pildi *ex tunc-kehtetus*, mujal õigusaktides on analoogseid ühendeid ka lahku kirjutatud. Keelenõuandjad on neil harvadel juhtudel seni soovitanud sidekriipsu üksnes põhisõna ees, kuna täiendosa seob teine kiri. 2013. aasta ÕSis leidub ebasoovitav {ad hoc-komisjon}, millele 2002. aasta sõnavõistlus tõi vaste *sihtkomisjon*. Kui aga meenutada 1976. aasta ÕSis läbiva sidekriipsuga kirja pandud ad-hoc-liitsõna ning käsitleda ladina keelt samamoodi nagu eesti, inglise või mis tahes muud keelt, võiks siingi panna sidekriipsud ka võõrkeelse fraasi sisse, nt *vacatio-legis-põhimõte*.

Kokkuvõte

Niisiis, mida ahelliitsõnadest arvata? Näib, et mõjuvaimad on nad sel juhul, kui neid kasutada leidlikult ning harva. *Appi-jälle-unustasin-hetked*, *mis-nüüd-mina-suudan-meeleolu*, *hambad-ristis-eelarve*, *eile-oli-vaja-ajakava* jms on värvikamad kui näiteks *ehmatushetked*, *käegalöömismeeleolu*, *pingeline eelarve ja ajakava*. *Made-in-China-kaup* väljendab ilmselt teistsugust suhtumist kui neutraalne tõlge *Hiina kaup* või *Hiinas toodetud kaup*. Kirjutise alguses esitatud erakordselt pika lausega ahel pääseb kahtlemata rohkem mõjule, kui oleks pääsenud harilik kõrvalause, aga just ainukordsuse tõttu. Varasem nimetus ad-hoc-liitsõna annab seda aspekti paremini edasi. Ideaalis võiks ehk enamik ahelliitsõnu jääda kordumatuks loominguks, sest algul värskena näiv kujund võib üle tarvitades muutuda kohmakaks. Tõlkijale ja tõlketeksti toimetajale, eriti inglise keele puhul, võiks ahelliitsõna nägemine olla märguanne peatuda ja hoolsalt mõelda.

Kas vanillsuhkur või vanillisuhkur?

Sirje Mäearu

ÕSides on vanilliga (või vanilliiniga) maitsestatud suhkrut aasta-kümneid nimetatud *vanillsuhkruks*, igapäevases keelekasutuses on aga levinud ka *vanillisuhkur*. Teiste samasuguste nimetuste *küüslaugusool*, *sidrunipipar*, *apelsinisuhkur*, *konjakisinep*, *ürdi-äädikas* taustal paneb see küsima, kas täiendsõna nimetav kääne on ikka õigustatud.

Kuidas liitub täiendsõna toidunimetustes?

Kui liitsõna täiendsõna väljendab ainet või materjali ning põhisõna on liitsõna sisuliseks keskmeks, on täiendsõna nimetavas käändes: *kipsplaat*, *paberkäterätt*, *õlgkübar*. Samas on toidunimetustes (ja jooginimetustes) harilikum omastavaline liitumine¹⁸: *apelsinijook*, *kapsahautis*, *kartulipuder*, *koorejäätis*, *kurgisalat*, *lambaraguu*, *maksapasteet*, *piimatoit*, *pipranaps*, *riisivorm*, *seapraad*, *sibulaklops*, *taimetoit* 'taimedest valmistatud toit' (vrd *taimtoit* 'taimed toiduna'), *tangupuder*, *vanilliliköör*, *õunamoos*.

Siiski on varem toidusõnades mõnel juhul soovitatud eelistada nimetavalist liitumist. Seesuguseid näiteid on Johannes Aavikult *maasikjäätis*, *safransai* (nüüdiskuju on *safran*), *suhkur-*

¹⁸ Vt nt J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 20, 407; A. Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu, 1967, lk 31–32; J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. tr. Tallinn: Valgus, 1970, lk 312; V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus, 1972, lk 108; E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. 6. tr. Tallinn: Valgus, 1973, lk 168.

koogid, šokolaadkompvek, veinkompvek.¹⁹ Ka on varasemates õigekeelsussõnaraamatutes esitatud nimetavalise liitumisega toidusõnu rohkem. Näiteks annab 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ (EÕS) sõnad *mesikook* (sks *Honigkuchen*), *pekkkook* (sks *Speckkuchen*), *petersellkaste*, *piimkohv* (sks *Milchkaffe*), *piparkook*²⁰, *riistoit*, *räimkook*, *räimkotlett* (nüüdiskuju *kotlet*), *safransai*, *seensalat*, *seensoust* = *seenkaste* (sks *Pilzsoss*), *sidrunkaste*, *sidrunvõõp*, *sinepkaste*, *sinkkotlett*, *sinkvorm*, *sinkvorst* (sks *Schinkenwurst*), *suhkurmaiustis*, *verivorst*, *verileib* = *verikäkk*. Sama sõnaraamatu 1937. aastal ilmunud III köites on fikseeritud ka *vanillsuhkur*. Järgnevates õigekeelsussõnaraamatutes on omastavaline liitumine nimetavalise enamasti välja vahetanud, vaid mõni seesuguse liitumisega toidusõna on püsima jäänud või ka lisandunud, nt *mesikook* (ka *mee*kook), *piparkook*, *sinkvorst*, *sültvorst*, *verikäkk*, *verileib*, *verivorst*, *vanillsuhkur*.

Toidunimetuste seas on palju selliseid liitsõnu, kus täiendsõna ütleb, millest põhisisõnaga märgitud söök või jook (*vorst*, *püree*, *kreem*, *salat*, *mahl*) on tehtud (täiendsõna väljendab peamist koostisosa või olulist lisandit), nt *juustuvorst*, *kartulipüree*, *kohupiimakreem*, *leivakali*, *mustasõstramahl*, *peedisalat*, *saia-puding*, *sibulapirukas*, *sprotipasteet*, *äädikamarinaad*. Samas on ka toidusõnu, kus põhisisõnaks on konkreetne toiduaine (*kurk*, *kilu*, *õun*, *sinep*, *mesi*) ja täiendsõnaks seda maitsestav lisand, nt *piprakurk*, *vürtsikilu*, *kaneeliõunad*, *köömnekartulid*, *pähkli-šokolaad*, *sellerisool*, *tillimajonees*, *meesinep*, *ingverimesi*, *apelsinisuhkur*. Mõni seesugune liitsõna võib olla mitmetähenduslik. Näiteks *küüslauguõli* ja *basiilikuõli* võivad märkida õli, mis on valmistatud vastavalt küüslaugust ja basiilikust, kui ka toiduõli (päevalilleõli vm), mis on maitsestatud küüslaugu või basiilikuga.

¹⁹ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk 20, 407.

²⁰ *Piparkook* lähtub keskalamsaksa sõnast *peper-koke*, vt J. Mägiste, *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. VII, piirask-räba. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.

Kuidas mõjutab täiendsõna häälikuline ehitus liitumist?

Vanillsuhkru puhul tuleks tähelepanu pöörata ka sõna *vanill* häälikulisele ehitusele. (NB! Õige kirjakuju on *vanill*, mitte *vanilje*.) *Vanill* on kahesilbiline III-värteline kaashäälikuga lõppev võõrsõna, kus rõhk on lõpus. Sellised võõrsõnad võivad kalduda liituma nimetavaliselt ka juhul, kui tavapärase on omastavaline liitumine.

Rein Kull on ligi pool sajandit tagasi analüüsinud vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele.²¹ Selliseid võõrsõnu, mis kipuvad liituma nimetavakujuliselt, on väga palju ja neid seob häälikulise ehituse sarnasus. Põhimassi annavad kahe- ja enamasilbilised võõrsõnad, mille rõhk on viimasel silbil. Ühe suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnalise esikomponendi lõpus on pikk vokaal. Toidusõnadest on sellised näiteks *dieet*: *dieetjogurt*, *-leib*, *-muna*, *-ravi*, *-sai*, *-toit*, *-toitlustus*²², *biskviit*: *biskviitkook*, *-tort* (omastavaga *biskviiditainas*). Struktuuri poolest võiksid siia kuuluda ka *kaneel* ja *oliiv*. Neist esimene on siiski nii ÖSides kui ka tegelikus tarvituses omastavalise liitumisega: *kaneelijogurt*, *-kook*, *-kukkel*, *-küpsis*, *-lõõts* '(kaneelisa)!', *-rull*, *-sai*, *-suhkur*, *-õunad*. *Oliiv* kaldub tegelikus tarvituses pisut nimetava poole, seda näitavad muu hulgas keelenõuküsimused („Kas õige on *oliiviõli* või *oliivõli*?“). Kirjakeele norming on siiski omastavaline nagu koostisosi märkivate toidusõnade puhul sageli tavaks: *oliiviõli*, *-pasta*, *-leib* (nagu *kanepiõli*, *tomatipasta*, *köömneleib*).

Teise suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnaline esikomponent lõpeb pika kaashäälikuga või kaashäälikuühendiga. Kokandussõnadest on sellise struktuuriga näiteks *vanill*,

²¹ R. Kull, Vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. – Keel ja Kirjandus 1966, nr 5, lk 284–294.

²² ÖS 2013-s on omastavaga *dieediarst*, *-õde*, *-päev*. 1960. ja 1976. a ÖSis olid *dieediarst* ja *-õde* nimetavalise liitumisega. Tegelik tarvitus on Google'i otsingu andmeil sõnuti erinev: *dieetarst* 376 ja *dieediarst* 73, *dieediõde* 202 ja *dieetõde* 142.

karamell ja *dessert*. Osa *dessert*-sõnu on ÕSides olnud muutumatu nimetavalise liitumisega: *dessertlimonaad*, *-puuvili*, *-vein*, *-õun*. Mõne sõna liitumine on kõikunud: EÕSis olid omastavaliselt *desserdinuga*, *-taldrik*, samuti 1960. aasta ÕSis *desserdilusikas*, *-nuga*, *-taldrik*, 1976. aasta ÕSis (ja järgnevates) aga jälle nimetavaliselt *dessertkahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*. Tegelikus tarvituses (siin ja edaspidi Google'i põhjal, vaadatud märtsis 2013) on valdav nimetavaline liitumine: *dessertlusikas* 372 kasutusjuhtu (*desserdilusikas* 28), *dessertkahvel* 150 (*desserdikahvel* 15), *dessertnuga* 105 (*desserdinuga* 4), *desserttaldrik* 234 (*desserditaldrik* 36). Seega toetab kasutus nende sõnade normimist ÕSis nimetavalisena.

Nagu Rein Kullgi on öelnud, tuleb täiendsõna vormitüübi mõju selgesti esile, kui asendada nt *dessert*-liitsõnades võõrsõnaline esikomponent omasõnaga *järelroog* või *magustoit*. Vastupidi *dessert*-liitsõnade kalduvusele saaks nende rakendamisel ühtlase omastavalise liitumisega sarja: *järelrookahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*; *magustoidukahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*.

ÕSides olevad vähesed *karamell*-liitsõnad on fikseeritud nimetavalisena: *karamellkissell*, *-kompvek*, *-kreem*. Nüüdistarvitus on suurem osa nii vanemaid kui ka uuemaid liitsõnu omastavalise liitumisega: *karamellijäätis* 598 kasutusjuhtu (*karamelljäätis* 15), *karamellikaste* 632 (*karamellkaste* 329), *karamellkook* 568 (*karamellkook* 79), *karamellkreem* 564 (*karamellkreem* 221), *karamellipuding* 225 (*karamellpuding* 27). Sõnal *kissell* on ülekaalus nimetavaline liitumine (kas oma rolli mängib ka häälikuline külg – mõlema sõna lõppsilbi riimumine?): *karamellkissell* 607 kasutusjuhtu ja *karamellikissell* 211. Tegelikule keeletarvitusel toetudes on ÕS 2013-s antud kinnistunud nimetavalise liitumise *karamellkissell* kõrval ka süsteemipärane, toidusõnadele omane omastavaline liitumine *karamellikissell* (nagu *marja*-, *piimakissell*). ÕS 2013 artiklites „*karamell*“ ja „*kissell*“ annab mõlemat võimalust koos edasi vormistus *karamell(i)kissell*. Teised analoogsed näitesõnad on tegelikku kasutust arvestades vormistatud üksnes omastavalisena: *karamellikaste* (lisatud ÕS 2013-sse), *karamellkreem* (varem *karamellkreem*) nagu *hapukoorekaste*, *pähklikreem*.

Sõna *vanill* puhul on ÕSides olnud valdav omastavaline liitumine: *vanillijäätis*, *-kaste*, *-kohupiim*, *-kreem*, *-kuivik*, *-küpsis*, *-piim*, *-sai*. Nimetavaline on olnud vaid *vanillsuhkur*. Ka tegelik tarvitus näitab omastavalise liitumise eelistust: *vanillijäätis* 571 kasutusjuhtu (*vanilljäätis* 17), *vanillikaste* 568 (*vanillkaste* 10), *vanillikreem* 579 (*vanillkreem* 5), *vanillikohuke* 240, *vanillikohupiim* 227, *vanillipuding* 273 (viimasel kolmel sõnal nimetavalise liitumisega rööbikud puuduvad). Peaaegu ühepalju omastavalise ja nimetavalise liitumise näiteid annab liitsõna, mis on moodustatud sõnadest *vanill* ja *suhkur*: *vanillisuhkur* 656 ja *vanillsuhkur* 681.

Viimastesse õigekeelsussõnaraamatutesse on *vanillsuhkru* kõrvale lisandunud teisigi maitseainesegusid: ÕS 1999 *sellerisool*, ÕS 2006 *küüslaugusool*, ÕS 2013 *kaneelisuhkur*, *sidrunipipar*, *ürdisool*. Kaupluseriulitelt leiab lisaks nt *küüslaugupipra*, *sibulasoola*, *sidrunisuhkru*. Kõigis neis liitsõnades on täiendsõna omastavas käändes. Arvestades toidusõnade üldist liitumistava ja võõrsõna *vanill* liitumistendentsi, on ÕS 2013 esitanud artiklites „suhkur“ ja „vanill“ nimetavalise *vanillsuhkru* kõrval ka omastavas käändes *vanillisuhkru*. Uusi liitsõnu on *vanillikaste* artiklis „kaste“, *vanillikohuke* artiklis „kohuke(ne)“ ja *vanillipuding* artiklis „puding“.

Oma Keel 2013, nr 1

SÕNAVARA

Võõrmõjud võõrsõnavaras¹

Tiina Leemets

Võõrsõnavara on iseenesestki mõista võõrmõjuline, esmapilgul ehk kummaline pealkiri viitab aga sellele, et keeles olemasolevate mitmekesise päritoluga võõr-, laen- ja rahvusvaheliste sõnade kasutust, tähendust ja kuju võib mingil ajajärgul omakorda mõjutada ja muuta kindel eeskujukeel.

Kohati lahknevat võõrsõnakasutust sama emakeele piires on märgatud eri riikides elavate eestlaste puhul, kes on aastakümneid viibinud eri võõrkeelte mõjusfääris. Erinevused ilmnevad nii selles, milliseid võõrsõnu üldse kasutatakse, kui ka sõnade tähenduses.

Läänes elanud eesti keeleteadlased on korduvalt juttu teinud sõnadest *avarii*, *konkurss*, *korpus* jt, mis on Eestis vene keele eeskujul omandanud varem tundmata tähendusi (igasugune rike *pro* mereõnnetus, võistlus *pro* pankrot, suur hoone *pro* teatav väekoondis).² Emakeele Seltsi keelepäeval Rootsisis on kuulajad kritiseerinud kodueestlaste venemõjulist verbi *broneerima* ning pidanud ainuõigeks siingi paralleelselt käibivat sõna *reserveerima*. Harjumatut võõrsõnakasutust on täheldatud ka

¹ Kirjutis toetub 16.11.2007 Tallinna ülikoolis III muutuva keele päeval ning 18.12.2010 Peterburis Emakeele Seltsi keelepäeval peetud ettekandele.

² I. Lehiste, Keelekontakt – keelekonflikt. Aulaloeng 21. mail 1997. – Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1998, lk 8; P. Nemvalts, Kõige tarbetum võõrsõna. – Eesti Päevaleht 18.01.2000.

teistpidi, nt Rootsi eestlaste ajakirjanduses sõna *miljööministeerium* 'keskkonnaministeerium'³ ja väljendit *ennast reserveerima* 'vastu olema, protestima'⁴.

Leksikograafia ajaloos väärib ehk põgusat meenutust ka mõne võõrsõna seletus nõukogude ajal ilmunud sõnaraamatutes jm teatmeteostes. Selle taga ei olnud isegi niivõrd vene keel, kuivõrd asjaolu, et paljudes maades oli sõnade tähendus kogu avaliku trükisõna jaoks ette kirjutatud ideoloogiliste dogmadega.

	Tavatähendus	ÕS 1976 seletus
internatsionalism	rahvusvahelisuus; <i>lingvistikas</i> : rahvusvaheline sõna	töötajate rahvusvahelise solidaarsuse ideoloogia ja poliitika
liberalism	isikuvabadust ja vaba võistlust tähtsustav suund poliitikas ja majanduses	liigne sallivus; teat. kodanlik poliitiline suund
eksistentsialism	olemisfilosoofia	teat. idealistlik suund nüüdisaja filosoofias

Tänapäeva Eestis, nagu suures osas maailmast, on valdavaks eeskujuks ja mõjutajaks saanud inglise keel. Saksa keeleteadlane Manfred Görlach on näinud tendentsi, et maailmas kõneldavate inglise keele variantide sõnavara ühtlustub ning ühtlustub ka angliksismide kasutus maailma keeltes.⁵ Eesti keeles on alanud aastatuhandel just võõrsõnavaras hakanud toimuma märgatavad muutused.

³ M. Hint, Eesti keel okupatsiooni järel. – Keel ja Kirjandus 1996, nr 12, lk 802.

⁴ H. Saari, Keelehääling. Eesti Raadio „Keeleminutid“ 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 660.

⁵ M. Görlach, English Words Abroad. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, p 10.

1. Tarbetud uued võõrsõnad

Käibeles on tulnud hulk uusi võõrsõnu, mis eesti keele sõnaraamatutes puuduvad. Ajakirjanduses, ametisuhtluses või mujal kohatud arusaamatu sõna tähendust küsitakse sageli eesti keele instituudi keelenõuandest ning nõuandja oskab seda tihtipeale oletada alles siis, kui otsib samasuguse kõlaga sõna inglise keele sõnaraamatust. Otsides selgub harilikult seegi, et mõiste ei ole tundmatu ja inglise sõnal on eesti keeles ennegi vaste(d), kuid tõlkimise asemel on sõna lihtsalt mugandatud. Näiteid: **fleksibiilne** 'paindlik' (ingl *flexible*), **kredibiilne** 'usaldusväärne, usutav' (*credible*), **proaktiivne** 'ennetav, ettevaatav' (*proactive*), **innovatiivne** ~ **innovaatiline** 'uuenduslik, uuendusmeelne' (*innovative*), **krutsiaalne** 'otsustav, oluline' (*crucial*), **animaator** ~ **fas(s)ilitaator** ~ **moderaator** 'koosoleku v väitluse juhataja' (*animateur, facilitator, moderator*), **priori(ti)seerima** 'eelistama, esikohale asetama' (*prioritize*), **kommunikeerima** 'suhtlema, teatama, teavitama' (*communicate*), **superviseerima** 'järele valvama, juhendama' (*supervise*), **kannibaliseerima** 'masinat osadeks lammutama' (*cannibalize*), **editeerima** 'redigeerima' (*edit*) jpt.⁶

⁶ Veel näiteid vt M. Raadik, Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta. – Keelekosti kodumaalt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk 102–110.

2. Inglise laenude tähenduse laienemine

Kui polüseemiline sõna on kunagi laenatud ühes tähenduses (näiteks algselt oskuskeeles uue mõiste tähistamiseks), võib laenule hiljem juurde tulla teisigi algkeele tähendusi.

	Vanemad tähendused	Uuemad tähendused
lainer	liinilaev v lennuk; vintlõikelise õõnega õhuke terastoru (<i>sõjan-duse oskuskeeles</i>)	joonel (<i>kosmeetikas</i>)
skvotter	vaba ülesharimata maad kasutav asunik Põhja-Ameerikas ja Aust-raalias (<i>eksotismina</i>)	mahajäetud hoone õigusvastaselt hõivanu
spiiker	Suurbritannia parlamendi alam-koja ning USA Kongressi esinda-jatekoja juhataja (<i>eksotismina</i>)	ükskõik millise riigi parlamendi juhataja ~ esimees
test	standardülesannete kogum psüü-hiliste omaduste v teadmiste ja oskuste mõõtmiseks (<i>psühholoo-gia ja pedagoogika oskuskeeles</i>)	katse, katsetus, proov, analüüs, tuvastamine
testima	testi tegema, psüühilisi omadusi v teadmisi ja oskusi mõõtma	testi tegema, järele v läbi proo-vida, katsetama, kontrollima, tuvastama
tester	elektrimõõdik (<i>tehnika oskus-keeles</i>)	proovitoode (<i>brl kosmeetika-kauplustes</i>); indikaatorvahend millegi olemasolu kindlakstege-miseks
treiler	raskeveohaagis	filmi, saate vm tutvustusklipp
trend	nähtuse kvantitatiivse tunnuse pikaajalise muutumise põhisuund (<i>statistika oskuskeeles</i>)	suund, suunitlus, moevool
tšarter	laeva üürileping	laeva v lennuki üürileping

Mõnes näites on tähenduse laienemine loogiline, mõnel juhul on seda keelekorralduses siiski ebasoovitavaks peetud. Tähen-dus võib laieneda ühelt erialalt teisele, näiteks on väga tavaline merendussõnavara ülekandmine lennundusse (*tšarter*). Inglise *squatter* (< *squat*) märgib palju muu hulgas nii asustamata maa kui ka asustamata hoone hõivajat. Kuna hoonete hõivamise mõiste on meilgi tuntuks saanud, on ökonoomsem varasema

laenu *skvotter* tähendust veidi laiendada, kui hakata uut vastet otsima. Riigikogu juhatamine aga ei ole uus nähtus, mistõttu ei ole põhjust olemasolevaid sõnu (*esimees, juhataja*) inglise laenu vastu vahetada. *Trend* tähenduses 'moesuund' ja *trendikas* 'moodne' kuuluvad pigem argikeelde, mis vajab teistest allkeeltest rohkem vaheldust ja tihedamat värskendust.

Eriti ohtralt tähendusi on inglise keelest järele toonud kunagised pedagoogikaterminid *test* ja *testima* ning elektrotehnika termin *tester*. Seetõttu ollakse unustamas sageli varjundirikkamaid sünonüüme, nt *testima* kõrval *katsetama, (järele v läbi) proovima, proovile panema, uurima, hindama, analüüsima, degusteerima*.⁷ Erandina võib möönda pesa sobivust ühes suhteliselt uues tähenduses: *tester* 'indikaatorvahend millegi olemasolu kindlakstegemiseks' (nt *rasedus-, narkotester*), *test* 'millegi olemasolu kindlakstegemine sellise indikaatoriga' (nt *rasedus-, narkotest*), *testima* 'millegi olemasolu indikaatoriga kindlaks tegema'.⁸

3. Tähenduslaenud rahvusvahelistes sõnades

Rahvusvahelisteks nimetatakse samast tüvest pärinevaid ja sarnase väliskujuga sõnu, mis on tuntud paljudes maailma või vähemalt ühe kultuuriareaali keeltes. Alati tuleks arvestada ka näiliste internatsionalismide ehk nn virvatuledega, kus sarnase kesta taga on eri keeltes eri tähendus, ent viimasel ajal on süngi järjest enam märgata inglise tähenduste ülevõttu.

⁷ Vt põhjalikumalt T. Erelt, *Terminiõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 210–213.

⁸ M. Raadik, *Tester*. – *Oma Keel* 2011, nr 2, lk 48–53.

	Vanemad tähendused	Uuemad tähendused
adresseerima	saadetisele aadressi kirjutama; aadressi järgi saatma; andmete asukohta osutama (<i>informaatikas</i>); suunama, määrama (<i>ülekantult</i>)	(probleemi) käsile võtma, (ülesande) kallale asuma
dekaad	kümme päeva, kümmepäevak	kümme aastat, kümnend
droog	looduslik ravimitoore (<i>farmaatsias</i>)	ravim v narkootikum
karjäär	tõus teenistuses, edu mingil alal; kiirkapak, kiirgalopp (<i>spordis</i>)	elu- v teenistuskäik, (arengut võimaldav) töö, amet, kutse
lüürika	üks kolmest ilukirjanduse põhiliigist; lüüriline luule, tundeluule	laulu sõnad
moraal	kõlblus	distsipliin; vaim
profiil	külgsaade; ristlõige; põhijoonte kogum	portree, kirjeldus, lühiiseloostus
resüme	kokkuvõte, kokkuvõtlik ülevaade	elulookirjeldus
sensitiivne	ülitundlik	salajane, konfidentsiaalne; õrn, delikaatne
simuleerima	teesklema	matkima, imiteerima
sotsialiseerima	ühiskonnastama, inimest ühiskonnaliikmeks kujundama	kasvatama, (kellega-millega) harjutama; suhtlema, läbi käima
sotsialiseeruma	ühiskonnastuma, ühiskonnaliikmeks kujunema	suhtlema, seltskonnas viibima
spekuleerima	hangeldama, hinnamuutustelt kasu lõikama; ära kasutama; millelegi oma plaane rajama	abstraktselt, teoreetiliselt arutlema; oletama

Ajakirjandusest ning Internetist loeme, kuidas väljakutseid tuleb adresseerida (ja sellega ei mõelda kiirabile aadressi teatamist), õpilased saavad karjäärinõustamist, sõjaväe moraal on kõrge või madal, kutsikaid sotsialiseeritakse, poliitikud spekulavad sensitiivsetel teemadel ning Eesti kroon sai kehtida kaks dekaadi. Mõni näide võib seniste tähendustega harjunud inimese heal juhul muigama panna, kui kujutada ette näiteks kosmoselennu teesklemist. Ent *dekaadi* kui ajavahemiku erinev tõlgendus võib põhjustada ka hullemaid arusaamatusi.

4. Muu päritoluga võõrsõnade asendamine inglispäraste sõnadega

Mõnigi saksa, prantsuse või vene keelest pärinev või nende vahendusel kunagi ammu eesti keelde tulnud sõna on asendunud samatähendusliku anglitsismiga või rahvusvahelise sõnaga, mida kasutab inglise keel. Sama juhtub mujalgi, nt on saksa keeles prantsuse päritolu *Hausse* ('majanduskasv v börsiindeksi tõus') asendunud inglise laenuga *Boom*, bulgaaria keeles saksa *Schlager* anglitsismiga *hit*.⁹

4.1. Muu päritoluga sõna asemele on tulnud inglise laen:

aerosool < kr + sks	sprei < ingl <i>spray</i>
apartement < pr	sviit < ingl <i>suite</i> < pr
mark < sks	bränd < ingl <i>brand</i>
mosaiik < pr < it	pusle < ingl <i>puzzle</i>
plakat < sks ~ pr < holl	poster < ingl <i>poster</i>
turnee < pr	tuur < ingl <i>tour</i> < pr

4.2. Ühe rahvusvahelise sõna asemele või kõrvale on mõnes tähenduses tulnud teine, kui inglise keel kasutab sama tähenduse väljendamiseks sama tüve:

batuut < pr < it	trampoliin < it, vrd ingl <i>trampoline</i>
kaader ~ kaadrid < pr	personal < hilisld, vrd ingl <i>personnel</i>
kandidaat < ld	nominent < ld, vrd ingl <i>nominee</i>
makaronid < it	pasta < it, vrd ingl <i>pasta</i>
mannekeen < pr < flaami	modell < it < ld, vrd ingl <i>model</i>
narkootikum < sks < kr	droog < pr, vrd ingl <i>drug</i>
portfell < pr	portfoolio < it, vrd ingl <i>portfolio</i>
reklaam < pr < ld	promo ~ promotsioon < ld, vrd ingl <i>promotion</i> v haip < ingl <i>hype</i>
seeria < ld	episood < kr, vrd ingl <i>episode</i>
šrift < sks	font < pr, vrd ingl <i>font</i>

⁹ M. Görlach, *English Words Abroad*, p 7; bulgaaria keele näited on esitatud saksa ja inglise kirjapildis. Ka eesti keeles on *šlaager* vanem saksa ja *hitt* uuem inglise laen, ent tänapäeval on nad siiski eritähenduslikud.

4.3. Sama tüvi on võtnud inglispärasema kuju:

fanaatik < ld

kaasus < ld

tätoveering < sks < ingl

fänn < ingl *fan* < *fanatic* < ld ~ pr

case < ingl < ld

tattoo, *täto*(kas) < ingl (< tahiti,
tonga, samoa)

Paljud toodud näited ei ole võrdsed sünonüümid, osa laene võimaldab mõisteid varasemast täpsemalt eristada. Diferentseeritud tähendusega on nt *mosaiik* ja *pulse*, *portfell* ja *portfoolio*, *mannekeen* ja *modell*, *reklaam*, *promo* ja *haip* (viimastel on ka stiilivahe). Eri stiilidesse kuuluvad *narkootikum* ja *droog*, *kaasus* ja *case*, *tätoveering* ja *täto* (viimase kohta ei saagi kindlalt väita, kas see on mugand inglise keelest või lühendis vanast pikemast sõnast). Mõnel juhul on inglise mõju kurioosel kombel aidanud vabaneda venepärasusest. Keelekorralduses tauniti aastakümneid *seeria* (jagude kogumi) kasutust filmijao asemel, praegu asendab *seeriat* ja paraku ka *jagu* enamasti *episood*. Samuti oli töötajaid tähistav *kaader* ~ *kaadrid* pigem nõukogulik militaarne retoorika.¹⁰

5. Stiili- ja konnotatsioonimuutused

Teise keele mõju võib ilmnedas selleski, millisesse allkeelde sõna kuulub. Näiteks argikeeles ammu tuntud saksa laenu *smugeldama* (< *schmuggeln* 'salakaubitsema'; õigekeelsussõnaraamatus esimest korda aastal 1960 kujul *šmugeldama*) ning tuletist *smugeldaja* kasutatakse üha enam ka ametlikes uudistekstides. Võib oletada, et eeskujul annab inglise keeles täiesti neutraalne *smuggle*.

Aegade jooksul võib teiseneda võõrsõnade konnotatsioon ehk tundmuslik tähendusvarjund. Juba mainitud *spekuleerima* ja *simuleerima* on omandanud või esikohale tõstnud uued tähendused.

¹⁰ 1925. a „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 1. köites on *kaader* sõjandustermin tähendusega 'sõjaväe alaliselt koosseisuv osa'.

dused ega mõju nii negatiivselt kui paari aastakümne taguses ühiskonnas, kus *spekulant* ja *simulant* olid peaaegu söimusõnad. Varasemast negatiivsema konnotatsiooniga on *neeger* – küll võõrsõna tunnusteta, ent rahvusvaheline sõna, millest on (jällegi ühest ühiskonnast lähtunud ettekirjutuse tõttu) saamas rahvusvaheline tabusõna.

Kirjeldatud nähtused on filoloogile hästi märgatavad, ehkki tavakeeletarvitaja, kes peab võõrmõjuku pigem äratuntavaid uusi laentüvesid, ei pruugi neid sellisena tajudagi. Mil määral uute võõrsõnade mass vanu väljendusvõimalusi kõrvale tõrjub ja kuivõrd võib põhjustada suhtlusraskusi senise tähendussüsteemi paigastnihutamine, näitab tulevik.

Õiguskeel 2011, nr 4

Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta?

Maire Raadik

Võõrsõnade puhul on inimesi ikka huvitanud, kuidas üht või teist sõna kirja panna¹ või mida sõna tähendab. Siinne kirjutus vaatab, mida on eesti keele instituudi keelenõuandjail küsitud võõrsõnade tähenduse kohta 2006. aasta algusest kuni 2010. aasta keskpaigani. Materjal on jagatud kolme rühma selle järgi, kas küsija on soovinud teada saada 1) ainult sõna tähendust, 2) sõnade tähendusvahet või 3) sõna tähendust kontekstis.

Mida see sõna tähendab?

Siin on kõigepealt suur hulk selliseid sõnu, mis käepärastes üldkeele sõnastikes (ÕS, võõrsõnade leksikon) olemas. Näiteks *p*-tähega algavatest sõnadest on küsitud päris tavalisi, nagu *paragrahv* või *propageerima*, ja ka haruldasemaid, nagu *piri-piri* 'teatav vürtsisegu' või *psühhedeelne* 'teadvust moonutav, eufoorilist mõnutunnet tekitav'.

Alati ei anna sõnastikud täpselt küsitud sõna (siinse loo küsimuste esitamise aegu olid küsijail ja vastajail kasutada 2006. aastal ilmunud õigekeelsussõnaraamat ja võõrsõnade leksikoni 7. trükk), kuid selle tähenduse saab tuletada. Näiteks võib *kriminaalkünoloogia* olla seotud koerte rakendamisega kriminalistikas (*künoloogia* on 'koerateadus'), *reproduktiivtervis* on 'sigivustervis' (*reproduktiivne* 'taastav, taastekitav'), *önoteraapia* võib olla

¹ Võõrsõnade ortograafia küsimustest on põhjaliku ülevaate teinud Tiit Erelt, vt T. Erelt, Need rasked võõrsõnad. – Keelenõuanne soovitab 3. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 123–132. <http://keeleabi.eki.ee/artiklid3/voorsonad.html>.

'veiniga ravimine' (kr *oinos* 'vein' + *therapeia* 'ravi, ravimine'). Kõiki võõraid sõnu siiski nende osade tähenduse põhjal seletada ei saa. Verb *resotsialiseerima* oleks sel moel 'taasühiskonnastama' (*re-* 'taas-' + *sotsialiseerima* 'ühiskonnastama'), kuid kasutus näitab, et selle sõna all mõeldakse hoopis inimese harjutamist uues ümbruses kohanemiseks, näiteks „resotsialiseeritakse“ sõjaväkke võetuid sõjaväeelu tarvis ja sõjaväest vabastatuid tsiviilelu tarbeks. Ehk ongi siin selgem öelda omasõnaga *harjutama*?

Mõnel küsijal on sõnast juba oma ettekujutus olemas ja ta soovib sellele kinnitust. Vahel on küsijal õigus, vahel ka mitte. Näiteks *cum laude* ei tähenda 'kuldmedaliga', vaid 'kiitusega', *dekaad* ei ole 'aastakümme' (nagu on ingl *decade*), vaid on 'kümmepäevak', *matroon* ei ole 'naispatroon', vaid on 'auväärne abielunaine, pereema'.

Teinekord on sõna sisu üldjoontes teada, kuid küsija soovib täpsustada mõiste mahtu: kas üks või teine asi kuulub mingi mõiste alla. Nt

- *akadeemiline* (kas võib öelda üldhariduskooli kohta? – ei), *atentaat* (kas saab korraldada korraga ainult ühele inimesele või ka mitmele? – pole määratud), *avarii* (kas võib öelda liiklusõnnetuse kohta? – jah), *dessert* (kas võib öelda ka moosi kohta? – jah, mõnel juhul), *insener* (kas peaks olema kõrgharitud? – jah), *instituut* (kas saab öelda mis tahes asutuse kohta? – ei), *komplekt* (kas komplektis peavad olema erinevad asjad? – ühtekuuluvad asjad), *pensionär* (kas saab öelda iga pensionisaaja, nt toitjakaotuspensioni saava alaealise kohta? – jah), *regionaalne* (kui suure piirkonna kohta saab öelda? – pole määratud)

Piirid ei jookse alati sirgelt. Näiteks on küsitud, kas *baarmen* või *kongresmen* tohib öelda ka naise kohta. Inglise laen *kongresmen* on eesti keeles tõesti käibel nii mehe kui ka naise kohta, kuid teine inglise laen *baarmen* on jäänud põhiliselt *baarimehe* sünonüümiks, naise kohta öeldakse *baaridaam*. Ometi sobib *baarmen* mõnikord ka üldnimetuseks, nt *baarmenikursuse lõpetajad asuvad tööle baarimeeste ja baaridaamidena*.

Tähenduse selgitamine on seegi, kui otsitakse võõrsõnale omavastet. Küsijal endalgi võib olla häid ideid, nt on Olev

Maran pakkunud kujuri tööriista *stecca* (võõrsõnade leksikonis on mugand *steka*) vasteks sõna *voolits* : *voolitsa*. Erkki Sivonen andnud enõuandjaile teada, et võttis – tõenäoliselt nullin-date keskel – Eesti Ekspressi toimetajana käibele *start-up*'i vaste *idufirma* (keelenõuandjad olid varem pakkunud vasteid *käivitusettevõte*, *käivitusfirma*).

Tähenduse selgitamine aitab ära hoida ka sama või lähedase tähendusega sõna tarbetut kordamist, nt *galaõhtusöök* (mitte: pidulik galaõhtusöök), *finaal* (mitte: lõppfinaal), *isoterm* (mitte: isotermjoon), *šokolaadiparfee* (mitte: šokolaadijätiseparfee), *tiraaž* (mitte: trükitiraaž).

Kui sõna pole ÕSis (nagu eespool juba öeldud, oli siinse loo küsimuste-vastuste ajal käepärast ÕS 2006), võõrsõnade leksikonis ega ka seletussõnaraamatus, tuleb tähendust otsida oskus- ja tõlkesõnastikest, vaadata teiste keelte seletavaid sõnaraamatuid ning uurida ka Interneti andmebaase. Seesugused uued sõnad on olnud nt

- **anime** '(Jaapani animafilmid)'; **android** (ingl *android* 'inimese välimusega robot'); **bioakumulatsioon** 'kahjulike ainete kuhjumine organismi'; **brikolaaz** (pr *bricolage* 'kunsti- või kirjandusteose loomine käepärastest asjadest'); **eksfiltreruma** (ingl *exfiltrate* 'märkamatu tagasi tõmbama või tõmbuma'); **eksplitsiitne** (ingl *explicit* 'selgelt väljendatud'); **implitsiitne** (ingl *implicit* 'endastmõistetav; ilmutamata'); **kvintiil** (ingl *quintile* 'statistikas, astroloogias: viiendik'); **mängukonsool** (ingl *games console* 'teatav videomänguseade'); **planogramm** (ingl *planogram* 'kauba väljapaneku kaart'); **prosotsiaalne** (ingl *prosocial* '(sõbraliku, abivalmi, ühiskonnale vastuvõetava käitumise kohta)'), **simulaakrum** (ingl *simulacrum* 'sarnandkuju; pettepilt')

Üks vähestest korduvatest küsimustest on *defekteerima* tähendus. Moodustuskäigu järgi võiks tähendus olla 'defektseks tegema', kuid tegelikult kasutatakse sõna hoopis tähendustes 'defekte kindlaks määrama' ja 'defekte kõrvaldama' (vrd vn *дефектировать*). Küllap on otstarbekas tuletist vältida ning öeldagi selgema(te) sõnaühendi(te)ga.

Mõni „uus“ sõna võib olla pärit aegade tagant, nagu *kolonii*, mida üks küsija on märganud arhitektuuritekstis. Interneti-otsing

juhatab kätte ajaloolase Robert Nermani selgituse: „Kopli liine nimetati nii tsaari- kui ka iseseisva Eesti ajal Töölikoloniiks (kohalikus dialektis kaloniiks). Kuna Kopli liinid paiknesid astangutel, nimetati piirkonda vastavalt ülemiseks, keskmiseks ja alumiseks koloniiks.“²

Üha sagedamini tuleb võõrsõna tähendust otsida mitte eesti, vaid mõne teise keele (enamasti inglise keele) sõnastikest. Need on enamikus pseudo- ehk libavõõrsõnad – näiliselt rahvusvahelised, kuid tegelikult inglise vm keele sõnade ümberkirjutised. Nt

- **abstrakt** (ingl *abstract* 'lühike ülevaade, kokkuvõte'); **autorisatsioon** (ingl *authorization* 'volitus; kinnitus'); **distribuutor** (ingl *distributor* 'jaotaja; levitaja'); **enormne** (ingl *enormous* 'tohtu, määratu suur'); **interdistsiplinaarne** (ingl *interdisciplinary* 'erialadevaheline'); **kaska** (pr *casque*, vn *каска* on eesti keeles kask : kaski 'metallkiiver'); **kassaator** (vn *каскамп* 'kassatsiooni esitaja'); **kommunikeerima** (ingl *communicate* 'edastama; teatama'); **kreatiivne** (ingl *creative* 'loov, loomisvõimeline; loominguline, loome-'); **kredibiilne** (ingl *credible* 'usaldusväärne; usutav'); **motivaator** (ingl *motivator* 'motiveerija'); **paramilitaarne** (ingl *paramilitary* 'poolsõjaväeline'); **poster** (ingl *poster* 'plakat, müürileht'); **referentslabor** (ingl *reference* on ka 'etalon-, võrdlus-'); **rostrum** (ld mitmusvorm *rostra* on ka '(kõnetribüün Vana-Roomas)', ingl *rostrum* on ka '(avalik) kõnetool; (dirigendi)pult; (kaamera)alus'³); **snorkel** (ingl *snorkel* on ka 'hingamistoru; hingamistoruga ujuma'); **superviisor** (ingl *supervisor* 'järelevalvaja, järelevalvaja'); **trakasseerima** (pr *tracasser* 'muret tegema, vaevama; kiusama, tüütama'); **valideerima** (ingl *validate* 'kehtestama; kehtivust kontrollima'); **vautšer** (ingl *voucher* 'garantiikiri; (soodus)kupong; Venemaal: erastamisväärtpaber')

Raske küsimus on *deaktiveerima*. Kui eesliide lõpeb ja tüvi algab täishäälikuga (*de* + *aktiveerima*), peab nende vahele tulema sidehäälik *s* – nagu nt sõnades *desarmeerima*, *desinfitseerima*, *desorienteerima*.⁴ Inglise keeles seda nõuet ei ole ja

² R. Nermani, Töölislinnaku ümbersünd. – Pealinn 26.01.2009.

³ Küsimuse üleskerkitanud üritus International Rostrum of Composers on õigupoolest rahvusvaheline heliloojate võistlus, mis peetakse raadio teel – heliloojate raadiovõistlus.

⁴ T. Ereli, Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 222.

sealt on nüüd eesti keelde „deodorandi“ kõrvale (korrapärane eesti sõnakuju oleks *desodorant*) laenatud „deaktiveerima“ tähenduses 'toimetuks tegema'. Varasemast ajast on eesti keeles olemas *des*-liitega *desaktiveerima*, mida on kasutatud sõjanduses tähenduses 'saastunud esemetelt, maapinnalt, veest radioaktiivseid aineid eemaldama' ja keemias 'molekuli v aatomit suurema energiaga olekust normaalsesse olekusse viima', ning *in*-liitega *inaktiveerima* tähenduses 'toimetuks tegema'. Kuivõrd *deaktiveerima* levib, tuleks kaaluda, kas on mõistlik piirata korrapärase laenu *desaktiveerima* kasutust vaid sõjanduse ja keemiaga või võiks seda laiendada ka arvutialale.⁵ Muide, sõjanduses näib *desaktiveerimisest* koos *degaseerimise* ja *desinfitseerimisega* olevat saanud *dekontaminatsiooni* (vrd ingl *decontaminate* 'saasteainetest puhastama') alamliik.

Uut sõna kasutusele võttes tuleb hoolega silmas pidada, kel-
lele ja kus seda esitada. Üks keelenõuküsija on näinud kiirabis
silti arusaamatu sõnaga „Triaaz“. Medicina kirjastuse 2004.
aasta „Meditšiinisõnastik“ heidab asjale valgust: *triage* (vrd pr
trier 'sorteerima') on 'patsientide jagamine rühmadesse ravi
kiireloomulisuse alusel'. Algselt sõjanduses kasutusel olnud sõna
(sorditi lahingus haavatud sõdureid) on üle võetud ka kiirabisse.
Samas on eesti meditsiinkeeles olnud läbi aegade hea tava jätta
võõrkeelsed terminid erialainimeste omavahelise suhtluse tar-
beks ja seletada haigetele asju omasõnadega. Miks mitte öelda
ka kiirabis otse ja selgelt: haigete *sortimine*, haigete *jaotamine*?

Osa tähendusküsimusi jääb täpse vastuseta, kuigi Inter-
neti-otsing kinnitab, et vähemalt keegi on neid sõnu sellisena
kasutanud. Mõni seletamata jäänud keelend on kui pika tele-
fonimängu tulemus. Kes teab, mis on *agorantne*, *diadriüma*,
gümee (küsimaja väitel on Eesti eurosaadik nimetanud kedagi
poliitiliseks gümeeks), *indifikatsioon*, *stralle* või *venilatoorne*?

⁵ Vt nt Standardipõhine tarkvaratehnika sõnastik. [Tegijad: V. Hanson, M. Laur, M. Freudenthal, M. Seeba, B. Tulit, J. Krasnosjolv.]
<http://stats.cyber.ee/>.

Mis vahe neil sõnadel on?

Selgitamist vajavad sageli sellised võõrsõnad, mis on 1) üsna lähedase kujuga või 2) tähistavad lähedasi mõisteid. Eri tähendusega on nt

- *ignorantsus* 'võhiklikkus' – *ignoreerimine* 'eiramine'; *intelligentne* 'arukas' – *intellektuaalne* 'mõistuspärane, mõistuslik'; *klaster* (ingl *cluster* 'kobar') – *kataster* 'kinnisvarade väärtuse register'; *kosmopoliitiline* (linn) – *kosmopoliitne* (taim); *magistrant* 'magistrikraadi taotleja' – *magister*; *metodoloogia* 'meetodiõpetus' – *metoodika* 'tegutsemisviis, -õpetus'; *okultistlik* 'okultismiga seotud; okultistile omane' – *okultne* 'varjatud, salajane'
- *briljant* 'lihvitud teemant' – *teemant*; *dražee* 'hernesjas komplek v ravimpill' – *pastill* 'kuuli- v tabletikujuline imemisravim v -komplek'; *eliksiir* 'leotis, ravimvedelik' – *ekstrakt* 'tõmmis; toiduaineist väljapressitud, -leotatud v -keedetud ja kontsentreeritud vedelik' – *kontsentraat* 'tihkestatud v rikastatud aine'; *embleem* 'sümboolne märk' – *sümbol* 'võrdkuju; mõiste v suuruse tähis'; *inkubaator* 'põllumajanduses: haudeaparaat' – *termostaat* 'tehnikas: anum ühtlase temperatuuri hoidmiseks'; *pitsat* – *pitsar* 'pitsatijalg' – *tempel* 'värvipitsat; selle jälg'; *portfoolio* 'loovisiku töid tutvustav mapp' – *portfell*; *renoveerima* 'uuendama' – *rekonstrueerima* 'uuesti ehitama, endist kuju taastama; uutel alustel ümber korraldama'; *seminar* 'õppevorm: teema arutlus õppejõu juhendamisel' – *konverents* 'suur teaduslik, poliitiline vm nõupidamine'; *sündroom* 'haigustunnuste kogum' – *kompleks* 'ka: kerge hingealuse häire'; *valideerima* (ingl *validate* 'kehtestama; kehtivust kontrollima') – *verifitseerima* 'õigeks tunnistama'

Sama sisuga on

- *blankett* = *plank*, *broneerima* = *reserveerima*, *büroo* = *kontor*; *analoogiline* = *analoogne*, *elektrooniline* = *elektroonne*, *informatiivne* = *informatsiooniline*

Küsitud oma- ja võõrsõna paaridest on eri tähendusega nt

- *koopia* '(ärakirja tekitamise tehniline viis; sel moel tekitatud ärakiri)' – *ärakiri* 'dokumendi teisene eksemplar'; *konsistents* 'vedela

või poolvedela aine voolavuse aste; meditsiinis: elundi või koe tihedus' – *koostis*; *monument* 'mälestussammas, -ehitis' – *mälestusmärk* (nt mälestussammas, -tahvel); *preemia* 'rahaline auhind' – *auhind* (nii rahaline kui ka esemeline); *rekreatsioon* 'virgustus, töövõime ja tervise taastamine looduses aktiivse puhkamisega' – *taastusravi* 'töövõimet, toimetulekut taastav ravi'

Sama sisuga oma- ja võõrsõna puhul on hakatud nägema ka eri tähendusi. Nii on üks küsija hädas kolleegidega, kelle arvates käib *väljavedu* Eestist välja, *eksport* aga Euroopa Liidust välja (tegelikult eksport = väljavedu). Seadusekirjutajad pole nõus kasutama seaduses *suguorganite* asemel *suguelundeid* (mida soovitab keeleteoimetaja), vaid väidavad, et *suguelundid* on sisemised asjad, *suguorganid* aga välimised (organ = elund). Meenekonkursi „Tallinna kingitus“ kuulutuse juurest on tähelepanelik lugeja leidnud rasvases kirjas märkuse: tegu pole suveniirikonkursiga, vaid meenekonkursiga (suveniir = meene).

Mida see sõna siin tähendab?

On ühendeid, kus küsija kas ei tea võõrsõna tähendust või teab, kuid kahtleb – enamasti põhjusega – võõrsõna sobivuses. Mis on näiteks *diskursiivne* 'loogilisel arutlusel põhinev' *hegemoonia*, *refleksiivne* 'enesekohane, tagasisuunduv' *moderniseerumine* või *kõrgtehniline žargoon*?

Üks küsija on leidnud tislari töölepingust *deontoloogilised normid* – tõesti, *deontoloogia* on peale eetika osa ka 'mingil kutsealal töötajate kohustuste kogum'. Vene keelest on ümber pandud uhke lause: „Oleme spetsialiseerunud konsolideeritud ja konsigneeritud laole“ (*konsolideerima* on 'tugevasti koon-dama, tihedalt liitma', *konsigneerima* on 'kaupa edasimüügiks saatma' – ehk on tegu vahelaoga?). Või selline dialoog: „Koer kaevas aia perimeetril kraavi. Kas see tähendab, et kaevas vundamendikraavi?“ – „Ei, see peaks tähendama, et kaevas aia piiril, ümber aia. Aga tavatekstis ei pruugiks selliseid termineid kasutada.“ Järgmine küsija on põhjusega kahelnud, mida ütleb

lause „Käeraudadel on üldpreventiivne mõju ümbritsevatele inimestele“. Asja arutades koorub kaks oletust: a) käeraud tagavad ümbritsevate inimeste ohutuse, b) käeraud hoiavad ära (uued) kuriteod kaasinimeste vastu.

Ja kõige lõpuks – on suur rühm sõnu, mille tähendus on küsijale tuttav, kuid just see tuttav tähendus ei sobi kuidagi kokku kontekstiga, milles sõna on kasutatud. Need on uued tähenduslaenud, kus eesti keeles olemasoleva võõrsõna sisu on laiendatud inglise keele eeskujul. Enamasti on see aga tarbetu, sest jutt ei käi uuest mõistest, vaid juba tuttavast, mille jaoks meil endal sõna ammu olemas. Nt

- saalihoki **derbi** *pro* matš (ingl *derby* on peale ratsavõistluste ka 'matš, kahe vastase võistlus'); teenused**disain** *pro* teenusekorraldus vms (eesti *disain* on kitsamalt 'tootekujunduskunst', ingl *design* on avaramalt 'kava, plaan')⁶; **indikatiivne** *pro* ligikaudne või esialgne finantsvajadus (ingl *indicative* on ka 'ligikaudne, orienteeriv; esialgne, provisoorne'); **infusioon** *pro* tõmmis (eesti *infusioon* on meditsiinis 'sissenõristus', ingl *infusion* on eeskätt 'tõmmis, ekstrakt'); kultuurim**agasin** *pro* kultuuriajakiri, uudiste **magasin** *pro* uudiste saade (ingl *magazine* on ka 'ajakiri; raadio-, telesaade'); **pasta** *pro* makarontoode või makaronitoid (ingl *pasta* on 'makarontooded' ja *paste* on ka 'pasta, tainjas segu'); uue asja **pilootimine** *pro* katsetamine, tutvustamine, sissetõõtamine (ingl *to pilot* on ka 'katsetama, proovima'); õppekava **prepeareerimine** *pro* koostamine (eesti *prepeareerima* on rohkem 'preparaate valmistama', ingl *pre-prepare* on ka 'ette valmistama'); kurjategija **profiil** *pro* kirjeldus või portree (ingl *profile* on ka '(lühike) iseloomustus, kirjeldus'), FBI **profileerija** *pro* portreeterija; ATV-**safari** *pro* ATV-ralli (ingl *safari* on peale jahi- v uurimisretke ka 'autoralli metsikul maastikul'); **tribuut**kontsert *pro* austuskontsert (ingl *tribute* on peale sundandami ka 'lugupidamis-, austusavaldus')

Innukail laenajail pole sageli aega või oskust panna tähele inglise sõnade peenemaid vahesid. Näiteks on ühel küsijal tulnud

⁶ Krista Kerge märkus eesti keele instituudi korraldatud õpetajakoolitusel 2009. a oktoobris: *õppekava disain* ei ole õppekavakujundus ega õppekava kujundamine, vaid *õppekava alusmudel*.

ette *animaator* kui 'konferansjee' või 'ürituse eestvedaja', kuigi eesti *animaator* on 'animafilmi tegija'. Inglise keeles on aga kaks lähedase kujuga sõna: *animator* 'animafilmi tegija' ja *animateur* '(ürituse) tegevusjuht' – see viimane ongi siis meie *animaatori* tähendust „rikastanud“. Või teine näide: kõrgkoolis räägitakse *ekstsellentsi algatusest*, kuid ühtki õiget ekstsellentsi algatuse tagant ei paista. Taas on põhjus oskamatus laenamises: ingl *excellence* on 'täiuslikkus; tippkvaliteet', tiitlit tähistab *excellency* – „ekstsellentsialgatus“ on siis õigupoolest *tippalgatus*.

Kokkuvõtteks. Eesti keele instituudi keelenõuandjaile esitatud tähendusküsimused kajastavad üsna täpselt seda, mis toimub praegu eesti võõrsõnavaras: peamiselt inglise keelest ja inglise keele kaudu tuleb rohkesti uusi sõnu ja tähendusi, mõned neist täidavad meie mõiste- ja sõnavaras olulise tühiku, mõned teevad endale ruumi olemasolevaid keelendeid tõrjudes ning senist tähendussüsteemi segi paisates.

„Keelekosti kodumaalt.
Kümme aastat Peterburi keelepäevi“ (2010)

Valik inglise sõnade vasteid

Tiina Leemets, Argo Mund

Sõnad ja pakutud vasted on valitud aastail 2008–2015 esitatud aktuaalsete keelenõuküsimuste hulgast. Osa neist on pikemalt käsitletud selle kogumiku teistes artiklites. Küsitud sõnadel võib olla teisigi tähendusi.

all-in-one – mitme funktsiooniga; **all-in-one computer** – kompaktarvuti

animateur – tegevusjuht (*üritusel*)

application, app – rakendus, rakendusprogramm, (*argikeeles*) äpp

ASAP 'as soon as possible' – kohe, esimesel võimalusel, niipea kui võimalik, nii ruttu kui võimalik

baby: baby spinach – noor spinat; **baby trout** – noor *v* väike forell; portsjoniforell; **baby corn** – minimais; **baby carrot** = **baby-cut carrot** – porgandijupid

bullet – täpp (*loendi liigendamiseks*); **bulleted list** – täpploend

checklist – meespea, kontroll-loend, ülesannete nimekiri

coach – juhendaja, nõustaja, treener, instruktor, koolitaja, *vajaduse korral täpsustades*: isikunõustaja, arendustreener *vm*

coaching – juhendamine, nõustamine, treening, instrueerimine, koolitus, *vajaduse korral täpsustades*: isikunõustamine, juhi-koolitus, arendustreening, müügitreening *vm*

commissioner – (eri)volinik

coopetition – konkurendikoostöö, võistluskoostöö

crowdsourcing – rahvahange, rahvalt tellimine

cruise control – kiirushoidik

crumble – krõbedik, puruvorm *v* purukook

deactivate – desaktiveerima, inaktiveerima, toimetuks tegema

demonize – mustama, teotama, halvustama, põlastama, maha tegema

dimmer – valgusregulaator, hämardi

disc golf – kettagolf, taldrikugolf
DIY, do-it-yourself – isetegemine, meisterdamine; **do-it-yourself products** – isetegemis-, meisterdus-, remonditarbed
double standard – kaksikmoraal
draft – mustand; kavand, visand; projekt; eelnõu
drive-in cinema – autokino
energize – ergutama, virgutama, energiat andma
epic – suur, tohutu, võimas, vägev; kangelaslik
facilitator – (arutelu, rühmatöö, seminari, väitluse) juht, juhataja, suunaja, hõlbustaja, rühmajuhendaja
fair trade – õiglane kaubandus
flashmob – äkketteaste, äkktendus
follow-up: follow-up letter – meeldetuletuskiri, lisakiri; **follow-up report** – jätkuaruanne
gentrification – (linnajao, piirkonna) taaselusdamine, uuendamine, renoveerimine, väärtustamine, õilistamine
greenwashing – rohepesu, ökoeksitamine (*keskkonnavaenuliku tegevuse üldsusele positiivsena esitamine*)
handbike, handcycle – käsiratas; **handbiker, handcyclist** – käsirattur; **handbiking, handcycling** – käsirattasõit
hashtag – teemaviide (*Twitteris*)
informed consent – teadlik nõusolek
integrity – terviklikkus, täielikkus; puutumatus, rikkumatus; ausameelsus, ausus, põhimõttekindlus, usaldusvärsus; eetika
lamb's lettuce – (*botaanikas*) põldkännak, (*kaubanduses*) lambasalat
landmark – orientiir; (paiga) sümbol
lean – kulusäästlik; **lean management** – kulusäästlik juhtimine, **lean manufacturing** – kulusäästlik tootmine
LED 'light-emitting diode' – leed, valgusdiood
life sciences – bioteadused, eluteadused
lodge – puhkemaja
management: service management – teeninduskorraldus; **time management** – aja planeerimine, aja jaotamine; **property management** – varahooldus
medical test(s) – tervisekontroll, terviseuring(ud)

monument – mälestusmärk, mälestussammas, monument; mälestis; **national monument** – riiklik mälestis, *nt* kultuuri-, loodus-, arhitektuuri-, ajaloomälestis

multitasking – mitmiktegevus, mitmikttö, kõigetegemine, mitme asja korraga tegemine; *naljatlevalt*: rööprähklemine, rööprapsimine, rööprügamine *vm*; (*informaatikas*) multitegumtöö

near water – maitsevesi

non-stick pan – kõrbemiskindel pann, külgevõtmatu pann

off-road racing, off-roading – maastikusõit

on-off switch – toitelüliti, voolulüliti, käivituslüliti

organic food – mahetoit

outlet (store) – väljamüügipood, odavmüügipood; vabrikupood

overreact – liialdama, liialdatult reageerima, liiga kaugele minema, liiga ägedaks minema, (asjata) ägestuma *v* ärrituma, sääsest elevanti tegema

patronize – (kedagi) üleolevalt kohtlema, (kellesegi) üleolevalt suhtuma, (kellegagi) üleolevalt rääkima, (kellelegi) ülalt alla vaatama

pen: penlight – pliiatslamp, **pen = autoinjector** – pliiatssüstal

performing arts – etenduskunstid, esituskunstid

pole art, pole dance, pole sport – postiakrobaatika, postitants

pop-up – ajutine, hooaja-, (ühe)päeva-, nädala- *jm*; teisaldatav, ränd-; **pop-up restaurant** – *ka nt* suverestoran, laadarestoran, festivalirestoran

practice: good practice(s) – hea tava; **best practice** – parim meetod

private label – omamärk; **private label product** – omamärgitoode

protocol – kord; juhend; etikett

recycle: recycled paper – teisespaber; **recycling label** – ringlusmärgis

reference: references – soovitusel, soovituskiri (*nt endisest töökohast*); **reference group** – võrdlusrühm; **reference lab[oratory]** – võrdluslabor, etalonlabor

resolution – (*füüsikas*) eraldusvõime, lahutusvõime; **high-resolution** – hea eraldus- *v* lahutusvõimega

retreat – varjupaik, pelgupaik; vaikuselaager, mediteerimislaager, palvelaager, süvi¹
ring pull – avamisrõngas (*joogi- või konservipurgil*)
road rage – liiklusraev
shea, shea tree – võiseemnik; **shea butter** – (*oskuskeeles*) võiseemnikuõli, (*üldkeeles, kaubanduses*) *shea-või*
shot – pits, naps, lonks, sõõm (jooki); minikokteil, lonksukokteil, kokteililonks; **energy shot** – energialonks, **juice shot** – mahlalonks, minimahl, **yogurt shot** – jogurtilonks, minijogurt
shuttle bus – süstikbuss
situation room – kriisikeskus, kriisituba
smart casual – mõõdukalt pidulik (*rõivastuse kohta kutsel*)
social media – ühismeedia, sotsiaalmeedia
spin doctor – mainemeister, kampaaniameister
spring onion – talisibul
start-up – idufirma
street-legal – liikluseeskirjaga kooskõlas, liikluseks lubatud (*sõiduki kohta*)
stunt bike – trikimootorratas; trikijalgratas
surreal – sürrealistlik; veider, kummaline, irreaalne, unenäoline
tailor-made (suit) – rätsepäülikond *v* rätsepakostüüm; **tailor-made course, tailored course** – (eri)tellimuskursus, kohandatud kursus, sihtrühmakursus
takeaway – kaasavõtutoit; kaasaostukoht, kaasamüügikoht; **takeaway coffee** – topsikohv, kaasaostukohv, kaasavõtukohv, **takeaway food** – karbitoit, kaasaostutoit, kaasavõtutoit
template – põhi (*nt kirjapõhi*), mall
trampoline gymnastics – batuudivõimlemine
virgin olive oil – külmpressi(tud) oliiviõli; **extra virgin olive oil** – väärisoliiviõli, esmasoliiviõli
voucher – garantiikiri; tuusik; (soodus)kupong; kinkekaart, kinkepilet

¹ Ajalehe Eesti Kirik andmeil on uudissõna *süvi* loonud teoloog Vello Salo. Selle käänamisel võiks eeskujuks sobida sõna *tüvi*: süvi : süve : süve.

whistleblower – õigusrikkumisest teataja *v* kuulutaja, informaat-
tor, (*argikeeles*) koputaja

win-win solution – kõigile *v* mõlemale sobiv, soodne, kasulik
lahendus, kõiki *v* mõlemat rahuldav lahendus, lahendus,
millest võidavad kõik *v* mõlemad

Lühendid igapäevasuhtluses

Tiina Leemets

AKs räägiti Muuga LNG-terminalist ning Eesti SKP kasvust. LCD-teleril on USB-liides. Patsient pöördus EMOsse. Palun sisestage oma PIN. Kasutasin CV kirjutamisel ÕSi abi. Praegused keskealised mäletavad kooliajast VTK-norme ja ÜKT-tunde. Korteril on PVC-aknad. IT-töötaja registreeris end FIEks. GMode DNAd on geenitehnoloogia võtetega muudetud. USA ja NATO lõpetasid piirkonnas lahingutegevuse. Eesti osaleb OECD ja WTO ettevõtluspoliitika töörühmades. MTA ja PPA ühisoperatsioonil leiti salasigarette.¹

Neid ja paljusid teisi sõnade algustähtedest moodustatud suurtähtlühendeid ehk akronüüme loeme ja kuuleme sageli, enamasti ka mõistame pikemalt mõtlemata, oskame käänata ja liitsõnadeks siduda.

Nii lühendatakse näiteks asutuste ja organisatsioonide nimetusi (EMÜ = *Eesti Maaülikool*, HTM = *Haridus- ja Teadusministeerium*, UNESCO = *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), väljaannete nimesid ja pealkirju (EE = *Eesti Ekspress* või „*Eesti entsüklopeedia*“, OK = *Oma*

¹ „Aktuaalne kaamera“, veeldatud maagaas (*liquefied natural gas*), sisemajanduse koguprodukt; vedelkristallekraan (*liquid crystal display*), universaalne jadasiin (*universal serial bus*); erakorralise meditsiini osakond; isiku tunnusnumber (*personal identification number*); elulookirjeldus (*curriculum vitae*), õigekeelsussõnaraamat; „Valmis tööks ja NSV Liidu kaitseks“ (kehakultuuri-programm), ühiskondlikult kasulik töö; polüvinüülkloriid (*polyvinyl chloride*); infotehnoloogia, füüsilisest isikust ettevõtja; geenmuundatud organism, desoksüribonukleiinhape (*deoxyribonucleic acid*); Ameerika Ühendriigid (*United States of America*), Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (*North Atlantic Treaty Organization*); Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (*Organization for Economic Co-operation and Development*), Maailma Kaubandusorganisatsioon (*World Trade Organization*); Maksu- ja Tolliamet, Politsei- ja Piirivalveamet.

Keel, *HS* = *Helsingin Sanomat*), riikide ja nende ühenduste nimetusi (*LAV* = *Lõuna-Aafrika Vabariik*, *AÜE* = *Araabia Ühendemiraadid*), seadusenimetusi (*KTS* = *kohtutäituri seadus*, *KeTS* = *keskkonnatasude seadus*) ning paljusid termineid jm pikemaid liitsõnu ja sõnaühendeid (*MTÜ* = *mittetulundusühing*, *MRT* = *magnetresonantstomograafia*, *ATV* = ingl *all-terrain vehicle* 'maastikukulgur', *CD* = ingl *compact disk* 'laserplaat', *TIR* = pr *transport international par la route* 'rahvusvaheline maanteevedu').

Homonüümsete akronüümide vältimiseks ühes ja samas valdkonnas saab lühendisse lisada väiketähti, vrd *KTS* ja *KeTS* või *RE* = *riigiettevõtte* ja *RdE* = *rendiettevõtte*. Muidu ütleb harilikult kontekst, kas *RE* on riigiettevõtte või Eesti Reformierakond ja mis väljaannet tähistab *EE*.

Reet Kasik ja Silvi Vare on käsitlenud lühendamist sõnamoodustusviisina ning lugenud suurtähtlühendid üheks lühendsõnade liigiks. Reet Kasik eristab lühendsõna puhtortograafilisest (väiketäht)lühendist: „Lühendsõna on fonoloogiliselt omaette keelend, mida hääldatakse kirjakujule vastavalt ja mis ei pruugi (eriti võõrpäritolu puhul) oma pika lähtevormiga (alussõna, -sõnaühendi või -nimega) seostuda.“² Silvi Vare teeb eri autoritele toetudes lisaks vahet: akronüüme loetakse nagu sõnu, tähthaaval hääldatavad lühendid on initsialismid.³ Et selline vahetegemine ei ole eesti allikates väga levinud ning mõnigi kord saab lugeda mõlemat moodi (vt häälduse lõik), on siin kirjutises sünonüümidenä kasutusel *akronüüm* ja *suurtähtlühend*.

² R. Kasik, Komplekssete sõnade struktuur. Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3. Tartu, 2013, lk 52.

³ S. Vare, Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 5, lk 354.

Kust nad tulevad?

Ühed on puhtalt eesti päritolu: AS = *aktsiaselts*, LOV = *linnaosavalitsus*, ERR = *Eesti Rahvusringhääling*, PÖFF = *Pimedate Ööde filmifestival*. Teiste aluseks on võõrkeelse nimetuse tõlge või mugandus: EL = *Euroopa Liit*, vrd ingl *EU = European Union*, KKK = *korduma kippuvad küsimused*, vrd ingl *FAQ = frequently asked questions*. Kolmandad on üle võetud lähteekeelsena: R.S.V.P. = pr *répondez s'il vous plaît* 'palun vastake', FSB = vn *Федеральная служба безопасности* 'Venemaa föderaalne julgeolekuteenistus', MTV = sm *Mainos-TV* (varem Põhja-Eestis populaarne Soome reklaamitelekanal) või ingl *Music Television* (USA muusikatelekanal).

Inglise keeles on akronüümid väga levinud ja ka eesti keelde on neid sealt järjest rohkem üle võetud, nt avalõigu LNG, LCD, USB, PIN, PVC, IT, GMO, DNA, USA, NATO, OECD, WTO. Eesti pallimänguklubid kasutavad oma nimedes ingliskeelseid lühendeid BC = *basket(ball) club* 'korvpalliklubi', FC = *football club* 'jalgpalliklubi', HC = *handball club* 'käsipalliklubi'. Veel enam on inglise keelt argikeeles ja virtuaalsuhtluses (ASAP = *as soon as possible* 'otsekohe, niipea kui võimalik', LOL = *laughing out loud* 'naeran valju häälega', YOLO = *you only live once* 'elu ei kordu').

Kas kasutusel on algkuju või tõlge, sõltub kujunenud tavast. On NATO, aga ÜRO (= *Ühinenud Rahvaste Organisatsioon*), USA, aga LAV. Vahel on originaal tõlkekuju kõrvale tõrjunud, nt Luure Keskagentuuri lühendi LKA asemel on tänapäeval sagedamini käibel CIA = *Central Intelligence Agency*.⁴

Juhuslikult võivad lähte- ja eestikeelsete sõnade algustähed ka kokku langeda, nt GMO = *geenmuundatud organism, genetically modified organism*, ESM = *Euroopa stabiilsusmehhanism, European Stability Mechanism*, IT = *infotehnoloogia, information technology*.

⁴ Google'i otsing 16.04.2015: „LKA juht“ 18 vastet, „CIA juht“ 86; „LKA tegevus“ 3, „CIA tegevus“ 16.

Kuidas neid hääldada?

Reeglid leiab eesti keele käsiraamatust.⁵ Väiketähtlühendi asemel öeldakse lugedes teatavasti sõna, nt *lg-s 2* [lõikes kaks], *lk-l 17* [leheküljel seitseteist]. Argikeeles leidub tähthaaval lausutavaid erandeid, nagu *juhataja kt* 'kohusetäitja', *astus aiü-sse* 'ametiühingusse'. Väiketähtlühendeid kirjutas lähemalt ei käsitle.

Suurtähtlühendit veeritakse tähthaaval, nt AK [aa kaa], ATV [aa tee vee], CD [tsee dee], SKP [ess kaa pee], OECD [oo ee tsee dee] jne, või loetakse sõnana, kui nii on suupärane: *sisetage PIN* [pinn], *pöördus EMOsse* [emosse], *vaatasin ÕSi* [õssi], *registreeris end FIEks* [fiieks], NATO [na(a)to] *liikmesriigid*. Vahel on võimalikud mõlemad, ehkki sõnana lugemine võib mõjuda argikeelsemalt: USA [uu ess aa ~ usa], ERR [ee err err ~ err], TÜ [tee üü ~ tüü], IT [ii tee ~ itt], LOV [ell oo vee ~ lovv], SEB [ess ee bee ~ seeb] jne.

Võörkeelse lühendi tähti hääldatakse eestipäraselt: ATV [aa tee vee], mitte [ei tii vii], NATO [na(a)to], mitte [neitou], OECD [oo ee tsee dee], mitte [ou ii sii dii] jne. Reeglit kinnitab mõni kujunenud erand (BBC, CIA, DJ), täiesti põhjendamatu on aga ladina *curriculum vitae* lühendi CV [tsee vee] inglispärane hääldus.

Numbri ja tähe kombinatsiooni korral (3D = ingl *three-dimensional*, 4G = ingl *fourth generation*) öeldakse number samuti eesti keeles [kolm dee, neli gee]. Kõige selgem oleks väljenduda pikem kolmemõõtmeline ehk ruumiline, neljanda põlvkonna (mobiilside või -telefon).

Võörkeelsete lühendite kaksisveed on tavaks lugeda [vee], nt WC [vee tsee], WWW [vee vee vee]. Eesti keeles ei määrgita *v*-häälikut *w*-tähega aga sellest ajast alates, kui gooti kirjalt mindi üle antiikvale (1920.–1930. aastate jooksul). 1918.–1940. aasta Eesti Vabariiki saab tähistada lühendiga EW üksnes väljaspool kirjakeelt.

Mõnest akronüümist on aja jooksul saadud reeglikohase kirja-pildiga uued sõnad, nt *ufo*, *laser*, *aids*, *spaa*, *vipp* ja värske

⁵ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 130. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

näitena *leed* (< LED = *light-emitting diode* 'valgusdiood'). Milline akronüüm sõnaks kujuneb, on ennustamatu, aga kui ta on sõnana hääldatav ja ka üldkeeles sageli kasutatav, on selline muganemine võimalik.

Millal neid kasutada?

Hulk akronüüme on jõudnud üldkeelde (kirjutise avalõigus on näiteid majandusest, tehnikast, bioloogiast jt erialadelt). Mõis-tagi saab nende asemel kasutada ka sõnalisi vasteid, kusjuures eesti vaste võib olla algkeelelega võrreldes veidi lühem ja suupärasem (vrd nt *all-terrain vehicle* ja *maastikukulgur*, *répondez s'il vous plaît* ja *palun vastake*). Oskuskeeles ja erialaslangis on lühendeid veelgi rohkem, sest ühe- või ka kolmesilbilisena häälduv akronüüm on sagedaseks kasutamiseks mugavam kui pikk liitsõna või sõnaühend, lisaks mõjub see omainimesi ühendavalt. Seadusetundjad võivad näiteks teada, et „taks, kuts ja Reks“ on teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus ehk TAKS, kutse-seadus KutS ning reklaamiseadus ReKS.⁶ Lennuki meeskonnale on selge, et „pikk“ on õhusõiduki kapten (ingl PIC = *pilot-in-command*).⁷ Avalikkusega suheldes tasuks aga igapäevaelus kaaluda, kas tema igapäevalühend on teistelegi arusaadav. Kui keelenõuandja soovitaks nõuküsimisel vaadata EKGd, mõtleks küsija tõenäoliselt elektrokardiogrammidele ega taipaks midagi, ehkki keelekorraldajatele on EKG esmajoones teadusteos „Eesti keele grammatika“ (üks ja sama lühend on käibel meditsiinis ja filoloogias ning üldisemalt tuntakse just meditsiini tähendust).

Küsimusi on tekitanud rahvusringhäälingu päevauudistes kõlanud „mepid“ ning „heffkoolid“. MEP (ingl *Member of the European Parliament*, Euroopa Parlamendi ehk europarlamenti liige) on levinud Brüsseli eesti ametnike hulgas ning HEV-kool (hariduslike erivajadustega õpilaste kool) hariduskorralduses, aga asjasse pühendamatuks jäävad need arusaamatuks.

⁶ V. Saarmets, Kas lühendamislõbu läbi? – Õiguskeel 2011, nr 2. www.just.ee.

⁷ Lennundusterminoloogia komisjoni andmed.

Eesti keele käsiraamatus on lühendireeglistiku juures meenutatud sedagi, et lühendid on argised ega sobi ilukirjandusse, pidulikku või tippametlikku teksti.⁸ Huvitav seik: kui 2015. aasta riigikogu valimistel jäi IRLi (Isamaa ja Res Publica Liidu) tulemus varasemast kehvemaks, soovitas erakonna liige edaspidi vigadest õppimise kõrval ka nime muuta. „Parteinimi akronüümina no ei kanna.“⁹

Kunas panna sidekriips?

Seda küsitakse keelenõuandjailt sageli. Suurtähtlühendi käänamisel on sidekriipsu kasutus vaba: *AS-is* v *ASis*, *ERR-i* v *ERRi*, *ATV-ga* v *ATVga*. Samamoodi lisatakse lühendist tuletamisel liide: *USA-lanna* v *USAlanna*, *PÖFF-ilik* v *PÖFFilik*.

Suurtähtlühendi sidumisel sõnaga tuleb vaadata, kas sisuliselt moodustub liitsõna või mitte. Kui jah, siis pannakse sidekriips, nt liiki näitavad *LNG-terminal* (vrd *gaasiterminal*), *PVC-aken* (vrd *plastaken*), *CD-mängija* (vrd *plaadimängija*), *suusa-MM* (vrd *suusavõistlused*). Kui ei, kirjutatakse lahku: *CV esitamine* (vrd *avalduse esitamine*), *ELi seadused* (vrd *riigi seadused*), *NATO liikmesriigid* (vrd *alliansi liikmesriigid*).

Kokkuvõte

Akronüümide pluss on lühidus, miinus läbipaistmatus. Neid kasutades tuleb meeles pidada kaht peamist põhimõtet. Esiteks, lühendit või selle tähti hääldatakse eesti keele päraselt. Teiseks peab kirjutaja või kõneleja olema veendunud, et ka lugeja või vestluspartner teab akronüümi tähendust, eriti kui lühend on võõrkeelne ja kui suhtlus ei toimu ühe ringkonna või eriala piires.

⁸ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 125.
<http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

⁹ Pakosta 7 sammu Isamaa jaoks. – Eesti Päevaleht 09.03.2015.

Tester

Maire Raadik

Testimine sai eesti keeles alguse pedagoogikast ja psühholoogiast, kus inglise laen *test* pandi tähistama standardülesannete kogumit, millega mõõdetakse psüühilisi omadusi või teadmisi ja oskusi; tegevust väljendas *testima*.¹ Tehnikakeel võttis omakorda kasutusele tuletise *tester*, nimetamaks sel moel üht elektrimõõteriista.²

Olles kord keelde tulnud, asusid *test* ja *testima* oma kasutusala laiendama, omandades järjepanu tähendused 'proov' ja 'proovima', 'katse' ja 'katsetama', 'teim' ja 'teimima', samuti 'hindamine' ja 'hindama', 'degusteerimine' ja 'degusteerima', 'analüüs' ja 'analüüsima', 'uuring' ja 'uurima', 'kontroll' ja 'kontrollima'. On tavaline, et sõna tähendus laieneb, nagu seegi, et eri valdkonnad üksteiselt termineid laenavad. Nimetamist vajavaid asju on palju, mistõttu tuleb osal keelenditel tähistada mitut mõistet. Probleem on aga selles, et *test* ja *testima* pole laiendanud oma sisu mitte uutele mõistetele keelelise kuju andmiseks, vaid pigem olemasolevate mõistete ümbernimetamiseks.

Põhjusti, miks testimine vohab, tasub otsida nii tõlkijate kehvast keeleoskusest kui ka inglise sõna mitmetähenduslikkusest. Inglise keeles on nii nimisõnal kui ka tegusõnal *test* kummalgi kaheksa-üheksa tähendust, ning kuigi neile on eesti keeles head,

¹ Põhjalikult on testist ja testimisest kirjutanud Tiiu Erelt, vt T. Erelt, *Test ja testima*. – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, Keelenõu-
anne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 32–35; T. Erelt, Terminiopetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 210–213.

² Vene-eesti elektrotehnika sõnastik. Koostanud H. Jänes, K. Kask, M. Kindlam, I. Kont, E. Labi, A. Pärlist, H. Riikoja, M. Sarv, H. R. Wörk. ENSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1969.

täpsed vasted olemas, peavad paljud mugavamaks tõlkida inglise *test* automaatselt *testiks* – eriti kui *test*-tüvi on keeles käepärast. Mugavus on siiski vaid ühepoolne: kirjutaja-kõneleja paneb vaste mehaaniliselt, kuid lugeja või kuulaja peab vaeva nägema, otsustamaks, millist testimise rohketest tähendustest on konkreetsel juhul silmas peetud.

Testi ja *testimise* toel ajab juuri ka *tester*. Nagu öeldud, laenati *tester* kõigepealt elektrimõõteriista tähenduses, üks esimesi üldkeele sõnastikke, mis seda kajastas, oli ÕS 1976³. Järgmise tähenduse esitas ÕS 1999⁴, õpetades, et parfümeeriapoes välja pandud proovipudeleid ja -purke ei maksaks testriks nimetada. ÕSi soovitus põhineb seisukohal, et juba olemasolevat sõna pole mõtet põhjusega välja vahetada. Eesti keeles on olnud loomulik lõhnaõli, kreemi, huulepulka jne *proovida*, mitte testida, ning tootenäidis, mis selleks otstarbeks välja pandud, olgu pigem *proovipudel*, *proovipurk*, *proovituub*, *proovipulk* (st proovi-huulepulk), *proovipakk* või *-kott* (nt kreemi-, šampooniprooviga), *prooviümbrik* (nt ajakirja vahele pistetud parfüümi-prooviga), mitte *tester*, nagu on inglise keeles. Pudeli või purgi enda peale, kus ruumi sageli vähe, sobib aga kirjutada „Proov“, „Prooviks“ või „Näidis“.

Sõna *tester* kolmas tähendus on alles suhteliselt uus, üldkeele sõnastikud seda veel ei kajastagi. Nimelt on testriks hakatud nimetama vahendeid (või komplekte), millega saab lihtsalt ja kiiresti määrata mõnede ainete (nt rasedusele viitav hormoon, narkootikumid) olemasolu.⁵ Testrid sisaldavad indikaatorit, mis kokkupuutel mingi vedeliku (nt uriin, sülg) või pinnaga (kus võib olla jälgi nt narkootikumidest) näitab, kas seal on uuritava ainet. Selline sõnakasutus põhineb taas inglise keelel, kus

³ Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

⁴ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud T. Erelt. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, T. Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

⁵ Vt nt K. Siidirätsep, Titeuudiste jahil. – Tervis Pluss 2007, nr 7, lk 40–41.

test on muu hulgas 'reaktiiv, mingi aine olemasolu tõestamiseks kasutatav aine' ja *test-paper* on 'indikaatorpaber'.⁶

Kas seda testrit saaks nimetada ka muud moodi ehk kas oleks võtta selgemat keelendit? Ühe lahenduse pakuvad Eesti õigusaktid, kus testri mõttes räägitakse *indikaatorvahendist*, nt võib politseinik indikaatorvahendiga kontrollida, kas sõidukijuhi väljahingatavas õhus on alkoholi, ning juht võib indikaatorvahendi näidu vaidlustada ja nõuda joobe tuvastamist alkomeetriga või vereproovi uuringuga.⁷ Erinevalt mõõtevahendist või -riistast (nagu nt alkomeeter) ei näita indikaator harilikult suurust (kui kaua on rasedus kestnud, kui tugev on joove), vaid olemasolu (kas on või ei ole rase, on või ei ole alkoholi tarvitanud). Teisisõnu, indikaatoriga tehakse midagi kindlaks, tuvastatakse – mistõttu võiks testrit nimetada ka näiteks *tuvastusvahendiks*. Seega oleks meil kaaluda kaks selget liitsõna, ühe täiendsõna näitamas testri talitluslikult tähtsat koostisosa (*indikaatorvahend*), teine funktsiooni (*tuvastusvahend*).

Mida aga öelda laensõna kasuks peale selle, et ta on väga levinud? Ehk seda, et *tester* tähistab eesti keeles enam-vähem uut mõistet, mis lubab kergemini ka uue laenuga leppida. Kui möönda, et *testri* tähendus on laienenud, tuleb möönda sedagi, et ka *test* ja *testima* saavad sisu juurde: *test* kui 'millegi olemasolu kindlakstegemine, kasutades indikaatorit' ja *testima* kui 'millegi olemasolu kindlaks tegema, kasutades indikaatorit'. Ühtlasi annab see märku, et *tuvastama*-sõna ei kuulu enam kitsalt õiguskeelde, nagu ütlevad praegused sõnaraamatud.

Tasub siiski tähele panna, millal käib jutt tõesti kohapeal tuvastamisest, kindlakstegemisest ja millal lihtsalt kodusel teel proovi võtmisest. Nimelt osutatakse juba ka sellist teenust, kus

⁶ J. Silvet, Inglise-eesti sõnaraamat. 4. täiendatud ja ümbertöötatud trükk. Tallinn: TEA kirjastus, 2002; Inglise-eesti-vene keemia sõnaraamat. Koostanud H. Karik, T. Erelt jt. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

⁷ Vt nt politsei ja piirivalve seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/122032011012>; hea näitena, kuidas eesti keeles tarbetu testimiseta toime tulla, vt ka: vere- ja bioloogilise vedeliku proovi võtmise, säilitamise, uuringuks edastamise, uuringu tegemise ning nende toimingute tasustamise ja uuringu tulemustest teavitamise kord. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13327577>.

inimene saab ise vastavate vahenditega võtta kodus uriini-, sülje- vm proovi ja saata selle laborisse analüüsida (nt isaduse tuvastamiseks DNA kaudu, suguhaiguste diagnoosimiseks).⁸ Siin pole asjast rääkimiseks uusi sõnu vaja, sest ei ole ka uusi mõisteid: võetakse mingi proov, nagu seda ikka on tehtud (vahe on vaid selles, et proovi võtmiseks pole vaja minna arsti juurde, vaid seda saab teha kodus), ning saadetakse see proov siis laborisse analüüsiks. Vahendid, mille abil kodus ise proovi võtta, on *proovivõtuvahendid* või *proovivõtukomplektid*, mitte testrid (sest need vahendid ei tuvasta, ei tee kindlaks). Võetud proov pannakse *proovinõusse*, nagu *proovipurk*, *-pudel*, *-tops*, *proovi-ümbrikusse* vms.

Kokkuvõtteks kaks lühikest soovitusloendit.

⁸ Vt nt <http://www.testikodus.ee>.

Mida tähendavad *test*, *testima*, *tester*?

test – 1. standardülesannete kogum psüühiliste omaduste v teadmiste ja oskuste mõõtmiseks; 2. millegi olemasolu kindlakstegemine, kasutades indikaatorit. **Ei soovita kasutada tähenduses analüüs, katse, proov, teim, uuring**

Liitsõnanäiteid:

alkotest – alkoholi kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

HIV-test – HI-viiruse kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

narkotest – narkootikumide kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

rasedustest – raseduse kindlakstegemine, kasutades indikaatorit

süljetest – millegi kindlakstegemine süljest, kasutades indikaatorit

uriinitest – millegi kindlakstegemine uriinist, kasutades indikaatorit

veretest – millegi kindlakstegemine verest, kasutades indikaatorit

tester – 1. teatav universaalne kontrollmõõteriist elektrotehnikas; 2. indikaatorvahend või -komplekt millegi olemasolu kindlakstegemiseks. **Ei soovita kasutada tähenduses proovipudel, -purk, proovivõtukomplekt**

Liitsõnanäiteid:

alkotester, alkotuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt alkoholi kindlakstegemiseks

HIV-tester – indikaatorvahend või -komplekt HI-viiruse kindlakstegemiseks

narkotester, narkotuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt narkootikumide kindlakstegemiseks

rasedustester, rasedustuvastusvahend või -komplekt – indikaatorvahend või -komplekt raseduse kindlakstegemiseks

testima – 1. psüühilisi omadusi v teadmisi ja oskusi mõõtma; 2. millegi olemasolu kindlaks tegema, kasutades indikaatorit.

Ei soovita kasutada tähenduses analüüsima, degusteerima, hindama, katsetama, kontrollima, proovima, teimima, uurima

Mis sõnu tuleks eelistada sõnadele *test*, *testima*, *tester*?

analüüs – analüüsimine. *Laboris tehti vereanalüüs* (= vereproovi uuring), mitte: laboris tehti veretest

Liitsõnanäiteid:

DNA-analüüs – DNA-proovi uuring laboris

dopinguanalüüs – dopinguproovi uuring laboris

HIV-analüüs – HIV-proovi uuring laboris

uriinianalüüs – uriiniproovi uuring laboris

vereanalüüs – vereproovi uuring laboris

analüüsima – aine koostist kindlaks tegema, koostisosi määrama. *Laboris analüüsiti verd*, mitte: laboris testiti verd

degusteerima – millegi väärtust maitse, lõhna vm järgi hindama. *Degusteeriti veine*, mitte: testiti veine

hindama – (paremusjärjestusse panekuks) hindeid, punkte andma. *Hinnati pesupulbreid*, mitte: testiti pesupulbreid

katse – katsetamine. *Katseseade*, *-klaas*, mitte: testseade, *-klaas*. *Katselend*, *-lendur*, *-sõit*, *-sõitja*, mitte: testlend, *-lendur*, *-sõit*, *-sõitja*

katsetama – uurima midagi uut, väljatöötamisel olevat, et kindlaks teha omadusi, sobivust, rakendusvõimalusi. *Katsetab uut tüüpi raketti*, mitte: testib uut tüüpi raketti. *Vaktsiini katsetati rottide peal*, mitte: vaktsiini testiti rottide peal

kontrollima – midagi üle vaatama, et teha kindlaks nõuetele, eeskirjadele vastavus v korras- v õigeolek. *Kontrolliti veekogu puhtust*, mitte: testiti veekogu puhtust

proov 1. proovimine; 2. väike osa millestki (hrl omaduste v koostise määramiseks). *Naha tundlikkuse proov*, mitte: naha tundlikkuse test. *Proovipudel* või *-purk*, mitte: tester. *Proovivõtuvahend* või *-komplekt*, mitte: tester

Veel liitsõnanäiteid:

DNA-proov – nt süljeproov, mille põhjal tehakse DNA-analüüs

dopinguproov – uriini- v vereproov, mille põhjal tehakse dopinguanalüüs

HIV-proov – vereproov, mille põhjal tehakse HI-viiruse analüüs või test

uriiniproov – uriinikogus, mille põhjal tehakse laboris uriinianaalüüs või kohapeal uriinitest (nt rasedustest, narkotest)

vereproov – verekogus, mille põhjal tehakse laboris vereanalüüs või kohapeal veretest (nt HIV-test)

proovima – uurima midagi olemasolevat, et näha, kuidas töötab, kuidas on välja tulnud. *Proovib pesumasinat*, *proovib järele*, *kuidas pesumasin töötab*, mitte: testib pesumasinat. *Proovib huulepulki*, *proovib kõik huulepulgad läbi*, mitte: testib huulepulki. *Jalgpalliklubi proovib uusi mängijaid*, mitte: jalgpalliklubi testib uusi mängijaid

teim – teimimine. *Koormus-*, *tõmbeteim*, mitte: koormus-, tõmbetest. *Teimikeha*, *-seade*, mitte: testkeha, -seade

teimima – laboris omadusi määrama, järele proovima. *Laboris teimiti terast*, mitte: laboris testiti terast

uurima – (tähelepanelikult jälgides) püüdma midagi välja selgitada v teada saada. *Uuriti poliitikute seisukohti*, mitte: testiti poliitikute seisukohti

uuring – uurimine. *Müراتundlikkuse uuring*, mitte: müراتundlikkuse test

Oma Keel 2011, nr 2

Reserveerima ja broneerima – kumba eelistada?

Argo Mund

2012. aastal ilmunud Valguse kirjastuse võõrsõnade leksikoni 8. trüki järgi tähendab *reserveerima* 'varuks jätma v hoidma, kinni panema; endale õigust jätma' ja tehnikas 'süsteemi v selle osa töökindlust varuseadmete abil suurendama', *broneerima* on sama leksikoni järgi 'kinni panema, reserveerima; millegi saamist tagama'.

Keelenõuandest on küsitud, kas tuleks teha näiteks vahet, et hotellikohti broneeritakse ja restoranilaudu reserveeritakse. Praktikas võib tõesti niisugune tava olla, seda kinnitavad muu hulgas „Eesti keele põhisõnavara sõnastikus“ (2014) esitatud kollokatsioonide ehk sageli koos esinevate sõnade näited: artiklis „broneerima“ laused „Broneerisin etendusele kaks piletit“, „Kelle nimele tuba broneeritud on?“ ja artiklis „reserveerima“ „See laud on reserveeritud“.

Üldkeeles on *reserveerima* ja *broneerima* siiski sünonüümid: mõlemat võib kasutada tähenduses 'kinni panema, millegi saamist tagama'. Ruume (nt hotellituba, arvutiklassi), peolaudu, raamatukogu teavikuid, sõiduki-, teatri- ja kontserdipileteid jm sobib nii reserveerida kui ka broneerida. Ühekordse tegevuse tulemuse kohta on kasutusel sõnad *reserveering* (mitte „reservatsioon“) ja *broneering*.

Verb *reserveerima* tuleb ladina keelest (*reservare* 'hoidma, säilitama') ja *broneerima* vene keelest (*бронировать*). Ladina tüve on eesti keeles kasutatud kauem kui vene tüve: *reserveerima*, *reserveerimine* ja *reserveeritud* koos rööpvõimalustega *reservima*, *reservimine*, *reservitud* on juba 1930. aasta „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ II köites. Tegusõna tähendus 'ette valmis tellima e varuma (nt piletit, istekohta), varuna säilitama,

tallel hoidma; õiguses: talletama' on seal esitatud lühema, *eeri*-liiteta vormi juures, mis tähendab, et sõnastiku koostaja on eelistanud lühemat vormi. Hilisematest ÕSidest lühemat vormi ei leia.

Verb *broneerima* ilmub eesti sõnastikku esimest korda 1948 „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu“ 1. vihikus (sõnastik ise jäi uue materjali nappuse tõttu pooleli), tähenduseks 'turvama (kindlustama, soomustama)'. Vene sõna *бронировать* algne tähendus ongi 'soomustama', nagu selgub 1975 avaldatud Peeter Arumaa, Boriss Pravdini ja Johannes Voldemar Veski vene-eesti sõnaraamatust. Sama kakskeelne sõnastik annab sõna *броня* tähendustega 'raud- e soomusrüü, soomuskate' ja ka – NB! märgendiga *neol.* ehk uudiskeelend – 'riiklik keeld kasutada mõnd üldist tarbeasja v -ainet, et kindlustada riiklike ettevõtete tarviduste rahuldamist; riikliku keelu all olevate asjade kasu(s) tamisõigus'. Samast allikast selgub veel, et tähenduses 'endale midagi kindlustama' (samuti uudiskeelendi märgendiga) sobib kasutada sõna *забронировать*. 1984. aastal ilmunud Helle Leemetsa ja Henn Saari toimetatud vene-eesti sõnaraamatu I köite järgi tähendab *бронировать* 'kinni panema, broneerima' (nt *бронировать билеты* on 'pileteid (kellelegi, kellegi jaoks) kinnistama v kinni panema'), aga ka 'soomustama'. Need tähendused on antud eri artiklites, aga esimesel kohal on just tõlked *kinni panema, broneerima*.

Tekstides kohtab ühendeid „ette broneerima“ ja „ette reserveerima“, ent määrsõna on neis liigne, sest tegusõnade tähenduses on juba viide tulevikule, midagi ei saa broneerida ega reserveerida tagantjärele. Ka „eelbroneerima“ ja „eelreserveerima“ on liiased, parem on ilma *eel*-osiseta.

Olgu lõpetuseks meenutatud, et lühendatud kujud *bron-nima* ja *bronn* kuuluvad argi-, mitte kirjakeelde. Sama kehtib ka inglise keelest laenatud sõna *bukkima* ~ *buukima* ~ *bookima* kohta (ingl *book up*).

Rootsi laud ja *buffet*

Sirje Mäearu

Avita kirjastus on andnud 2000. aastal välja Sirje Rekkori raamatu „Selvelauad“, kus on öeldud järgmist: „Üldiselt võiks selvelaudadeks nimetada selliseid laudu, mille juures külalised ei istu ning teenindavad end ise. Suupisted ja joogid võivad olla laudadel, neid võivad teenindajad pakkuda ka kandikutelt või baarist. Söömine võib toimuda nii istudes kui ka seistes.“¹ Samas on ka selvelaudade liigitus: *furšettlaud*, *rootsi laud*², *puuviljalaud*, *juustulaud*, *kokteililaud*, *eeljoogilaud*, *tervitusjoogilaud* (loetelu põimib paraku kokku nii serveerimisviisi kui ka serveeritavat kajastavad nimetused).

Furšettlaua puhul asetatakse nõud ja söögiriistad ning serveeritakse söök-jook ühele või mitmele lauale, mille ääres ei istuta. Nagu nimetuski ütleb (sõna *furšett*³ tuleneb prantsuskeelsest sõnast *fourchette* 'kahvel'), pakutakse furšettlaurongi, mida saab süüa kahvliga või näppude vahelt. Piir furšettlaua ja Rootsi laua vahel ei näi väga selge. Nimelt sellist furšettlauda, millel serveeritakse rohkesti kuumi ja külmi suupisteid ning söömiseks tarvitatakse kahvleid ja lusikaid, nimetatakse sageli pidulikuks Rootsi lauaks. Vahe kahe lauatuübi vahel väljendub sageli vaid toidu hulgas (*furšettlaua* puhul on toitu vähem, Rootsi laua puhul rohkem).⁴

Rootsi laua ajalooline kodumaa on muidugi Rootsi. Kuningakojas oli juba paarsada aastat tagasi kombeks katta suuremale hulgal külalistele laud eraldi ruumi, kust igaüks endale meelepärase hankis ja söögiruumi nautima suundus. Kuningakojast

¹ S. Rekkor, Selvelauad. Tallinn: Avita, 2000, lk 5.

² Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 1998. a otsus näeb ette kirjutada suure tähega *Rootsi laud*.

³ ÖS 2013 järgi on *furšett* 'selvelaualt serveeritav kerge püstijalaeine'.

⁴ S. Rekkor, Selvelauad, lk 67.

levis komme üle kogu Rootsi riigi ja sellega tollal väga tihedalt seotud Norrassa ja Soome. Nimetust *Rootsi laud* kasutatakse eesti keeles, ka nt vene keeles on *шведский стол*, kuid rootsi keeles nimetatakse seda *smörgåsbord* 'võileivalaud'. Soome erialakirjanduses on levinud nimetused *seisova pöytä* ja *noutopöytä*, samuti *voileipäpöytä*. Rootsilähtene nimetus on kasutusele võetud paljudes maades (sageli ilma diakriitiliste märkideta variandina *smorgasbord*). Rahvusvaheliselt tuntuks sai *smörgåsbord* 1939. aastal New Yorgi maailmanäitusel, kus seda pakuti Rootsi paviljoni restoranis Tre Kronor (Kolm Krooni). Tänu käepärasusele on Rootsi laud levinud Skandinaaviast kõikjale, osutudes eriti populaarseks hotellides ja laevadel.

Lõuna-, hommiku- ja õhtusöögiks kaetud Rootsi lauda nimetatakse ka *buffet* (lähtub prantsuse keelest), mis on Rootsi laua Kesk-Euroopa vaste.⁵ Praegusajal on *buffet*-lauad laialt levinud laevadel, hotellides ja restoranides. Söögikohtade puhul kasutatakse *buffet*-sõna nii täpsustava täiendina (*buffet*-restoran) kui ka iseseisvalt: *käisime naabruses asuvas buffet's lõunat söömas* (vrd nt *einelaud*, mis märgib nii toitlustuskohta kui ka eineks kaetud lauda). Söögikohti, kus leti taga seisev teenindaja paneb sööjale ise toiduportsu kokku, *buffet*-sõnaga vääristama ei peaks. Samuti ei sobi *buffet*'d kasutada selvesöökla või -kohviku puhul, kus klient valmis pandud söögi- ja joogiportsjoneid letilt võtta saab.

Uute väljendite moodustamisel on sõnaühendit *Rootsi laud* pisut tülikas kasutada: keelend läheb veel pikemaks ning liitsõnamoodustus pole võimalik. Näiteks *Hiina toitude Rootsi laud* (*Hiina Rootsi laud* võib jääda ebaselgeks), *hommikusöögi Rootsi laud* ~ *hommikune Rootsi laud*, *Rootsi laua lõunasöök*, *Rootsi laua menüü*.

Buffet' kasutajal on vaja aga teada, et tsitaatsõna tuleb muust eesti tekstist eristamiseks kirjutada teises kirjas (nt kaldkirjas ehk kursiivis, kui muu tekst on püstkirjas), käänamisel tuleb kasutada ülakoma ja liitsõnas sidekriipsu: *külm, soe ja magus buffet*,

⁵ S. Rekkor, Selvelauad, lk 67.

nautis Hiina (toitude) buffet'd, lõunasöögi-buffet ~ lõuna-buffet, buffet-vastuvõtt. Paraku on paljudele kirjutajatele need nõuded võõrad ja õigekirjutuse kordaseadmine jääb parimal juhul keeletoiemeta ja või mõne muu teadliku inimese õlule, halvimal juhul aga tegemata.

Igapäevases keeletarvitusel paistab domineerivat hääldusmugand *buffee*, kuid see ei sobi eesti keelde kahel põhjusel: 1) *f*-häälik saab eesti keeles olla kas pikk või ülipikk ning sellises asendis üksnes pikk, mis kirjutatakse ühe *f*-iga (nagu ka sõnas *trofee*); 2) prantsuse häälduses on esilbilis *ü*. Seega oleks eesti õigekirja ja prantsuspärasest hääldusest järgiv mugandkuju hoopis *büfee*. Kuna *ü*-ga kuju ei ole käibesse läinud, on ÕS 2013 esitanud mugandi *bufee* argisõnana, andes neutraalseiks vasteiks tsitaatsõna *buffet* ja omasõnade ühendi *Rootsi laud*. Hääldusmugand tsitaatsõnaga võrreldes kirjas teistsugust vormistust ei vaja, liitsõnamoodustuses tuleb arvestada üldisi kokku- ja lahkukirjutusreegleid: *soe bufee, Hiina bufee, päevabufee, jõulubufee, bufeevastuvõtt*.

Kui mugandist jutt, oleks mõeldav kasutada olemasolevat, samast prantsuse *buffet*'st lähtuvat *puhvetit*. Selle prantsuse sõna on meile vahendanud vististi vene keel (*буфет*)⁶, vene keelde arvatakse sõna tulnud saksa keele (*Büfett*) või itaalia keele vahendusel (*buffetto*)⁷. *Puhveti* senistele tähendustele 'einela, joogi ja kerge söögi müükla' ja 'puhvetkapp' lisanduks selvelaua ja sellelt serveerimise tähendus. Tsitaatsõna ja sõnaühendiga võrreldes oleks *puhvetil* eeliseid liitsõna moodustajana: *supipuhvet, magustoidupuhvet, hommikusöögi puhvet ~ hommikupuhvet, puhvetkäru*. Mõnevõrra on seesuguseid *puhveti*-sõnu keeletarvitusel ka näha. Rootsi laua sünonüümiks on pakutud ka liitsõna *puhvetlaud*.⁸ ÕS 2013 esitab sõna *puhvet* tähendustega 'lauanõukapp', 'einela' ja 'Rootsi laud'. Viimase

⁶ M. Must, Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 309.

⁷ Этимологический словарь Фасмера. <http://vasmer.narod.ru>.

⁸ H. Tooman, E. Veldi, Inglise-eesti ja eesti-inglise turismisõnastik. English-Estonian and Estonian-English Dictionary of Tourism. Tartu: Studium, 2006.

tähenduse näiteks on toodud liitsõna *hommikupuhvet*, seletuses on sünonüümsed võimalused *hommiku*-buffet ja *hommikusöögi* *Rootsi laud*.

Oma Keel 2010, nr 2

Mis asi on *neitsiõli*?

Sirje Mäearu

Inglise *virgin* on käibel nii nimi- kui ka omadussõnana, tähenduseks vastavalt *neitsi* ja *neitsilik*. Omadussõna *virgin* ja nimisõna ühendi tõlkimisel eesti keelde tuleb tähele panna, et alati pole sõnasõnaline tõlge kõige sobivam ning valida tuleks mõni teine keelend, nt *virgin forest* – põlismets (mitte „neitsimets“), *virgin soil* – uudismaa (mitte „neitsimaa“), *virgin speech* – esimene kõne (parlamendis), *virgin metal* – primaarmetall, *virgin neutrons* – primaarneutronid, lähteneutronid jne. Nõnda peaks toimima ka ühendi *virgin oil* ja selle kõrval kasutatava pikema nimetuse *virgin olive oil* puhul, viimasest selgub, et tegemist on teatava oliiviõliga¹.

Ühendi *virgin olive oil* tõlkevastete pärast on mitu korda pöördutud ka eesti keele instituudi keelenõuandesse, näiteks „Tekkis küsimus, kuidas eesti keeles kõlaks korrektselt „virgin olive oil“. Tundub, et korrektne oleks „külmpressitud oliiviõli“, kuid järjest enam kohtab ka termineid „neitsiõli“ ja „neitsioliiviõli“. Kas nende kasutamine on tõesti korrektne ja järjest enam lubatud?“.

Sobiva vaste leidmisele on kasuks, kui teatakse inglise keelendi taga peituva mõiste sisu. Kvaliteetne oliiviõli saadakse esimese pressimisega, mis toimub madalal temperatuuril. Sellise pressimise kohta saab öelda *külmpressimine* ning õli, mis niiviisi on saadud, on **külmpressitud oliiviõli**. Õiguskeele terminibaasis Esterm (<http://mt.legaltext.ee/esterm/>) on *virgin olive oil*'i vasteks pakutud *neitsioliiviõli* ja *külmpressitud oliiviõli*. Terminibaas IATE (Interactive Terminology for Europe, <http://iate.europa.eu/>)

¹ Õlilike märkivates nimetustes on täiendsõna omastavas, mitte nimetavas käändes: *oliivi* + *õli* = *oliiviõli* (mitte *oliivõli*), *seesamiõli*, *päevalilleõli*, *rapsiõli*, *maisiõli*.

annab üksnes *neitsioliiviõli*. Kahjuks on eurodirektiivide ja -määruste eesti tõlgetes kasutatud esimest, kehvemat terminit ning sealt on see levinud ka mujale. Keelekorraldajad seda toortõlkelist vastet ei soovita² ja ka keeletarvitajatele tundub see keelend kentsakas („Iga kord, kui loen kusagilt „neitsiõli“, hakkab imelik“).

Eesti sõnamoodustuses on mall, kus kesksõna ja nimisõna ühendi kõrval saab kasutada liitsõna, mille täiendsõnaks on tegusõna tüvivorm, nt *riivitud kartul* ja (*riivi*-ma > *riiv*- + *kartul* >) *riivkartul*, *pressitud pärm* ja (*pressi*-ma > *press*- + *pärm* >) *presspärm*. Samamoodi siis ka *külmpressitud õli* ja *külmpressõli*, *külmpressitud oliiviõli* ja *külmpressoliiviõli*. Kuna tegemist on pika, neljatüvelise liitsõnaga, võib loetavuse huvides lisada sidekriipsu: **külmpress-oliiviõli**. Õige ei ole lahkukirjutus *külmpress oliiviõli*, sest tegusõna tüvivorm tuleb järgneva nimisõnaga alati kokku kirjutada. Nõnda saab teha teisigi ölinimetusi: *külmpressitud rapsiõli* ehk *külmpress-rapsiõli*, *külmpressitud linaõli* ehk *külmpress-linaõli*, *külmpressitud virsikuõli* ehk *külmpress-virsikuõli*.

Lühikujulise verbitüve kõrval on teine võimalus kasutada protsessitähendusega nimisõna, *mine*-liitelise teonime sünonüümi. Näiteks *pressimise* sünonüüm on *press* (peale protsessi märgib see ka seadet, nt *mahlapress*) ja *külmpressimise* sünonüüm *külmpress*. Täiendiks olevat sõna tuleb käänata: *külmpressi* + *oliiviõli* > *külmpressioliiviõli*. Kokku- ja lahkukirjutuse pikkuspõhimõtet arvestades saaks seda pikka liitsõna liigendada: **külmpressi oliiviõli**.

Ühend *extra virgin olive oil* tähistab parima kvaliteediga oliiviõli, mis on saadud kõige esimesel pressimisel. Selle inglise keelendi eesti vasteks võiks sobida **esimese pressi oliiviõli** või **esimese külmpressi oliiviõli**. Eespool toodud sõnamoodustusvõimalusi arvestades on võimalikud ka *parim külmpressitud oliiviõli*, *ekstraklassi külmpressitud oliiviõli* või *parim külmpress-oliiviõli*, *ekstraklassi külmpress-oliiviõli*, ent need on kasuta-

² ÕS 2013 õpetab: {neitsioliiviõli} → külmpressitud oliiviõli.

miseks liiga pikad. Kahest selle oliiviõli olulisest omadusest (kõige esimene, kõige parem) lähtudes võiks kaaluda keelendeid **esmasoliiviõli** (*esmane, esmas-* 'esimene') ja **väärisoliiviõli** (*vääris-* 'vääruslik', vrd *vääriskala*) kui lühemaid ja selle tõttu läbilöögivõimelisemaid. Toortõlkeid *ekstra neitsioliiviõli*, *ekstra-neitsi oliiviõli* ega *ekstra külm neitsiõli* keelekorraldajad ei soovita.

Oma Keel 2010, nr 1

Kas beebiporgandid on beebitoit?

Sirje Mäearu

Siin-seal vilksatavad sellised sõnad nagu *beebiköögiviljad*, *beebispinat*, *beebisalat*, *beebiporgandid*, *beebiforell*, isegi *beebilammas*. „Kas tegemist on beebitoiduga?“ võib keeletarvitaja küsida. Paraku pole see nii. Võõrkeelte oskaja näeb seesuguste keelendite eeskju inglise keeles: *baby vegetables*, *baby spinach*, *baby salad*, *baby carrots*, *baby trout*, *baby sheep*.

Mis on *baby* taga? Kui sõnade konteksti uurida, selgub, et osal juhtudel (nagu ülalnimetatud) tahetakse rõhutada nimi-sõnaga väljendatu **noorust**. Eesti vastetes on *beebi* asemel sel juhul sobivam sõna *noor*, nt *noor köögivili* (varem kui tavaliselt korjatud), *noor spinat*, *noor salat*, *noored porgandid*, *noor forell*¹, *noor lammas* ehk (*lamba*)*tall*. Sõna *beebi* on eesti keeles kasutatud ülekanntult küll ka looma kohta, ent sel juhul on ta liitsõnas põhi-, mitte täiendsõnaks: *vaalabeebi*, *elevandibeebi*.

Sõna *baby* võib märkida ka nimisõnaga väljendatu **väiksust**, nt *baby potatoes*, *baby octopus* on väikese suurusega. *Beebi* asemele sobivad sellistel puhkudel hästi eesti omasõnad *väike* ja *pisike*: *väikesed/pisikesed kartulid*, *väike kaheksajalg*. Liitsõna moodustuse võimalust pakub eesliide *mini-*: *minikartulid*, *mini-kaheksajalg*.

Mõnikord, kui iseloomustatav on ühtaegu noor ja väike, tuleb otsustada, kas rõhutada vanust (*noored herved*, *noored maisitõlvikud*) või suurust (*väikesed herved* / *miniherved*; *väikesed maisitõlvikud* / *minimaisitõlvikud*).

Noorusest tingitud väiksuse ehk **noorusväiksuse** kõrval saab köögiviljade puhul rääkida ka sordist tingitud väiksusest ehk **sordiväiksusest**. Väikeseviljalisi köögiviljasorte märgitakse aian-

¹ Sobib ka *portsjoniforell*, mida kalatööstus juba mõnevõrra kasutabki.

duses *mini*-täiendi abil²: *miniporgand* (mitte „beebiporgand“, vrd *baby carrot*), *minikapsas* (mitte „beebikapsas“, vrd ingl *baby cabbage*), *minitomatid* (mitte „beebitomatid“, vrd ingl *baby tomatoes*)³.

Noorus- ja sordiväiksuse kõrval saab juurviljade, nagu porgandite ja kartulite puhul rääkida ka kunstlikust ehk **tehisväiksusest**. Nimetust *baby carrot* kasutatakse inglise keeles (ja selle eeskujul eesti keeles – *beebiporgand*) ka tükeldatud ja kooritud porgandi kohta. Pikema nimetusena on selles tähenduses kasutusel *baby-cut carrot*. Selliseid porgandeid hakkas 1980. aastate alguses Ameerikas turustama farmer Mike Yurosek (tuntud kui *farther of baby carrot* – beebiporgandite isa) ning nüüdseks on sel viisil töödeldud porgandid saanud püsivaks kaubaartikliks paljudes maades, ka Eestis. Samamoodi töödeldakse ka kartuleid. Väikesi kerakujulisi miniporgandeid ja -kartuleid tuntakse *Pariisi porgandite* ja *Pariisi kartulite* nimetuse all, ent kuidas eristada looduslikku ja tehiseväiksust? Näiteks saaks öelda **tükeldatud ja kooritud porgandid**. Nimetus on pika võitu, ent annab sisu õigesti edasi. Rahvasuus on selliste kohta öeldud *treitud*, nt **treitud porgandid**. Juppvorsti ja vorstijuppide eeskujul oleksid võimalikud **jupp-porgand** ja **porgandijupid**.

Kokkuvõtteks. Eesti keeles sobib täiendit *beebi* asendada olenevalt sisust järgmiselt:

² Nt „Minikapsas on sordiaretuse ja/või erilise viljelustehnika abil saadud kapsasort või -kultivar. Minikapsastena ei käsitleta muude sortide täielikult välja arenemata või ebapiisava suurusega kapsaid“, vt <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:32001R1135>; „Suurusnõudeid ei kohaldata miniköögiviljade suhtes (teatavad kabatšoki-, baklažaani-, lillkapsa- ja kapsasordid), mis saavad küpseks juba siis, kui nende mõõtmed on asjakohaste turustusnormidega ettenähtud miinimumsuurustest väiksemad. Minutoodetena ei käsitleta kultuuri muude sortide täielikult välja arenemata või ebapiisava suurusega osi“, vt Värske puu- ja köögivilja kvaliteedinõuded. Tallinn: Eesti Aiandusliit, 2005.

³ Hariliku tomati teisendid on nime saanud võrdluseks olevate puuviljade (kirsside) ja marjade (sõstarde) suuruse järgi ning vajaduse korral saab kasutada ka neid nimetusi: *kirsstomatid*, *sõstartomatid*.

- 1) vanus – *noor*, nt **noor spinat, noored porgandid**;
- 2) suurus:
 - a) noorusväiksus – *väike/pisike*, nt **väikesed/pisikesed herved; mini-**, nt **miniherved, minimais**;
 - b) sordiväiksus – *mini-*, nt **minikapsas, miniporgand**;
 - c) tehiseväiksus – *tükeldatud ja kooritud*, nt **tükeldatud ja kooritud porgandid; treitud**, nt **treitud porgandid; -jupid, jupp-**, nt **porgandijupid, jupp-porgand**.

Oma Keel 2010, nr 1

Kas mune tohib uputada?

Sirje Mäearu

Menüüdesse ja retseptidesse on siginenud „uputatud munad“ ja „upumunad“. Need keelendid on fennismid – soomepärasused, vrd sm *upotetut munat*, *uppomunat*. Eesti keeles on neid mune varem nimetatud **kooreta keedetud munadeks** (vt nt „Soomeeesti suursõnaraamat“: *uppomuna* – kooreta keedetud muna) ja **pošeeritud munadeks**. Kuna mõiste on vana ja terminid olemas, puudub vajadus uute sõnade järele.

Pošeeritud ehk kooreta keedetud munad on tähtsaim osa näiteks sellisest munaroast nagu *Benedicti munad* (ka *munad à la Benedict*, *munad Benedicti moodi*). Klassikalise retsepti järgi koosneb see toit poolitatud muffinist, mille pooltele on pandud peekonit või sinki ning kooreta keedetud mune ja Hollandi kastet. Ilmselt prantsuskeelse *oeufs bénédictine*'i mõjul on kasutusel ka nimetus *benediktiini munad*. Toit on väidetavalt nime saanud isiku järgi, sel pole seost benediktiinide ehk benediktlastega (katoliku munga- ja nunnaordu liikmed), prantsuse nimetuses on tegemist nimelähtese omadussõnaga. Roa autoriks on arvatud mitmeid Benedicti-nimelisi isikuid, nt Wall Streeti börsimaaklerit Lemuel Benedicti ning pankuri ja purjetaja Elias Cornelius Benedicti abikaasat.

Tegusõnast *uputama* lähtuvate kesksõnade sobimatut kasutamist kohtab peale kokanduse ka mujal, nt tehnika ja ehituse valdkonnas. „Uputatav“ või „uputatud pump“ (sm *upotettu pumppu*, *uppopumppu*) on heas eesti keeles *sukelpump*, „uputatud valamu“ (sm *upotettu kaatoallas*) *süvistatud valamu* ehk *süvisvalamu*. Väljendi „autoukse uputatud käepidemed“ asemel on parem *autoukse süvistatud käepidemed* ehk *süviskäepidemed*. „Uputatud juhtmestik“ on *krohvalune juhtmestik* ehk *süvisjuhtmestik*. Soomekeelne „upotettu pumppaama“ tuleks

tõlkida *maa-alune pumpla* ehk *allmaapumpla*. Soome „uppovalaisin“ on *peitvalgusti* ja „uppokantaruuvi“ *peitpeakruvi*.

Oma Keel 2010, nr 1

Kas teed või kohvi?

Sirje Mäearu

Kohvipuu ja kohviuba

Sõna *kohv* pärineb araabiakeelsest sõnast *qahwa* (päritoluallikana on nähtud Etioopia provintsi Kaffa nime) ja on meile jõudnud alamsaksa keele (*koffe*) kaudu¹. Keeletarvitajale on mõnikord probleemiks selle sõna algkuju ehk nimetav kääne. Õige on *kohv* (mitte *kohvi*), nt *talle meeldib must kohv*. Sellisel kujul on *kohv* fikseeritud ka esimeses normatiivses sõnaraamatus, 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamatus“. Nii nagu *teel* on ka *kohvil* tähendusi rohkem kui üks. „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi tähendab sõna *kohv* järgmist: 1. kohvioad; praetud kohviubadest jahvatamisel saadud pulber (ka vastav aseaine); 2. jahvatatud kohviubadest või vastavast aseainest valmistatud jook; 3. kohvipuu; 4. kõnekeeles: tõsine, nahutav jutuajamine.²

Kohvipuu (ld *Coffea*) perekonda kuulub kümneid liike. Kaks kõige tähtsamat, mida kultiveeritakse, on *Araabia kohvipuu* (ld *Coffea arabica*) ja *Kongo kohvipuu* (ld *Coffea canephora* ehk *Coffea robusta*).³ Nendelt saadavat kohvi tuntakse vastavalt kui *araabikat* ja *robustat*. Kogu maailma kohvitoodangust moodustab araabika umbes kaks kolmandikku ja robusta kolmandiku.

¹ Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koostanud ja toimetanud I. Metsmägi, M. Sedrik, S-E. Soosaar. Peatoimetaja I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.

² Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetanud M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

³ Erialakeeles on tavaks kirjutada kohanimelisi taimeliike väikese tähega, nt *kongo kohvipuu*, *libeeria kohvipuu*.

Vähem tähtsatest liikidest võiks nimetada *Libeeria kohvipuud* (ld *Coffea liberica*), millelt saadav kohv on *libeerika*. Keeletarvitajatele on raskusi valmistanud *araabika*, *robusta* ja *libeerika* õigekirjutus. Sõnaraamatud (võõrsõnade leksikon, õigekeelusus- ja seletussõnaraamat) pole neid sõnu esitanud, kuid kõik kolm leiab taimenimede andmebaasist, muudest allikatest olgu nimetatud nt Olga Relve „Tass kohvi“ ja „Eesti nõukogude entsüklopeedia“.⁴

Kohvipuu kannab luuvilju, mis sisaldavad oakujulisi seemneid – *kohviube*. Selleks, et neist jooki saada, tuleb toored oad kõigepealt röstida. Praegusaja inimesed on harjunud ostma röstitud ube (või jahvatatud kohvi), kuid endisel ajal pruunistati kohviube sageli kodudes, selleks otstarbeks kasutatavat panni kutsuti *prenneriks*. Röstimisastet näitab ubade värv: *hele*, *keskmise*, *tume röst*, nt *keskmise röstiga oad*. Kohviubade jahvatusastmed on *jäme*, *keskmise* ja *peen*, jahvatusliigid selle järgi *jämejahvatus*, *keskmise jahvatus* ja *peenjahvatus*. Jahvatatud kohvi puhul kasutatakse eeskätt nimetusi *kohvipulber* ja *kohvijahu*. Igapäevases kõnepruugis on levinud ka *kohvipuru*.

Kiirkohv, oakohv, maitsekohv

Filtreeritud kohviekstraktist vee aurustamise teel saadud jäägita kohv on *lahustuv kohv* ehk *kiirkohv* (inglispärast nimetust *instantkohv* keelekorraldajad ei soovita). Lahustuvat kohvi müüakse ka portsjonitena ehk annustena, mis võivad peale kohvi sisaldada suhkrut ja koorepulbrit või emba-kumba. Müügil on ka maitsestatud *portsjonikohvid*, nt *cappuccino amaretto* annuspakid.

Kohviubadest saadud kohvi on nimetatud ka *naturaalseks kohviks* ehk *naturaalkohviks*, keeleliselt on eelistatavam *oakohv*. *Puhta*, *päris* ehk *ehtsa kohvi* kõrval toodetakse ka segusid (koh-

⁴ Eestikeelsete taimenimede andmebaas. <http://www.ut.ee/taimenimed>; O. Relve, Tass kohvi. 2. tr. Tallinn: Valgus, 1980; Eesti nõukogude entsüklopeedia. 4. kd. Tallinn: Valgus, 1989, artikkel „kohv“.

vile lisatakse nt teravilja, sigurit) või valmistatakse kohv üksnes aseainetest (nt sigurist, viljast, tammeterudest). Nimetused *viljakohv*, *sigurikohv* võivad märkida nii üht kui ka teist. Aseainetest valmistatud kohvi tuntakse kõnekeeles *ersatskohvina*.

Teatavasti sisaldab kohv kesknärvisüsteemi ergutit *kofeiini*. Enne röstimist võidakse kohviubadest kofeiini eraldada, nii saadakse *kofeiinita* ehk *kofeiinivaba kohv*.

Kui kohv on tehtud niisugustest ubadest, mida valmimise ajal ei ole kemikaalidega töödeldud, sobib kasutada sõna *mahekohv* (või ka *ökokohv*). Inglisemõjulise nimetuse *orgaaniline kohv* puhul on ära unustatud, et *organic* tõlgitakse eesti keelde sellistel puhkudel sõnaga *mahe* (liitsõna esiosa) või osisega *öko-*, nt *organic agriculture*, *organic beekeeping* on eesti keeles *mahepõlvandus*, *mahemesindus*.

Valmistusvahendile või -viisile osutavad näiteks nimetused *kannukohv*, *kruusikohv*, *masinakohv*, *automaadikohv*, *filtrikohv*, *press(kannu)kohv*.

Kohvi kangusastet iseloomustatakse sõnadega *kange* ja *lahja*. Kahekordse kanguse või annuse märkimisel tuleb meele pidada, et sõna *topelt* kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku: *topeltkohv* (topeltkange masinakohv), *topeltespresso* (topeltportsjon espressot).

Suhkruta kohv on *mõru kohv*. Kohv, millele on lisatud piima või koort, on vastavalt *piimaga kohv* ehk *piimakohv* ning *koorega kohv* ehk *koorekohv*. Ilma koore või piimata kohv on *must kohv*.

Tavaliselt serveeritakse kohvi kuumalt. Külma jahutatud kohvi tuntakse eesti keeles *jääkohvina* (vrd analoogne *jäätee*). Prantsuse külm kohvijook on näiteks *café frappé* ja Itaalia oma *espresso shakerato*.

Maitsestatud kohvi ehk *maitsekohvi* puhul (vrd analoogne *maitseäädikas* 'maitsestatud äädikas') on kohviubadele töötlemise käigus lisatud lõhnaaineid, nt *šokolaadimaitselised kohvioad*, *Irish Creami likööri maitselised kohvioad*. Kohvijooi maitsestatamiseks kasutatakse maitseaineid ja -aineid, nt kaneeli ja tsillit (*kaneelikohv*, *tsillikohv*), vanilli, muskaatpähklit.

Lisandiks võib olla jäätis (*jäätisekohv*), alkohol (nt *viskikohv*). Traditsiooniline viskilisandiga kohvijook on *Iiri kohv*. Itaalia *caffè corretto* on espresso alkoholilisandiga, nt *grappa* või *amaretto*'ga.

Kohvijoogid

Sõna *kohv* õigekirjutuse kõrval on keelenõuandest küsitud vöörapäraste kohvijookide kirjamisviisi ja käänamist. Puhtvõrkeelsed sõnad kirjutatakse eestikeelses tekstis teises kirjas (nt püstkirjas teksti puhul kaldkirjas ehk kursiivis) ja neid käänatakse ülakoma abil: eelistab espressole *caffè latte*'t, jõi *caffè macchiato*'t. Liitsõnas tuleb kasutada sidekriipsu: *cappuccino*-maitseline.

Tuntumaid kohvijooke on *espresso* 'aururõhuga keedetud kange kohv' (it *caffè espresso*), mille peale tekkivat kohevat vahtu kutsutakse *crema*'ks. Espresso kasutatakse paljude kohvijookide põhjana. Sõna *espresso* kui võõrsõna kirjutatakse püstkirjas: ostis espresso, jõi espressot. Vaid mitmeosalistes itaaliakeelsetes nimetustes kui tervikkeelendeks kirjutatakse see teises kirjas, nt *espresso ristretto*, ostis *espresso Romano*, jõi *espresso mocha*'t.

Espresso kõrval on teine kange kohv *moka* (Jeemeni linna Al-Mukhā nimetuse Moka järgi), mida valmistatakse spetsiaalses mokakannus ja juuakse väikestest mokatassidest. Sõna *moka* märgib ka Moka kohvipuu (ld *Coffea arabica* L. var. *mokka* P. J. S. Cramer ehk *Coffea arabica* sort „Moka“) saadust.

Vahustatud piimaga espresso kannab itaaliakeelset nimetust *cappuccino* [häälda: kaputšiino]. See võrkeelend tuleb eesti tekstis panna teise kirja ja seda tuleb käänata ülakoma abil: joob *cappuccino*'t. Traditsiooniliselt sisaldab *cappuccino* ühe kolmandiku espressot, ühe kolmandiku kuuma piima ja ühe kolmandiku piimavahtu.⁵

⁵ Kohvijookide kirjeldused toetuvad Vikipeedia artiklitele „Cappuccino“, „Caffè latte“ ja „Café au lait“. <https://et.wikipedia.org/wiki/>

Teine Itaalia päritolu vahupiimakohv, mille valmistamiseks kasutatakse espressot, on *caffè latte* [häälda: kafee late]. *Caffè latte* sisaldab ühe neljandiku espressot (u 7 cl) ja kolm neljandikku vahustatud piima (u 2 dl). *Caffè latte*'t juuakse tavaliselt kõrgest klaasist. Joogist on saanud paljude lemmik ning tihti piirduakse sellest rääkides kahesõnalise *caffè latte* asemel vaid ühendi viimase sõnaga *latte*. (Muide, Itaalias võidakse *latte* küsijale anda üksnes klaasitäis (sooja) piima.) Tsitaatsõna *latte* kõrval on eesti keeles käibel hääldusmugand *late*. See käändub nagu *mate* või nagu argisõna *plate* (üks *late*, ühe *late*, üht *latet*) ega vaja teises kirjas vormistamist (ostab *late*, joob *latet*, vrd ostab *latte*, joob *latte*'t).⁶

Teine tuntum piimakohvi nimetus *café au lait* [häälda: kafee olee] lähtub prantsuse keelest ja kirjutatakse eesti tekstis teises kirjas: joob *café au lait*'d. *Café au lait* tehakse tavalisest kohvist (mitte espressost) ja soojust (mitte kuumast vahustatud) piimast, mõlemat võetakse võrdses koguses.

Võõrkeelsete kohvijookide puhul tuleb tähele panna konkreetse keele õigekirjutust: kohvi märkiv itaalia sõna kirjutatakse kujul *caffè* (kaks *f*-i ning *e* peal langev rõhumärk ehk graavis: *è*) ja prantsuse sõna kujul *café* (üks *f* ning *e* peal tõusev rõhumärk ehk akuut: *é*). Itaalia ortograafias tuleb kirjutada näiteks nimetused *caffè freddo*, *caffè macchiato* ja *caffè con panna* ning prantsuse omas *café noir* ja *café frappé*. Õiged ei ole kahest keelest kokku pandud segavariandid või diakriitikuteta lihtsusused, nt *café con panna*, *caffè frappe*.

Keelenõuandele on küsimusi tulnud ka kohanime algustähe kirjutamise kohta kohvinimetustes. Kohanimi (osutab nt ubade või kohvijahu päritolukohale, sordile või kohvijooigiliigile) kirjutatakse suure tähega: *Brasiilia kohv*, *Costa Rica kohv*, *India kohv*, *Santose kohv*; *Türgi kohv* (kange ja ülimagus), *Varssavi kohv* (piimaga keedetud), *Viini kohv* (vahukoorega), *Iiri kohv* (viski, pruuni suhkru ja vahukoorega). Kohvinimed kirjutatakse

⁶ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toimetanud M. Raadik. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. <http://www.eki.ee/dict/qs/>.

lähiva suurtähega ja püstkirjas (siinses artiklis on näited kursii-vis), nt *Meira kohv Kulta Katriina* ja *Pauligi Juhla Mokka*.

Kui paar-kolmkümmend aastat tagasi pakuti kohvikutes, baarides, restoranides valdavalt paari sorti kohvi (kannukohv ja masinakohv), mis varieerus vaid lisandite (suhkur, koor, piim) poolest, siis nüüd võib kohvijookide küllus vähem teadliku kohvijooja segadusse ajada. Sel juhul saab abi nõutada kohvispetsialistilt – *baristalt* ehk *kohvibaarmenilt* –, et endale meelepärane kohvijook valida.

Tee ja teejoogid

Eesti sõna *tee* arvatakse lähtuvat saksa keelest.⁷ *Tee* all mõeldakse eeskätt *teepõõsa* (ld *Camellia sinensis* – *Hiina*⁸ *teepõõsas* ehk *teekameelia*) kuivatatud lehti ja pungi ning neist valmistatud jooki. Nii mõnigi tulihingeline teesõber ei pruugi ehk nõus olla sellega, et teeks nimetatakse ka muude taimede kuivatatud osi ja neist või värsketest taimeosadest valmistatud jooki (nt *marjatee*, *puuviljatee*, *taimetee*) ning ravimtaimede tõmmist (*ravimtee*). Siin-seal on olnud näha, et taimeteesid nimetatakse *infusioonideks*. Selle sõna kasutajad on lasknud end mõjutada inglise keelest, kus sõnal *infusion* on rohkem tähendusi, sealhulgas 'leotis'. Eesti keeles seevastu edastab *infusioon* (nagu *ioon*-lõpuline võõrsõna sageli) tegevust ehk *infundeerimist* (< *infundeerima* 'meditsiinis: infusiooni tegema', vrd ld *infundo*). Ka *infusioon* (vrd ld *infusio*) käibib eesti keeles meditsiiniterminina ja tähendab 'sisseniristus, suure vedelikukoguse manustamine naha alla, veeni, pärasoolde vm'. Droogide leotist märgib *infuus* (vrd ld *infusum*), sõna kasutatakse farmaatsias. Kohviku või restorani

⁷ Eesti etümoloogiasõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ety/>. Varem on seda peetud baltisaksa keelest pärinevaks, vt A. Raun, Eesti keele etümoloogiline teatmik. Maarjamaa, 1982.

⁸ Taimenimedede kohanimeline täiend kirjutatakse üldkirjakeeles suure algustähega. Botaanika oskuskeeles on tavaks kirjutada kohanimesid väikese algustähega ja (pool)häälduspäraselt.

menütüsse võiks *infusiooni* asemele valida *tee*, *leotise* või *tõmmise* (kui mõeldakse kontsentreeritud vedelikku ehk ekstrakti).

Teed liigitatakse teehehtede fermenteerimise ehk kääritamise astme järgi. Tuntuim on *must tee*, mis on saadud fermenteeritud ja kuivatatud teehehtedest. Musta tee sorte on rohkesti, nt Assami tee (India tee), Darjeelingsi tee, Tseiloni tee. *Roheline tee* on fermenteerimata, saadud teepõõsa lehtede töötlemisel veeauruga. Musta ja roheline tee vahele jääb osaliselt fermenteeritud ehk poolfermenteeritud *oolong* (hiina *wū lóng* 'must draakon') ehk *punane tee*. Kõige luksuslikum on *valge tee*, mida valmistatakse teepõõsa noortest avanemata pungadest. Valge ja roheline tee vahele jääb nii kvaliteedilt kui ka hinnalt *kollane tee*, mis on rohkem fermenteerunud kui roheline tee, kuid mille kääritamisaeg on lühem kui mustal teel.

Puhta tee kõrval on müügil segusid, kus teele on lisatud muude taimede osakesi, nt Gurmansi tee Old Love sisaldab Jaapani rohelist teed *sencha*'t, papaia-, ananassi-, vaarika-, maasika- ja rosinatükke ning roosi kroonlehti. Sellist teed kutsub ka *maitsestatud teeks* ehk *maitseteeks*. Maitseteele võib olla lisatud ka üksnes lõhna- ja maitseaineid, nt Earl Grey tee (nimi lähtub 1764–1845 elanud Briti poliitiku Charles Grey nimest) on bergamotiõliga aromatiseeritud must tee.

Eesti teenautlejad on tõenäoliselt tuttavad sellise aromaatses teejoogiga nagu *chai* (häälda: tšai; lähtub nagu ka nt venekeelne sõna *чай* 'tee' hiina sõnast *cha*). Eesti tekstis tuleb *chai* kui võõrkeelend kirjutada muust tekstist erinevas kirjas: joob *chai*'d. *Chai* algupärane nimetus on *masala cha*, kus *masala* märgib teele lisatavat vürtsisegu ja *cha* on aegade jooksul muundunud *chai*'ks. Joogi valmistamiseks kasutatakse magusaid ja hõrke vürtse, nagu kardemoni (peaaegu kõigi *chai*'de põhivürt), nelki, kaneeli, ingverit. Vürtsid jahvatatakse peeneks ja seejärel keedetakse neid kuumas vees. Sellele segule lisatakse musta teed, millel on lastud tõmmata jookjate maitsest olenevalt. Seejärel segu kurnatakse ning lisatakse piima ja mett.⁹

⁹ http://www.coffeebean.ee/index.php?id=378&parent_id=192.

Peale teepõõsa kasutatakse tee tegemiseks ka muid taimi. Näiteks on rahvusvaheliselt tuntud teejookide hulka lisandunud *tee-punapõõsalt* (ld *Aspalathus linearis*) saadud tee – *Aafrika punane tee*. Sellest nimetusest rohkem on levinud sünonüümne *rooibos*¹⁰ (rahvusvaheliselt tuntud ka kui *rotbush*), mida on soovitatav kääntada *e-tüvelisena*: omastav on *rooibose* (ja osastav *rooibost*), vrd analoogsed os-lõpulised sõnad *epaanodos* : *epaanodose*, *katoolikos* : *katoolikose*, *kalvados* : *kalvadose*. Teine moodi läinud tee, mis pärineb Aafrikast, on *hibiskitee* (pikemalt *hibiskiõietee*), mida tuntakse ka *punase tee*, *Kleopatra tee* ja *karkaade*¹¹ nime all. Taim, millelt teematerjali saadakse, on *hapu hibisk* (ld *Hibiscus sabdariffa*). NB! Selle taime õige kirjakuju on eesti keeles *hibisk*, mitte *hibiskus*.

Üha enam kogub kuulsust *honeybush*'i tee ehk *meetee*. Seda teed valmistatakse Lõuna-Aafrikas kasvava *tee-mesilasepõõsa* (ld *Cyclopia intermedia*) lehtedest, õitest ja oksaraagudest. Kasutatakse ka *joogi-mesilasepõõsast* (ld *Cyclopia genistoides*), kuid oluliselt vähem. Otse inglise keelest eesti keelde ümber pandud nimetus *meepõõsas* on aga eksitav, sest see nimetus märgib hoopis üht teist taime (*suur meepõõsas*, ld *Melianthus major*). Eksitada võib ka teenimetus *meetee* (meelisandiga tee), selgem oleks vahest *mesilasepõõsatee*.

Ladina-Ameerikast pärineb populaarne *mate*, mida valmistatakse *matepuu* ehk *Paraguay iileksi* (ld *Ilex paraguariensis*) lehtedest. *Mate* kõrval on tuntud ka nimetus *Paraguay tee* ja hispaaniakeelne nimetus *yerba mate*. Menu saadab ka sellist teed nagu *lapatšo* (ingl *lapacho*) ehk *inkade tee*. Tee tegemiseks kasutatakse *lapatšo-tuutupuu* (ld *Handroanthus impetiginosus*) nimetust kandva puu koorealust kihti.

Eeskätt kosmeetikatoodetest on tuttavaks saanud *teepuuõli*, mille toorainet *teepuud* peetakse *teepõõsa* sünonüümiks. Paraku on tegemist hoopis teise taimega, mille botaaniline eelisnimetus on *tee-melaleuka* (ld *Melaleuca alternifolia*).

¹⁰ Eestikeelsete taimenimede andmebaas. <http://www.ut.ee/taimenimed>.

¹¹ Sealsamas.

Võõramaiste teede kõrval juuakse ka traditsioonilisi *taimeteesid*. Nende hulgas leidub *puuviljateesid*, *marjateesid*, *leheteesid*, *õieteesid*, nt *kibuvitsatee*, *mustasõstratee*¹², *põpärmünditee*, *pärnaõietee*, *vaarikatee*. Levinud on ka kõikvõimalikud segud, nt Gurmansi puuviljatees Florida sisalduvad kibuvitsamarjad ja -kroonlehed, apelsini- ja õunatükid, apelsini- ja õunakoor ning rosinad.

Sageli kasutatakse taimeteesid ravimise eesmärgil ehk siis *ravimiteena*. Teematerjal võib pärineda ühelt ravimtaimelt (nt *kummelitee*) või mitmelt (nt *põietee* koostisse kuuluvad naistepunaürt, pohlalehed, raudrohuõisikud, valge iminõgese ürt). Paljud neist on *ürditeed*, st valmistatud ravimtaime maapealsest osast ehk *ürdist*.¹³ Seesuguste nimetuste esiosa näitab sageli, millest tee on valmistatud (taim või taime osa), nt *leesikatee*, *raudrohutee*, *pärnaõietee*, *tammekooretee*. Osa ravimteenimetest esiosas on nimetatud tee otstarvet (mille puhul teed kasutatakse), nt (haigus)seisundeid: *kõhatee*, *nohutee*, *külmetustee*, *stressitee*; elundeid või organismi tegevust: *maksatee*, *neerutee*, *südamatee*; *seedimistee*, *unete*, *vererõhutee*.

Tee puhul on keelenõuandest küsitud, kuidas nimetada tavalist teepuruna müüdavat teed (vastandub *pressitud teele* ehk *pressteele*). Õigekeelsussõnaraamat on varem andnud vasteks *udemetee*, sama on pakkunud ka vene-eesti sõnaraamat vene *баixовый чай* vasteks. Keeletarvituses on rohkem levinud *purutee* ning ÕS 2013 esitabki juba selle. Teed saab osta pakina (*pakitee*), kotikestes (*kotitee*) ja kaaluga (*kaalutee*).

¹² Botaanikas kirjutatakse liikide omadussõnalised täiendid perekonna-nimetusest lahku: nagu *hapu oblikas* nii ka *must sõstar*. Sõnaühendis tuleb omadussõna käänta: ainsuse omastav *musta sõstra* (mitte *mustsõstra*), mitmuse nimetav *mustad sõstrad* (mitte *mustsõstrad*), mitmuse osastav *musti sõstraid* (mitte *mustsõstraid*). Seda tuleb arvestada ka liitsõnamoodustuses, kus ühend esineb täiendina: (musta + sõstra) + lehed/keedis/mahl/tee > *mustasõstralehed*, *mustasõstrakeedis*, *mustasõstramahl*, *mustasõstratee*.

¹³ Soome keele mõjul on eesti keeles hakatud *ürdi* sõna kasutama ka maitsetaimede kohta, seesugust pruuki soosib lühidus ja selle tõttu parem sobitumine liitsõnasse, nt *ürdipeenar*, *ürdisegu*, *ürdisool*, *ürdivõie*, *ürdiõli*, *ürdiäädikas*, *ürdipaneering*, *potiürdid*.

Nii nagu kohvi puhul, nii kirjutatakse kohanimeline täiend ka teenimetustes suure tähega ja põhisõnast lahku, nt *Assami tee*, *Gruusia tee*, *Hiina tee*, *India tee*, *Indoneesia tee*, *suureleheline Tseiloni tee*. Täiendiks olevat nime (nt kohanimi, tootjanimi) tuleb käänata, nt *Darjeelingi tee* (mitte Darjeeling tee), *Pickwicki tee* (mitte Pickwick tee), *Pauligi tee* (mitte Paulig tee), *Liptoni tee* (mitte Lipton tee).

Oma Keel 2010, nr 2

Rjumotšnajast „shotibaari“

Maire Raadik

Vene keeles on tore sõna *рюмочная* (vrd *рюмка* 'napsiklaas'), mida Jaanus Piirsalu ja Manona Paris on oma Moskva-lugudes tõlkinud topkakohaks, topkabaariks. Vene laen *topka* (*стопка* 'viinapits', vrd *сто* (*грам*) 'sada (grammi)') on õigupoolest samast sarjast, kuhu oleme varem saksa keelest laenanud napsi (*Schnaps* 'naps, viin') ja pitsi (*Spitzglas* 'väike alt ahenev joogiklaas'). Topka või pitsi jagu kanget alkoholi on meil kõnekeeli *klahv*, *klähv*, *klõmakas*, *lõuatäis* ning neistki ühe puhul on oletatud võõrast algupära. 2012 ilmunud etümoloogiasõnaraamat ei pea siiski usutavaks, et eesti *klahv* 'lonks, suutäis alkoholi' tuleks vene murdesõnast *хлохм* 'neelatus, lonks, sõõm; (vee-)mulks'.

Nüüd on päevakorral „shotid“ ja „shotiklaasid“. Šotlastega pole siin pistmist, on hoopis inglise *shot*, mis tähendab väikest alkoholikogust. Selle mõiste jaoks on meil sõnad – nagu eespool näha – ilusti olemas ja uut laenata pole tarvis. Kuid sõnu võidakse laenata ka pisut kitsamas tähenduses, kui neil on laenuandjas keeles. Paistab, et nii on läinud ka „shotiga“, sest Eesti baarides meisterdatakse „shotiklaaside“ sisse väikesi kange alkoholi – või ka ilma alkoholita – kokteile. Need on just enam-vähem nii suured, et soovi korral ühe lonksuga ära juua, mistõttu võiks see kokteililonks eesti keeli olla ka näiteks **mini-kokteil** või **lonksukokteil**. Kui liigitame napse, sobiks kokteiliks segatud napsi nimetuseks **kokteilnaps**.

Omasõnu otsima paneb muu hulgas asjaolu, et inglise *shot*'i ei saa eesti keelde otse üle võtta (kuigi nii on tehtud), enne tuleks ta mugandada, sest meie võõrsõnadeski peab hääldus kirjapildiga kokku käima (mitte nii, et kirjutame *sh*, aga ütleme *š*). Mugand *shot*'ist oleks *š-ga šott* : *šoti* : *šotti* või *s-iga sott* : *soti* : *sotti*.

On veel „shotiklaas“. Soome võrguallikais on näha vahe-
tegemist klaasi kuju ja mahu järgi: *shottilasi* on erinevalt
snapsilasi’st paksu põhjaga ja ülalt laienev ning mahutab 5–6
cl, *snapsilasi* maht on 4 cl. Tegelikult on napsiklaasi maht üldse
rahvaid pidi erinev, venelaste mõõt on üks suuremaid, sakslaste
oma üks väiksemaid ja ingliskeelsetel seal kuskil vahepeal. Selle
järgi võiksime rahus jääda truuks kunagisele saksa laenule **pits**,
ning nii nagu meie kokad serveerivad mõnel pidulikul puhul
oma soolase- või magusaampse pitsidest, nii võiks meie baar-
menid pitsidest pakkuda ka mahla või kange alkoholi lonkse,
olgu nad siis puhtal kujul või kokteiliks segatuna.

Baari, mis muude napside kõrval müüb ka kokteilnapse,
võiks aga edaspidigi nimetada lihtsalt baariks, sest tavamõistes
ongi **baar** üks (kange) alkoholi müümise ja joomise kohti. Peagu
nagu *рюмочная*.

Milline sõna sobib?

Valik keelenõuandele esitatud küsimusi

Argo Mund

1. Kas eksamit *sooritatakse*, *tehakse* või *õiendatakse*? – Kõik kolm tegusõna on võimalikud, üksnes *eksamit andma* on venepärasus, mida keelekorraldajad ei soovita.
2. Kas inimese nimi tuleb öelda *tähtede kaup* või *täht-tähelt*? – Nimi tuleb öelda *tähtede kaup* = *tähekaup* = *tähe kaup* = *tähthaaval*.
3. Kas *arvuti kasutamise oskus*, *arvuti kasutamisoskus* või *arvuti kasutusoskus*? – Kaks viimast on valesti liigendatud: *arvuti kasutamisoskus* ja *arvuti kasutusoskus* jätavad mulje, et arvutil endal on oskus. Jääb üle *arvuti kasutamise oskus*, ent selle asemel saab pruukida liitsõna *arvutioskus*. Ütleme sageli ka ju *keeleoskus*, mitte „keele kasutamise oskus“.
4. Kas hiire nuppu *klõpsama* või *klikkama*, *klõpsima* või *klikkima*? – Inglise tüvega laenud *klikkama* ja *klikkima* on argikeelsed, kirjakeeles on mõistete kohta sõnad olemas: *klõpsama* (üks kord) ja *klõpsima* (mitu korda).
5. Kas *ma trükkisin teksti arvutisse* on õige? – Tekst *kirjutatakse* arvutisse (ka *sisestatakse* või *tipitakse*). Trükkimasin *trükitab*.
6. Kas *istub arvuti ees* või *arvuti taga*? – Mõlemad väljendid sobivad (vrd *laua taga*, *rooli taga*, aga *televiisori ees*). Võib teha ka vahet: arvuti ees istuja peab silmas rohkem kuvarile vaatamist, ent arvuti taga istuja kasutab seda kui vahendit.

7. Kas jõulud on *ukse ees* või *ukse taga*? – Jõulud on *ukse ees*, aga jõuluvana on *ukse taga*.
8. Kas õige on *eespool nimetatud* või *eelpool nimetatud*? – *Eespool nimetatud* = *eelnimetatud*, ent mitte „eelpool nimetatud“. Osis *eel-* tähendab 'eelnev'.
9. Kas *minu arust* ja *minu meelest* on ebasoovitavad ja parem oleks *minu arvates*? – Kõiki võib kasutada: *minu arvates* = *arust* = *meelest said õpilased ülesandega hästi hakkama*. Kõige neutraalsem on *minu arvates*.
10. Kas *70. juubel* või *sünnipäev*? – Juubel on 'ümmargune tähtpäev'. Kui kellelgi on 70. juubel, on tal järelikult olnud juba 69 ümmargust tähtpäeva. Inimesel on *70. sünnipäev* või *70 aasta juubel*, asutusel *70. aastapäev*.
11. Kas seltsil on *120. juubeliaasta*? – Seltsil on *120. tegevusaasta*.
12. Kas Jaapani monarhide puhul võib rääkida *keiserlikust perekonnast* (ajalehtedes olevat ka *kuninglik perekond*)? – Jaapanis on keiser, järelikult *keiserlik perekond* või *keisri perekond*.
13. Kas allun *otsesele ülemusele* või *vahetule ülemusele*? – Pigem *otsesele*, sest *vahetu* võib tähendada ka 'siiras, otsekohene'.
14. Kas uus ametnik, kes jätkab eelmise tööd, on eelmise *järglane* või *järeltulija*? – Ta on *ametijärglane*.
15. Kas naise ametinimetuseks peab visiitkaardile kirjutama *direktriss*? – Mehe ja naise ametinimetus on ühtviisi *direktor*. Naist võib direktrissiks nimetada vabamas keelepruugis, sellesse sobib ka *naisdirektor*.

16. Kas *lobibaar* või *fuajeebaar*? – Inglise *lobby bar* on meil *fuajeebaar*. Sõna *lobi* ei tähenda eesti keeles 'fuajee', vaid 'vedel toit või supp' ja 'lobitöö'. Seega oleks *lobibaar* 'baar, kus pakutakse vedelat toitu' või 'baar, kus tehakse lobi-tööd'.
17. Kas üks köögiviljataim ja selle vili on eesti keeles *baklažaan*, *munataim* või *aubergine*? – Soome *munakoiso*, inglise *eggplant*, rootsi *äggplanta*, saksa *Aubergine* ja prantsuse *aubergine* on eesti keeles *baklažaan*. Kasutusel on ka sõna *pommu*, ent Tartu ülikooli lehel peetav eestikeelsete taimenimedede andmebaas (<http://www.ut.ee/taimenimed/>) annab esikohaterminina *baklažaani*.
18. Kas *lillkapsakreemsupp* või *lillkapsapüreesupp*? – Eestlane sööb *lillkapsapüreesuppi*. Sõna „kreemsupp“ on inglise keele mõjuline (*cream soup*).
19. Ajakirjas on persooniloo kõrval isiku elulugu, hobid jm. Kas panna selle pealkirjaks *curriculum* või *resümee*? – Soovitame *elulugu*.
20. Kas ajalehel on *esikül*g või *esikaas*? – „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“ on sõnal *kaas* tähendus 'tugevamast materjalist (nt papist, nahast) katteleht raamatu, kaustiku vms toote kummalgi poolel'. Kaas on kõite osa. Ajalehel on *esikül*g, ajakirjal ja raamatul on *esikaas*.
21. Kas viisin jalatsid *parandusse* või *remonti*? – Remonditakse maja või korterit, aga parandatakse kodumasinaid, kelli, rõivaid, jalatseid. Niisiis viisin jalatsid *parandusse*.
22. Jette on kaht tüüpi: ühega sõidetakse istudes, teisega püsti seistes. Kas esimene võib olla *istuv jett* ja teine *püstine jett*? – Need on *istejett* ja *seisujett*.

23. Kas *mikrolaineahju* kohta võib lühemalt öelda *mikroahi*? – Ei, see pole täpne: *mikroahi* oleks '(üli)väike ahi'. Henn Saari soovitas 1998. aastal Eesti Raadio „Keeleminutite“ saates lühemat sõna *laineahi*.
24. Kas tootel on *kriipskood*, *joonkood*, *ribakood*, *triipkood* või *vöotkood*? – ÕS soovitab *vöotkoodi*.
25. Kas riie on *vett hülgav* või *vett hülgiv*? – Soome *vettähylkivä* on eesti keeles *märgumatu* = *hüdrofoobne* = *vett tõrjuv*.
26. Soovime muud võimalust *metsakülastaja* asemele. Niisugused nagu *metsaline* (isegi täiendiga *mõistlik metsaline*), *metslane* ja *metsainimene* ei sobi kõrvaltähenduste tõttu. – Õelge *metsas käija* või *metsas viibija*.
27. Kas *sademevesi*, *sadevesi* või *sajuvesi*? – Sademetest, sajust kogunev vesi on kas *sademevesi* või *sajuvesi*.
28. Kas jopetaskul on *takjakinnis* või *takjariba*? – Mõlemad on võimalikud. *Takjakinnis* on tehtud *takjaribast*.
29. Kas haigus on *fataalne* või *letaalne*? – Surmaga lõppev haigus on *letaalne*. Sõna *fataalne* tähendab 'saatuslik, paratamatu'.
30. Kas kapil on *mõõtmed* või *mõõdud*? – Sõna *mõõtmed* käib oskuskeeles, argikeeles on *mõõdud*.
31. Kas ülesanne on lahendatud *õieti* või *õigesti*? – Veatult tehtud ülesanne on lahendatud *õigesti* (vastand *valesti*). Sõna *õieti* tähendab 'õigupoolest'.
32. Kas juukseid *sirgendatakse* või *sirgestatakse*? – Mõlemat võib teha: *sirgendama* tähendab 'sirgemaks tegema', *sirgestama* on 'sirgeks tegema'.

33. Kas *õhatud* või *õhitud pomm*? – Vorm *õhatud* tuleb verbist *õhkama*. Sõnaühendi *õhku laskma* sünonüüm on *õhkima*, seega *õhitud pomm*. „Õhitud riisi“ ja „õhitud maisi“ asemel on *paisriis* ja *paismais*.
34. Mis vahe on sõnadel *hävima* ja *hävinema*? – Tegusõna *hävinema* tähendab 'järg-järgult hävima', nt *saak võib pika põua tõttu hävineda*.

Oma Keel 2011, nr 1

ÕIGEKEELSUS- SÕNARAAMAT

Mida uut on uues õigekeelsussõnaraamatus?

Maire Raadik

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013“ on „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006“ uuustrükk. Nagu ÕS 1999 ja ÕS 2006 nii on ka ÕS 2013 universaalsõnaraamat, mis annab käepärasest infot sõnade õigekirja, häälduse ja käänamise-pööramise kohta, selgitab vajaduse korral ka võõramate või muidu vähem tuntud sõnade tähendust ning õpetab sõnu lausesse sobitama. Oma vormilt peaks praegune õigekeelsussõnaraamat olema lugejaile juba päris tuttav, sest pabersõnaraamatu esmatrükist on möödunud viisteist aastat ning veebiversioon on üle seitsme aasta vanune. Sõnaraamatu sisu on üksjagu uuenenud: on rakendatud uus morfoloogia ja häälduse esitamise süsteem, on värskendatud sõnavara ja näitestikku, ühtlustatud märgendeid ja ajakohastatud soovitusi.

Märksõna

Muudatusi on kõigepealt märksõna välte, palatalisatsiooni ja rõhu märkimises, nende kohta vt lähemalt järgmisest jaotisest „Hääldus“.

Märksõnade kuju on ÕS 2013-s muudetud mõnel üksikul juhtumil. Tähtsaimad muudatused, nagu mõnede võõrsõnade ning muutumatute sõnade õigekiri, on läbi arutatud ka Ema-keele Seltsi keeleteimkonnas. Sel moel on ÕS 2013-s antud kõrvu tsitaatsõnad *sushi* ja *nõ-teater* ning võõrsõnad *suši* ja *nooteater*, esisilbirõhuga võõrsõnale *kebab* on lisatud järgsilbis pika vokaaliga rööbik *kebaab*, mugandile *eklaär* võrdväärse rööbikuna *ekleer* (ligilähedane prantsuse hääldus lubab mõlemat kuju) ning tsitaatsõnale *buffet* argikeelne mugand *bufee* (täpne mugand prantsuse hääldust arvestades olnuks büfee, kuid selline kuju on keekekasutuses peagu tundmata).

ÕS 2006-s olnud rahvanimetused *amhar* ja *romi* on ÕS 2013-s asendatud nimetustega *amhara* ja *roma*, rahvanimetusele *masai* on ÕS 2013-s lisatud *maasai*. Keeled on *amhara keel*, *maasai keel* ehk *masai keel* ja *roma keel*. Kohanimede puhul on põhinimedeks saanud *Keenia* ja *Veneetsia* ning varasemad eelised *Kenya* ja *Venezia* on jäänud rööpnimedeks.

Suurtähelise *Interneti* kõrvale on tulnud väiketäheline *internet*, sõnaühendite *kas või*, *just nagu*, *just nimelt*, *kui tahes*, *mis tahes* kõrvale liitsõnad *kasvõi*, *justnagu*, *justnimelt*, *kui-tahes*, *mistahes*, sidekriipsuga *võib-olla* kõrvale sidekriipsuta *võibolla*.

ÕSi iga uus trükk kajastab ka sõnavara uuenemist. Ilmunud sõnaraamatusse sõnu muidugi enam lisada ei saa, mistõttu otsustasid ÕSi koostajad pärast 2006. aasta trüki ilmumist hakata pidama uute sõnade loendit, tehes selle ka huvilistele kättesaadavaks keelenõuande kodulehel. Eesti keele instituudi avalehel (ka keelenõuanne on eesti keele instituudi osa) on siiski veel teinigi uute sõnade loend. Iga soovija võib sinna üles riputada oma sõnaettepaneku, kuid pandagu tähele, et need sõnad ei ole ei keelekorraldajate ega ka eesti keele instituudi ametlik soovi-

tus (nagu kahjuks tihtipeale on arvatud). Seega, keda huvitavad just õigekeelsussõnaraamatu uued sõnad, peaks minema aadressile <http://keeleabi.eki.ee/>.

ÕS 2013-s on uusi sõnu kokku umbes 2200 (eelmises, 2006. aasta ÕSis oli 2400), osa neist on märksõnad, osa antud sõnartiklite sees liitsõnade ja tuletistena. Omaette märksõnaks saavad harilikult need sõnad, mille kohta on anda rohkem infot, näiteks seletada tähendust, näidata, kuidas käitub konkreetne sõna liitsõna täiend- ja põhisõnana või kuidas lauses ja mis tuletisi ta annab. Sõna staatus võib sõnaraamatuti ka muutuda. ÕS 2006-s olid näiteks sõnad *nõu pidama* ja *nõupidamine* esitatud üksnes artiklites „nõu“ ja „pidama“, ÕS 2013-s on nad saanud omaette artiklid, kus saab sõnaraamatu kasutajale paremini õpetada, et nõu võib pidada kellega ja millegi üle või asjus (need on andmed sõna rektsiooni kohta), või et liitsõnas sobib mitmusliku sisu korral liita ainsuslik täiendosa, st pigem *nõupidamisruum* kui *nõupidamisteruum* (sõnamoodustusinfo).

Hääldus

Märksõnade ja nende muutevormide häälduse puhul on ÕSis olnud tavaks näidata kolme asja: vältet, rõhku ja palatalisatsiooni ehk peenendust. Palatalisatsiooni märgib endistviisi püstkriipsuke peenenenud kaashääliku järel ning samaks on jäänud ka rõhumärk ´ ehk akuut, erinevus on vaid selles, et kui ÕS 2006-s oli rõhumärk rõhulise silbi täishääliku järel, siis nüüd on ta rõhulise silbi täishääliku ees. Muutunud on vältemärk. 2006. aasta ÕSis märkis sõnade III vältet punkt III-vältelise silbi ees, 2013. aasta ÕSis märgib III vältet märk ` ehk graavis III-vältelise silbi täishääliku ees. Lühidalt kokku võttes:

	ÕS 2006	ÕS 2013
<i>välde</i>	.loodus	l`oodus
<i>rõhk</i>	diale´ktika	dial´ektika
<i>palatalisatsioon</i>	sel'gitama	selgitama

See hääldusinfo, mis ÕS 2006-s oli märksõna järel noolsulgudes, on ÕS 2013-s antud märksõna järel (ja enne morfoloogia noolsulge) nurksulgudes, nt ÕS 2006 *karaul* <ka'-ra-ul; 6: -i, -i>, ÕS 2013 *karaul* [k'a-ra-ul] <19: -i, -i>.

Käänamine, pööramine ja võrdlemine

Morfoloogia puhul on senine süsteem, mille koostas Henn Saari ja mida kasutasid ÕS 1999 ja ÕS 2006, välja vahetatud Ülle Viksi süsteemi vastu, mida eesti keele instituut soovib juurutada kõigis oma sõnaraamatutes (sama süsteem on ka nt 2012. aastal ilmunud võõrsõnade leksikonis). Sõnad on jagatud muuttüüpidesse uute põhimõtete järgi ning uued on nii tüüpsõnad kui ka tüübinumbrid. Näiteks sõna *õpik*, mis oli ÕS 2006 järgi 8. tüübis, on nüüd 2. tüübis, sõna *õppima* oli varem 55. tüübis ja on nüüd 28. tüübis. Tüüpsõnad koos oma põhivormidega on pabersõnaraamatus esitatud peatükis „Muuttüübid“, veebi-ÕSis võib muuttüübiga pääsemiseks klõpsata ka konkreetse märksõna järel olevat tüübinumbrit.

Muuttüüpe on ÕS 2013-s kokku 38 (ÕS 2006-s oli 69), sellest 26 käändsõnade ja 12 pöörsõnade kohta. Mõnel käändsõnal, mille muutmine on väga ebakorrapärane (näiteks sõna *kumbki* või asesõnad *mina*, *see*), on tüübinumbriks pandud 0 ja kõik tähtsamad muutevormid või ka lausa kõik muutevormid on antud sõnaartiklis. Märksõnaartiklis antud muutevormide valik on jäänud samaks või siis on vorme lisatud (nt tüüpides *uus* ja *käsi*). Kui märksõna järel noolsulgudes pole muutevormi antud või on antud nt ainult tüevokaal, tähendab see seda, et sõna tüvi käänamisel-pööramisel ei muutu.

Rööptüüpe on mõnel juhul lisatud seal, kus ÕS 2006 näitas rööpse käänamise või pööramise võimalust ühe tüübi sees. *pesa*-tüübi uuematel võõrsõnadel (nt *homo*, *logo*, *sumo*), kus ÕS 2006 andis ainsuse osastavas rööpselt *t*-ta ja *t*-ga vormi, on ÕS 2013 lisanud *t*-ga vormide tarbeks *pere*-tüübi. Rühm käändsõnu, kus silp *as*, *is*, *us* või *es* asendub omastavas silbiga *sa*, on

varasema 36. tüübi asemel (ÕS 2006 tüüpsõna *tõrges*) saanud rööptüübid 3 (tüüpsõna *vaher*) ja 5 (tüüpsõna *liige*). *õppima*- ja *muutuma*-tüübi piirialal olevate verbide puhul, mida võib pöörata nii vältevahelduslikult kui ka vältevahelduseta (nt *kustuma*, *küpsema*, *nõtkuma*, *suitsema*, *vaaruma*), annab ÕS 2013 märksõnaartiklis mõlemad tüübid, s.o vältevaheldusliku 28. tüübi (tüüpsõna *õppima*) ja vältevahelduseta 27. tüübi (tüüpsõna *elama*). 2006. aasta ÕSis selgus võimalus pöörata ka *muutuma*-tüübi järgi alles tüübigirjeldusest. (Üksiksonadest on rööptüübi saanud sõna *peen*, mida võib nüüd peale *suur*-tüübi käänata ka *õpik*-tüübi järgi.) Kokku võttes:

ÕS 2006

logo <3: *os logo ja logot*>
õõnes <36: *.õõnsa, .õõnsat ja õõnest*>
.kustuma <55: *.kustuda, kustun*>

ÕS 2013

logo <17 ja 16; *os logo ja logot*>
õõnes <3 ja 5: *`õõnsa, `õõnsat ja õõnest*>
k`ustuma <28: *k`ustuda, kustun; 27: k`ustuda, k`ustun*>

Paar morfoloogiamuudatust on tehtud koos botaanikutega. Muu hulgas leppisid keelekorraldajad ja botaanikud kokku, et taimenimetus **pune** võiks omastavas käändes olla nii *puneme* (nagu oli senine norming) kui ka *pune* (nagu on suuresti tegelikult pruuk). ÕS 2013-s kirjeldavad seesugust käänamist tüüpsõnad *ase* (4. tüüp) ja *pere* (16. tüüp). Teine ÕSis olev *pune*-sõna, mis tähistab nõöri või nõöri keeret, endale rööpkäänamist ei saa. Taimenimetust **ussilakk**, mida siiani tuli käänata nagu *lakk* : *laku* (see on sama sõna, mis on säilinud ka nt liitsõnas *lakukivi*), võib alates 2013. aasta ÕSist rööpselt käänata ka nagu *lakk* : *laka*. Taimenimetusele **lemmalts** (käänata *õpik*-sõna eeskujul **lemmalts** : **lemmaltsa**) on lisatud liitsõnaline rööbik **lemmalts** (käänata nagu *malts* : *maltsa* ja võib kirjutada ka loetavussidekriipsuga, st *lemm-malts*).

Muudatusi on veel rühmas laadivahelduslikes verbides. Sõnade *vaagima* ja *näuguma* puhul on senistele laadivahelduslikele vormidele *vaen* ja *näun* lisatud astmehelduslikud vormid *vaagin* ja *näugin*. Kahest ÕSis olevast *hauduma*-verbist on ÕS

2013-s see, mille tähendus on 'loote arenemiseks mune soojendada; soojuse ja niiskusega mõjutama; sepitsema, plaanitsema', saanud rööpse astmehelduseta pööramise, st *haududa* : *haun* (28. tüüp) ja *haududa* : *haudun* (27. tüüp). 2006. aasta ÕSi ühest *kudema*-verbist on ÕS 2013-s saanud kaks. *kudema*-sõna tähenduses 'paljunemiseks mune ja seemnevedelikku vette heitma' sobib nüüd pöörata nii *õppima*- kui ka *elama*-tüübi järgi, s.o *kudeda* : *koen* (28. tüüp) ja *kudeda* : *kuden* (27. tüüp). Teisel, argikeelde kuuluval *kudema*-verbil tähenduses 'logelema, olesklema' on üksnes *elama*-tüübi kohane pööramine, s.o *kudeda* : *kuden*. Selle rühmaga haakuva *laadima*-sõna puhul kehtib edasi 2006. aasta ÕSi soovitus: kui tulemuseks on laadung, last, sobib pöörata *laadida* : *laadin*, nt laadin vagunit, kaupa, faile (failide alla- või üleslaadimise tulemus on samuti mingis mõttes laadung); kui tulemuseks on laeng, laetud olek, sobib pöörata *laadida* : *laen*, nt laen püssi, akut, piipu.

Üksikuid muudatusi on ka võrdevormides. Omadussõna *laisk*, mis kuulub nii ÕS 2006 kui ka ÕS 2013 järgi 22. tüüpi (ÕS 2013 tüüpsõna *leib*, võrdevormide eeskujusõna *halb*), on saanud 2006. aasta ÕSiga võrreldes juurde tüübikohase lühikese ülivõrde *laisim* (nagu *halvim*). See vorm oli õigupoolest olemas juba 1930. aastail ilmunud sõnastikes, nt Elmar Muugi „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ (1933. aasta trükk ja järgmised), kuid kadus 1960. aasta ÕSis. ÕS 2013 koostajate ette kandsid probleemi emakeeleõpetajad, kes nägid õpilaste olümpiaaditöodes vormi *laisim*, mida ÕS 2006 paraku ei lubanud.

Tähendus

Tähenduse puhul on kaks tähtsat muudatust ÕS 2013-le ette andnud Emakeele Seltsi keeleteimkond: esiteks toimkonna otsus sõnade *peale* ja *pärast* kohta ja teiseks protokolliline soovitus sõna *kompetents* (ja ka sõna *tolerants*) kohta. Kahe esimese sõna puhul on ehk huvitav teada, et veel näiteks 1960. aasta ÕSis ei tehtud vahet, kas sobib öelda *peale seda*

või *pärast seda*, kuid alates 1976. aasta ÕSist kuni 2006. aasta ÕSini soovitati ajalise tähenduse korral kasutada sõna *pärast*, st öelda pigem *pärast seda* kui *peale seda*. ÕS 2013 annab nad jälle võrdsena: *peale seda* ehk *pärast seda*. Sõnad *kompetents* ja *tolerants* saavad ÕS 2013-s senisest laiema sisu: **kompetents** on nii 'võimkond, (võimu)pädevus' kui ka (uue tähendusena) 'asjatundlikkus, pädevus', **tolerants** on nii 'lubatav hälve (tehnikas)' kui ka (uue tähendusena) 'tolerantsus'. Muudatuse taga on tugev surve tegeliku keelekasutuse poolt ning toimkonna (ja ÕSi) soovitusel ongi esmajoonel vastutulek neile, kes senist normingut omandada pole suutnud või soovinud. Need aga, kes on sõnade *peale* ja *pärast* või *kompetents* ja *kompetentsus* vahe endale selgeks teinud, pidagu sellest ka edaspidi julgesti kinni – väljendus saab üksnes täpsem ja vaheldusrikkam.

Hulga võõrsõnade puhul on ÕSi koostajad uusi tähendusi hoolikalt kaalunud – mis neist on keeles tõepoolest tarvilikud, mõnd lünka täitvad, ja mis tarbetud, olemasolevat süsteemi asjatult segi löövad. Seesuguseid õpetusi oli juba ÕS 2006-s ning sõnaraamatu uus trükk annab lisa, nt on sõnade *resümee* ja *referents* puhul osutatud, et esimest ei maksaks tarvitada *elulookirjelduse* kohta, teist aga *soovituse* kohta (nt võiks töökohast võtta ikka soovitusel, mitte referentsid) või *võrdluse*, *etaloni* kohta (olgu pigem *võrdlusrühm* ja *võrdluslabor* või *etalonlabor* kui *referentsgrupp* ja *referentslabor*).

Märgendid

Märgenduses on ÕS 2013 arvestanud eelmistele trükkidele osaks saanud kriitikat, mis käis märgendi ARG1 võrdlemisi laia kasutuse kohta. Nimelt tähistas see märgend ÕS 2006-s *peale* argikeelesõnade ka nt rahvapäraseid taime- ja loomanimetusi ning keemiliste ühendite nimetusi, rahvakeelele omase omastavalise täiendosaga liitsõnu jms. ÕS 2013 ei markeeri enam termineile vastavaid üldkeelesõnu argikeele märgendiga, selle asemel on appi võetud sõnad *oskuskeeles* ja *üldkeeles* ning üld-

keelesõna juurest termini juurde juhatav *oskuskeeles täpsem*, nt **jaani+l`ill**, *oskuskeeles täpsem* pääsusilm (st et *jaanilill* ei ole termin, aga *pääsusilm* on); artiklis **h`oog**: hoo+vihm (*üldkeeles*) = hoog+vihm METEO (st et *hoovihm* ei ole termin, on üldkeelesõna, aga *hoogvihm* on meteoroloogitermin). Tuleb kriitikutega nõustuda, et kõike, mis oskuskeelele vastandub, ei ole tõesti mõistlik – ka mitte sõnaraamatus märgendamise mõttes – pidada argikeeleks (ja seega kirjakeelde sobimatuks).

Lühendid

Suurtäheliste võõrlühendite puhul on ÕS 2013-s loobunud kursiivkirjast kui tarbetust lisaeristusest (suur algustäht on juba isegi piisav eristusvahend). Seega sobib ladina, inglise, prantsuse jt keeltest pärit **suurtähtlühendeid** kirjutada eesti tekstis püstkirjas nagu eesti oma suurtähtlühendeid, nt **P. S.** (ladina lühend) ja **PS** (eesti lühend), **N. B.** (ladina lühend) ja **NB!** (eesti lühend), **PhD** (inglise lühend), **R.S.V.P.** (prantsuse lühend). Väiketähelised võõrlühendid käivad endiselt kursiivkirjas, nt *incl.* (ladina *inclusive*), *dim.* (itaalia *diminuendo*), *p.p.* (prantsuse *pour pré-senter*).

Veebi-ÕS

Sõnaraamatu veebiversioonis on paberversiooniga võrreldes tehtud mõned vormilised muudatused: 1) kohanimed ja lühendid on liidetud sõnastikuga, st neid saab kätte ühe ja sama otsinguga; 2) liitsõnade osade vahele on pandud plussmärk (pabersõnaraamatus on kaar) ning liitsõnade korduvad osad on välja kirjutatud; 3) parema keele soovitusel on tähistatud taustavärviga: soovitatavad keelendid on rohelise, ebasoovitavad punase taustaga, ebasoovitavad tähendused halli taustaga. Otsingutulemused kuvatakse kollase taustaga: tumekollane on otsitav tekst küsitud kujul, helekollane on ligikaudne tekst või

artikli osa, millesse küsitud tekst kuulub. Soovituste taustavärv võib katta otsingutulemuste taustavärvi.

Oma sisult on veebi-ÕS paberväljaandega identne, kuid pakub rohkem otsinguvõimalusi. Selleks, et otsing oleks tulemuslikum, tasub tähele panna järgmist.

- Päringulehe paremasse serva jäävas rippmenüüs saab määrata välja, millelt otsitakse (nt märksõna, kohanimi, tähendus, näitelause, tüübinumber). Vaikimisi on otsinguväljaks „Märksõna“, kui soovatakse otsida kogu sõnaartiklist, tuleks rippmenüüst valida otsing „Kõigilt väljadelt“.
- Kui klõpsata päringulehe vasakus servas olevat tööriistade ikooni, saab valida laiendatud ja täpse otsingu vahel (ja määrata muid päringueelistusi). Vaikimisi on otsing laiendatud, mis tähendab, et otsitakse ka sarnaseid sõnu, nt päring „kiirmood“ annab vastuseks artiklid „kiirloom“ ja „radiolaar“ (selle seletuses on sõna *kiirloom*). Kui märkida piiranguks „Ära luba otsida sarnaseid sõnu“, otsitakse ainult täpset sõnakuju ning selgub, et kiirmoe sõna veel ÕSis pole (tasub edaspidi vaadata ÕSi uute sõnade loendist).
- Tööriistade ikoon avab ka kiirspikri, kus on näha märkide asendamise võimalused. Küsimärk asendab üht märki, seega saab näiteks päringuga ?ordüür teada, et poort ehk äärisvööt kirjutatakse *b*-ga – bordüür. Tärn asendab suvalist märgijada, nii toob näiteks päring eesti*ama selgust, mis vahe on sõnadel *eestindama* ja *eestistama*.
- Kui klõpsata päringulehe ülaservas olevat linki „Kasutusjuhend jm lisad“, avanevad peale saatesõna, kasutusjuhendi ja muuttüübigi juhiste veel kohanimevalimiku, teiskeelsete nimede hääldamise juhiste ja lühendivalimiku PDF-fail. Kohanimedid ja lühendeid saab aga kätte ka tavaotsinguga, ÕS 2006-s seda võimalust ei olnud.

„Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013“ veebiversioon avanes kasutajaile 2014. aasta 31. jaanuaril, vahetades aadressil <http://www.eki.ee/dict/qs/> välja ÕS 2006.

Vabariigi Valitsuse 9. juuni 2011. aasta määrus nr 71 „Eesti kirjakeele normi rakendamise kord“ on pannud eesti keele institutis koostatavale õigekeelsussõnaraamatule kohustuse olla kirjakeele normi alus. Õigekeelsussõnaraamatu, ortograafia-reeglistiku, normatiivse käsiraamatu ja grammatikaga määratud

keelenormi järgimine on kindlasti tarvilik ametlikus keelekasutuses. Väljaspool ametlikku keelekasutust on ÕS ja teisedki normiallikad mõeldud aga kõigile neile, kes soovivad järgida head keelekasutuse tava.

Loe lisaks

Krista Kerge, Uusimaid soovitusi ESi keeleteoimkonnalt. – Oma Keel 2012, nr 2, lk 77–83.

Peeter Päll, Mis on uut keeleteoimkonnas. – Oma Keel 2010, nr 1, lk 40–43. (Samal teemal vt ka Keelenõuanne soovitab 4. [http://keeleabi.eki.ee/?leht=15.](http://keeleabi.eki.ee/?leht=15))

Ülle Viks, Muuttüübid eesti sõnastikes. – Leksikograafiaseminar „Sõna tänapäeva maailmas“. Leksikograafinen seminaari „Sanat nykymaailmassa“. 8.–9. VI 2000. Eesti Keele Instituudi toimetised 9. Tallinn, 2001, lk 157–185. <http://www.eki.ee/teemad/tyybijutt.html>.

Oma Keel 2014, nr 1

KUIDAS VORMISTADA

Kuidas vormistada tsitaati?

Maire Raadik

Tsitaat on sõnasõnaline väljavõte tekstist. Tsitaadiks võib olla sõna, väljend, lause või selle osa, mitu lauset, lõik või isegi mitu lõiku. Tsitaat pannakse harilikult jutumärkidesse. Nt

Need majad püstitati neil päevil, kui „inimesed oskasid ehitada“. Terentiuselt pärineb mõte „Olen inimene ja arvan, et miski inimlik pole mulle võõras“. „Kui anda kukele loominguvabadus, kireb ta ikka vanamoodi edasi,“ on öelnud vene kirjanik Dovlatov. Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 24 seisab: „Lapsed võivad vabalt väljendada oma seisukohti. Neid seisukohti võetakse arvesse lapsega seotud küsimustes vastavalt tema vanusele ja küpsusele.“ „me oleme kõi­gega nõus / sest kätte on jõudnud oktoober / ja saladus peitub veenõus / OKEISID TÄIS ON JU TOOBER“ (Contra)

Parandused ja kommentaarid

Tsitaadis tuleb säilitada autori kirjaviisi. See tähendab, et tsi­teerides ei tohi muuta sõnastust, õigekirja, kirjavahemärke ega eristuskirju (kursiivkiri, paks kiri, sõrendus). Kui ei ole võimalik neid nõudeid täita, on parem refereerida (öelda oma sõnadega). Juhul, kui mõni keelereegel on vahepeal muutunud, tuleb tsi­taadis säilitada see pruuk, mis kehtis tsi­teeritava teksti ilmumise ajal (nt väiketähtlühendid lõpupunktiga, osa nimesid jutumär-

kides). On siiski tavaks, et 1920. ja 1930. aastate tekstides võib *w*-tähe asendada *v*-ga.

Tsiteerija võib tsitaadi teksti lisada puuduva sõna (see tuleb anda nurksulgudes) või tõsta mõne koha eristuskirjaga esile (selle kohta lisada nurksulgudes selgitus, nt [kursiiv MR]). Ümarsulgudes saab lisada küsi- või hüüumärgi, et väljendada oma kahtlust või imestust.

Väljajätud

Tekstist, mida tsiteeritakse, võib vajaduse korral välja jätta sõnu, lauseosi, lauseid või ka terveid lõike. Lausest välja jäetavate sõnade asemele pannakse **katkestuspunktid** (kaks või neli punkti), koos sõnadega tuleb välja jätta ka neile eelnevad või järgnevad kirjavahemärgid (näide b). Kui tekstis ei ole vaja teha vahet sisulistel ja vormilistel katkestustel (sisulised katkestused on teinud autor, vormilised teeb tsiteerija), võib katkestust märkida ka mõttepunktidega (kolm punkti).

Välja jäetavate lausete või lõikude asemele pannakse **katkestusjooned**, harilikult kolm mõtte- või sidekriipsu nurksulgudes: [– – –] või [- - -] (näide a). Õigupoolest on eri autorid läbi aegade pakkunud erinevaid pika väljajätku märke: Johannes Valgma ja Nikolai Remmel 1968 [– –], Lembit Abo 1975 [. . .] ja [- - -], Henn Saari 1993 [– – –] ja [- - -], Tiiu Ereht 1995 --- ja [---], Ellen Uuspõld 2000 [– – –] ja [- - -]. Katkestuspunktide ja -joonte ette ja taha jäetakse tühik, katkestuspunktid võib kokku kirjutada neile eelnevate või järgnevate jutumärkidega (kuid võib jätta ka tühiku, mis toob katkestuspunktid selgemini esile, näide c).

- a) Öeldes, et inimesed on võrdsed, peame silmas, et nad on võrdsed inimväärikuses, mis on igaihele antud ja mida pole kellelgi õigust alandada. [– – –] Inimestel on valikuvabadus ja nad vastutavad selle eest, mida teevad – head või kurja – ja see võimalus vabalt valida, mitte aga moodus, kuidas nad seda vabadust kasutavad, teeb nad võrdseks inimväärikuses.

- b) Inimestel on valikuvabadus .. ja see võimalus vabalt valida .. teeb nad võrdseks inimväärikuses.
- c) Neljas palve kõlab Matteuse järgi „Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev“, Luuka järgi „ .. anna meile päevast päeva“.

Jutumärgid ja kursiiv

Tsitaadid tuleb tekstis esile tõsta. Harilikult pannakse nad **jutumärkidesse**, kuid jutumärkide asemel võib kasutada ka eristuskirja (nt kursiivi). Otstarbekas on kasutada korraga ainult üht esiletõstu: kui on jutumärgid, pole vaja kursiivi (ja kui on kursiiv, ei ole vaja jutumärke). Võõrkeelsed tsitaadid käivad sama moodi jutumärkidesse nagu eestikeelsed ning jutumärkides olevat võõrkeelset tsitaati ei panda enam kursiivkirja (st ei rakendata topeltestistust), nt

Kui proovite sellist plaati taasesitada, ilmub ekraanile teade „No disc“ („Plaat puudub“) või „Please check the regional code of the disc“ („Palun kontrollige plaadi regioonikoodi“).

On kaks rühma tsitaate, mida on tavaks kirjutada **kursiivkirjas**. Need on esiteks kirjeldatavad keelendid keeleteaduslikus tekstis (näide a) ja teiseks tsitaatsõnad ehk ladina, inglise, saksa või mõne muu keele sõnad, mida kasutatakse eesti tekstis algupärasel kujul (näide b). Kui kogu tekst on kursiivkirjas, tuleb muidu kursiivis kirjutatav keelend panna püstkirja. Käsitsi kirjutamisel tõmmatakse kursiivi nõudva keelendi alla laineline joon, see asendab kursiivkirja.

- a) *kallis*-tüübi sõnades asendub tüvevokaal *i* mitmuse tunnuse ees *e*-ga, nt *kallis* : *k`alleid*.
- b) *Catwalk*'i ääres on kohal 80 telekanalit, kes teevad *moe-show*'st otseülekannet.

Tarbetud jutumärgid

Tõlketekstides tuleb teiste keelte mõjul ette, et peagu kõik sõnad või väljendid, mida keegi on öelnud või kirjutanud, pan-nakse tsitaatidena jutumärkidesse (näide a). Eesti keeles mõjub see ülepingutusena. Kui sõnastusest on niigi selge, et keegi ütles ühe või teise sõna, on jutumärgid enamasti üleaarused (näide b). Tasub arvestada sedagi, et eesti keeles väljendavad jutumärgid muu hulgas irooniat, mistõttu võivad valesti pandud märgid teksti mõtte pea peale pöörata.

- a) Litvinenko oli öelnud, et on „üsna kindel“, kes tappis Politkovskaja. Hotellis Millennium viibis veel üks mees, keda Litvinenko nimetas „Vladimiriks“. Riigiduumi liige Gudkov ütles, et ülejooksikud, kes teavad märksa eluohtlikumaid saladusi, on välismaal „elus ja terved“.
- b) Litvinenko oli öelnud, et on üsna kindel, kes tappis Politkovskaja. Hotellis Millennium viibis veel üks mees, keda Litvinenko nimetas Vladimiriks. Riigiduumi liige Gudkov ütles, et ülejooksikud, kes teavad märksa eluohtlikumaid saladusi, on välismaal elus ja terved.

Tsitaadijutumärgid on tarbetud ka juhul, kui tsiteerija seob tsiteeritava lause (näide a) oma lausesse nagu kaudkõne (näide b), nii et tsitaat mõjub pigem refereeringuna. Tsiteeritava lausekatke ümber on jutumärgid loomulikud (näide c), kuid ka mitte tingimata tarvilikud.

- a) Ingrid Bergman on öelnud: „Õnn on hea tervis ja halb mälu.“
- b) Ingrid Bergman on öelnud, et õnn on hea tervis ja halb mälu.
- c) Ingrid Bergmani sõnul seisneb õnn selles, kui sul on „hea tervis ja halb mälu“.

Algustäht

Lausekujulised tsitaadid kirjutatakse harilikult suure algustähega (näide a). Lause tunnuseid on öeldis: kui jutumärkides olev osa sisaldab öeldist, sobib seesugust tsitaati alustada suure

tähega nagu lauset. Rahvalikud ütled mõjuvad sageli rohkem väljendi kui lausena, mistõttu võib neid kirjutada nii suure kui ka väikese tähega (näide b). Tsiteeritavad lausekatked, sõnad ja väljendid käivad väikese algustähega (näide c).

- a) Galilei ütelnud „Ta liigub siiski“ siis, kui keegi ei kuulnud. Küsimusele „Mitu järve on Eestis?“ ei osanud keegi vastata. Olen tüdinud tema juttudest „Kui ma tegin seda“ või „Kui ma olin seal“. Külalise soovile „Jätku leiba!“ vastas pererahvas „Tarvis“ või „Jätku tarvis“.
- b) Kohti jagati põhimõttel „kes ees, see mees“. ~ Kohti jagati põhimõttel „Kes ees, see mees“. Parlamendis levib tööstiil „eesmärk pühitseb abinõu“. ~ Parlamendis levib tööstiil „Eesmärk pühitseb abinõu“.
- c) Coudenhove-Kalergi sõnul ehitatakse riiki seadustest ja paragrahvidest, mis „toovad korda kaosesse ja loogikat pimedasse eluvõitlusse“. § 33 lg 4 teises lauses asendada sõna „kaaskiri“ sõnaga „seletuskiri“.

Silditekste (kõige laiemas mõttes) sobib tsiteerimisel kirjutada lause alguse suurtähega olenemata sellest, kas tekstiks on lause, väljend või sõna ja olenemata ka sellest, kas silt on reaalne või virtuaalne (nupp, link, käsk, menüüjaotis vms). Sel moel alluvad silditekstid pealkirjamallile, olemata ise tegelikult pealkirjad (sest nende taga ei ole teost). Nt

Mõnel väraval on silt „Kuri koer“, mõnel „Siin valvan mina“. Ümbrikul oli tempel „Tasuta“. Pudelil oli kiri „Enne tarvitamist loksutada“. Narva tunnuslauseks sai „Hea energia linn“. Klahv „Home“ viib kursori tagasi rea algusesse, klahv „End“ rea lõppu. Valige menüü „Viited“ jaotisest „Allmärkused“ käsk „Lisa allmärkus“. Kui olete toote välja valinud, klõpsake nuppu „Lisa ostukorvi“.

Tsitaat ja otsekõne

On tava teha vahet otsekõne vormistusel ja tsitaadi, täpsemini tsiteeritavate sõnade ja väljendite vormistusel. Otsekõne eraldatakse saatelausest kooloniga (kui saatelause on otsekõne

ees) või komaga (kui saatelause on otsekõne järel), tsitaadi ette koolonit ega järele koma ei panda. Lause lõpus oleva otsekõne kinnijutumärk lõpetab ühtlasi lause, tsitaadi kinnijutumärgile järgneb veel lauselõpumärk. Tsiteeritavaid **sõnu ja väljendeid** vormistatakse **ainult tsitaadina**, lauseid võib aga vormistada **nii tsitaadina kui ka otsekõnena**.

Otsekõnena vormistus sobib harilikult juhul, kui tsiteeritavat lauset saadab kõnelemisele (või kõnelemisega kaasnevale tegevusele) viitav öeldisverb, nagu *ütleb* (*ütles*, *on öelnud*), *küsi*, *hüüab*, *kirjutab*, *mõtleb* vms (näide b) või kui tsiteeritav lause on tekstis omaette (näide c). **Tsitaadina** vormistus sobib seal, kus öeldisverbi asendab sellest tuletatud nimisõna, nt *ütlus*, *väide*, *küsimus*, *hüüe*, *mõte* (näide a), või kus tsiteeritav lause on saatelause sees (näide d).

- a) Kirjutise motoks on Marju Lauristini mõte „Inimese esmane vajadus on olla informeeritud“.
- b) „Inimese esmane vajadus on olla informeeritud,“ ütleb Marju Lauristin. „Inimese esmane vajadus,“ ütleb Marju Lauristin, „on olla informeeritud.“ Lõpetuseks tsiteerin Marju Lauristini, kes on öelnud: „Inimese esmane vajadus on olla informeeritud.“
- c) „Inimese es¹me vajadus on olla informeeritud.“ (Marju Lauristin) d) Noog²annud tervituseks paarile siilile .. ja kostnud tähtsalt „Hommikust, hommikust!“ mõnede teistele ning lahkelt „Ahah, vaata aga vaata“ kõige pisematele, lehvitas ta neile kõigile veel korraks käpaga üle õla, ja läinud ta oligi.

Mõnikord pole siiski erilist vahet, kas vormistada otsekõne (näide a) või tsitaadina (näide b).

- a) Kord mõlgutas ta nukralt: „Miks?“, kord jälle: „Mispärast?“, vahel sekka ka: „Täiesti arusaamatu, mispärast miks?“ ja mõnikord ei teadnud ta enam ise kah päris täpselt, mis see õieti oli, millest ta parajasti mõtles.
- b) Kord mõlgutas ta nukralt „Miks?“, kord jälle „Mispärast?“, vahel sekka ka „Täiesti arusaamatu, mispärast miks?“ ja mõnikord ei teadnud ta enam ise kah päris täpselt, mis see õieti oli, millest ta parajasti mõtles.

Tsitaat moto või pealkirjana

Motoks olev tsitaat pannakse harilikult teise kirja (väiksem kiri, kursiivkiri vms), harvemini asendatakse eristuskeri jutumärgidega. Motoks oleva tsitaadi lõppu pannakse punkt, allikaviide (autori nimi, teose pealkiri) jäetakse harilikult punktita (näited a, b). Allikaviite võib esitada ka sulgudes (see sobib eriti juhul, kui viide on tsitaadiga samal real, näide b). Kui nimetavas käändes autorinimele järgneb teose pealkiri, võib nende vahele panna ka koma (näide a).

- a) Mõnikord on viha õiglane, aga hiljem on siiski kahju, sest õiglusega ei ole võimalik viha tagajärgi enam kuidagi kokku lappida. Nii et ka õiglasel vihal pole tavaliselt mõtet.

Mart Kivastik

Mart Kivastik „Kurb raamat“

Mart Kivastik, „Kurb raamat“

Mart Kivastiku „Kurb raamat“

- b) Ärge koguge endile varandusi maa peale, kus koi ja rooste rikuvad ja vargad sisse murravad ja varastavad. (Matteuse evangeelium 6, 19 ~ Mt 6, 19)

Pealkirjaks oleva tsitaatlause võib panna jutumärgidesse, siis on selge, et see on just tsitaat. Kui pealkirjas esitatakse autori mõte (mitte täpne tsitaat), nt „Hillary Clinton: ettevõtted ei loo töökohti“ või „Vang kaebab: toidujagaja ei meeldi, riisipudrul on moos“ (see on üsna tavaline pealkirjamall ajalehesõnumites), siis sobib pärast koolonit jätkata väiketähega ja ilma jutumärgideta. Täpse tsitaadi puhul võib siiski panna jutumärgid ja alustada kooloni järelt suure tähega.

Loe lisaks

Lembit Abo, Käsikiri ja korrektuur. Teine, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Valgus, 1975, lk 51–54.

Maire Raadik, Väikesed tarbetekstid. Käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. (Vt peatükk „Viitamine“ lk 132–135.)

Maire Raadik, Lugu „ärakaotatud“ jutumärkidest. – Keelenõuanne soovitab 4. Koostanud ja toimetanud Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008, lk 174–181. <http://keeleabi.eki.ee/pdf/164.pdf>.

Ellen Uuspõld, Üliõpilastööde vormistamise juhend. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Eesti keele õppetool. Tartu: Tartu Ülikool, 2000, lk 33.

Kuidas vormistada otsekõnet?

Maire Raadik

Otsekõne on kellegi öeldud, kirjutatud või mõeldud sõnad. Tekstis pannakse otsekõne jutumärkidesse. Otsekõne võib olla nii saatelausega, mis võib paikneda otsekõne ees, järel või vahel, kui ka saatelauseeta.

Jutumärgid

Otsekõne pannakse tekstis jutumärkidesse. Kui tekst koosnebki peamiselt otsekõnest (nt näidendid), siis jutumärke ei kasutata. Otsekõne kombel jutumärkidesse ei ole tavaks panna hüüdsõnu, sh heli jäljendavaid sõnu (näide a), ega sõnu *jah*, *ei*, *aitäh*, *tere*, *head aega* (näide b).

- a) Lõi ukse põmm kinni. Kostis hää! turr-turr. Kes ütles miäu? Praks! purunes jää.
- b) Vastake jah või ei. Andis mulle oma jah-sõna. Tuleb õppida palujaile ei ütleva. Kas sa emale aitäh ütlesid? Mine ütleva tere! Tormas head aega ütlemata minema.

Otsekõne lõpumärk

Kui otsekõneks on väitlause, käib selle lõppu punkt või koma. Otsekõne lõpus on punkt, kui otsekõne on saatelause järel (näide a), ja koma, kui otsekõne on saatelause ees (näide b). Kui otsekõneks on küsi- või hüüdlause, käib selle lõppu alati küsi- või hüüümärk (näide c). Saatelause võib olla ka otsekõnelause vahel (näide d).

- a) Alice mõtles omaette: „Ma ei mõista, kuidas ta saab üldse kunagi lõpetada, kui ta ei alusta.“
- b) „Sa näed mind seal,“ ütles Kass ja kadus.
- c) „Kes teeb nüüd isiklikke märkusi?“ küsis Kübarsepp võidukalt. „Jutusta meile üks lugu!“ ütles Märtsijänes.
- d) „Alusta algusest,“ ütles Kuningas kaalukalt, „ja jätk, kuni jõuad lõpuni. Siis pea kinni.“ „Mis imelik tunne,“ hüüdis Alice, „ma lähen vist kokku nagu pikksilm!“

Otsekõne koos saatelausega võib olla osa suuremast lausest. Koma, mida peale otsekõne tingib kõrvallause või sidesõna, pannakse otsekõne kinnijutumärgi järele (näide a), ainult otsekõnest tingitud koma käib kinnijutumärgi ette (näide b).

- a) Notsu lükkas tõrukausi Tiigri ette ja ütles: „Eks võtke siis, olge hea“, ise aga nihkus hästi Puhhi ligi ja sai sellest nagu hoopis julgemaks. Alice pidi just ütleva: „Seekord läheb küll õnneks!“, kui rada tegi korruga äkilise pöörde ja raputas ennast.
- b) See tegi asja keeruliseks, kuid Jänes sosistas Puhhile käpa varjust: „Jätke see minu mureks,“ ning astus Kängu juurde.

Otsekõnega lõppeva lause lõpumärk

Kui otsekõne on lause lõpus, lõpeb lause otsekõne kinnijutumärgiga, millele eelneb otsekõnelause punkt, küsi- või hüüumärk (näide a). Kui otsekõne koos saatelausega on ise suuremas lauses osalauseks (nagu rühma a näidetes), on Mati Erelt soovitanud panna kinnijutumärgi järele veel lõpupunkti¹, Valgma-Remmeli grammatika² jt varasemad allikad sellist nõuet ei esita. Kui saatelause on ise küsi- või hüüdlause, pannakse otsekõne kinnijutumärgi järele veel küsi- või hüüumärk (näide b).

¹ M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 149.

² J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 290.

- a) Kui rongkäik Alice'i kohale jõudis, seisatasid kõik ja silmitsesid teda, ja Kuningaemand küsis rangelt: „Kes see on?“ „Mu nimi on Alice, kui majesteet lahkelt lubavad,“ ütles Alice üliviisakalt, kuid lisas endamisi: „Oh, nad on ju ainult pakk mängukaarte. Ma ei tarvitse neid karta.“
- b) Mis te sellega öelda tahtsite: „Kui ma tõepoolest olen Kuninganna“? Kas sa ütlesid: „Oh kui kahju!“?

Punkti kustumine

Otsekõnelause lõpupunkt jäetakse ära, kui otsekõne kinnijutumärgi järele tuleb koma, mida tingib kõrvallause või sidesõna (näide a) või ka näiteks raamiv otsekõne (näide b). Punkt kustub, kui saatelause on küsi- või hüüdlause (näide c), seevastu küsi- ega hüüumärk ei kustu kunagi (näide d).

- a) Notsu lükkas tõrukausi Tiigri ette ja ütles: „Eks võtke siis, olge hea“, ise aga nihkus hästi Puhhi ligi ja sai sellest nagu hoopis julgemaks.
- b) „Aga keegi peab seal ometi olema, sest ta ju ütles: „Pole siin kedagi“,“ oli Puhh segaduses.
- c) Mis te sellega öelda tahtsite: „Kui ma tõepoolest olen Kuninganna“?
- d) Kas sa ütlesid: „Oh kui kahju!“? Tüdruk oli veendunud, et too vastab nüüd kindlasti: „Otse vastupidi!“, ja täpselt niimoodi juhtuski.

Koolon otsekõne ja saatelause vahel

Kui otsekõne on saatelause järel, käib saatelause ja otsekõne vahele koolon (näide a). Koolonit ei panda, kui otsekõne on saatelause sees, selline otsekõne vormistatakse õigupoolest nagu tsiteeritav keelend³ (näide b).

³ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 391.

- a) Alice alustas juba: „Ükskord maitsesin ...“, kuid sai veel sõnasabast kinni ja ütles: „Ei, mitte kunagi.“
- b) Hommik igatahes oli otsekui tellitud selleks, et Puhhi poole kepsata, seal „Nojah, hästi, eks ma siis teata Notsule kah“ öelda ja otsejoones Notsu juurde lipata, et seal kinnitada: „Puhh arwab küll niimoodi, aga targem oleks vist enne Öökulliga rääkida.“

Otsekõne ja kaudkõne

Otsekõne käib jutumärkidesse, kaudkõne ei käi. Otsekõne saatelause võib olla nii otsekõne järel (näited a, b) kui ka ees (vt eelmise jaotise näiteid), kaudkõne algab alati saatelausega (näited c, d). Kaudse küsilause lõppu ei käi küsimärki (näide d).

- a) „Sa näed mind seal,“ ütles Kass ja kadus.
- b) „Kes teeb nüüd isiklikke märkusi?“ küsis Kübarsepp võidukalt.
- c) Kass ütles, et Alice näeb teda seal, ja kadus.
- d) Kübarsepp küsis võidukalt, kes teeb nüüd isiklikke märkusi.

Ajalehesõnumites kohtab pruuki, kus otsekõne, millele järgneb saatelause, on jäetud jutumärgistamata (näide a). Sobivam on panna otsekõne jutumärkidesse (kui tsiteeritakse täpselt, näide b) või teha kaudkõne (kui ei tsiteerita täpselt, näide c).

- a) Remonditud teelõik avatakse kõige varem kuu aja pärast, ütles maanteeameti pressiesindaja.
- b) „Remonditud teelõik avatakse kõige varem kuu aja pärast,“ ütles maanteeameti pressiesindaja.
- c) Maanteeameti pressiesindaja ütles, et remonditud teelõik avatakse kuu aja pärast. ~ Maanteeameti pressiesindaja sõnul avatakse remonditud teelõik kuu aja pärast.

Loe lisaks

Mati Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 148–150.

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 160–161, 569–570. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 415–417.

Johannes Valgma, Nikolai Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 246, 290.

Mis kujuga on jutumärgid?

Maire Raadik

Jutumärkidel on keeliti erinev kuju, eesti jutumärgikasutust on mõjutanud saksa, vene (mis võib olla saanud mõjutusi prantsuse keelest), inglise ja soome keel.

1920. ja 1930. aastatel olid Eesti trükistes valdavad saksa-päraseid jutumärgid [„ “]. Muu hulgas on seesuguseid märke kasutatud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus“ (1918) ja „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ (1925–1937), „Eesti entsüklopeedias“ (1932–1937, kirjavahemärkide artikkel IV kd 1934), Johannes Aaviku „Kirjavahemärkide õpetuses“ (1923) ning „Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas“ (1936).

Nõukogude ajal said eelistuse prantsuse (ja vene) keelele iseloomulikud noolekujulised märgid [« »], mida on rakendatud näiteks 1960. ja 1976. a „Õigekeelsussõnaraamatus“, „Eesti nõukogude entsüklopeedias“ (1968–1976), Eduard Vääri „Eesti keele õpikus keskkoolile“ (1. trükk 1968), „Eesti keele grammatikas“ (1993–1995, peatoimetaja Mati Ereli). Mõnevõrra erandlikult säilisid saksa-päraseid jutumärgid Johannes Valgma ja Nikolai Remmeli „Eesti keele grammatikas“ (1. tr 1968).

Arvutikirja ning inglise ja soome keele levides 1990. aastatel sai Eestis vaidlusteemaks, mis kujuga jutumärke eelistada. Saksa- ja prantsuspärase märkide kõrvale tulid masinakirjast tuttavad sirgjutumärgid [" "] ning ka inglise [“ ”] ja soome [” ”] jutumärgid. Ajastule omane ebaühtlus kajastus ka keelekorraldusraamatutes, nt sisaldas Tiiu Ereli „Eesti ortograafia“ 1. trükk (1995) sirgeid ning „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999“ inglispäraseid jutumärke. Saksa-pärase tava valisid eesti keelele kohandatud arvutiprogrammid, samuti standard EVS 8:2000 (hiljem EVS 8:2008) „Infotehnoloogia reeglid eesti keele ja kultuuri keskkonnas“.

2006. a ilmunud ÕSi tarbeks valitud jutumärkidel [, ”], mida eesti keele instituudi keelekorraldajad olid selleks ajaks hakanud rakendama muudeski oma väljaannetes, on kaks eeskuju. „Eesti keele grammatika“ II köite (1993) õigekirja osas, mille kirjutas Henn Saari, on kuue jutumärginäite hulgas esimesel kohal just sellised, käsitsi kirjutatutega sarnanevad märgid: [, ”], [, “], [” ”], [” “], [« »], [» «]. 1930. aastatel on sama kujuga märke kasutanud Elmar Muuk oma „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ esimestes trükkides, hiljemalt 7. trükkis 1940. a on ta siiski läinud üle saksapärasele märkidele. Mujal maailmas kasutatakse Wikipedia andmeil seesuguseid jutumärke näiteks ungari, poola, rumeenia, serbia keeles.

Standardis EVS 8:2008 (nagu ka EVS 8:2000) „Infotehnoloogia reeglid eesti keele ja kultuuri keskkonnas“ on soovitatud kokku kolme jutumärgikuju, eelistuse järjekorras [, “], [« »], [” ”], st esikohal on saksapärased jutumärgid, standard ise kasutab küll sirgjutumärke [” ”]. Standardi soovitusel läheb kokku ingliskeelse Wikipedia artiklis „International variation in quotation marks“ eesti jutumärkide kohta öeldu: põhikuju on [, “], rööpkuju [« »].

On vist aeg hakata 1990. aastatel alguse saanud segadust kõrvaldama. Selle sihiga on 2013. a ÕS loobunud 2006. a valitud märkidest [, ”] ning rakendanud kuju [, “], millel on eesti keeles kõige tugevam traditsioon ning mida toetavad ka eesti infotehnoloogia reeglid.

Loe lisaks

Priit Põhjala, Keelekaste: Juttu märkidest – jutumärkidest. – Õpetajate Leht 16.05.2014. <http://opleht.ee/15585-keelekaste-juttu-markidest-jutumarkidest/>.

Henn Saari, Nüüdisprobleeme. Keeleminutid 286. – Keelehääling. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004.

OSKUSSÕNASTIKUD

Eesti oskussõnastikke 2008–2015

majandus ja rahandus

Jaana Alver, Lehte Alver, Majandusarvestus ja rahandus. Leksikon I–II. Tallinn: Deebet, 2011. 709 + 696 lk

teenindus

Juuksuri ja kosmeetiku erialane eesti keel. Sõnaloend. Koostanud **Mare Kitsnik**. Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed. Tallinn, 2010. 85 lk

Koka ja kelneri erialane eesti keel. Sõnaloend. Koostanud **Mare Kitsnik**. Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed. Tallinn, 2010. 96 lk

Müüja erialane eesti keel. Sõnaloend. Koostanud **Mare Kitsnik**. Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed. Tallinn, 2010. 71 lk

turism

Tiina Maripuu, Heli Tooman, Enn Veldi, Soome-eesti ja eestisoome turismisõnastik. Suomi-viro ja viro-suomi matkailualan sanakirja. Tallinn: Argo, 2010. 384 lk

tehnika

Lembit Abo, Elektroonika ja infotehnika leksikon. Inglise-saksa-soome-eesti. Kirjastanud autor. Tallinn: 2010. 239 lk

Saksa-eesti tehnikasõnaraamat. Koostanud **Lembit Üksti**. Toimeetanud ja täiendanud Lembit Abo. Tallinn: TTÜ kirjastus, 2012. 400 lk

merendus

Inglise-eesti meresõnaraamat. Juhtivtoimetaja **Uno Laur**. Vee-
teede Amet. Merekeele nõukoda. Tallinn: Eesti Keele Siht-
asutus, 2008. 735 lk

zooloogia

Malcolm Greenhalgh, Denys Ovenden, Euroopa mageveeelus-
tik. Tõlkinud ja eesti oludele kohandanud Helle Mäemets,
Ingmar Ott, Henn Timm. Toimetanud Henn Timm. Tallinn:
Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008. 256 lk

põllumajandus

Eesti maaelu entsüklopeedia. L–Ü. Toimetanud **Maarja Aas-
mäe, Anu Nõulik, Anu Sillaots, Toomas Tamla**. Tallinn:
Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2009. 480 lk

keeleteadus

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Veldi, Eesti-inglise keeleteaduse
sõnastik. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu Üli-
kool. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. 263 lk

tõlkimine

Margus Puusepp, Suuline tõlge. Haridus- ja Teadusministeerium,
Archimedes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. [Sõnastik
lk 391–396.]

õigus

Inglise-eesti õigussõnaraamat. English-Estonian Law Dictionary.
Koostanud **Artur Jürisson**. Toimetanud Embelli OÜ, Kai
Kruusimäe. Tallinn: Eurest Tõlketeenused OÜ, 2012. 745
lk

ränne ja lõimumine

Teabesõnastik. Migratsiooni-, integratsiooni- ja tööturualaste
sõnade seletusi. Projekt „Uus kodu – uusimmigrantide integ-
reerimine Eesti ühiskonda ja nende sisenemine tööturule“.

Toimetanud **Anne Taklaja**. Tallinn: MTÜ Kodanikukoolitus, 2008. 75 lk

Asylum and Migration Glossary. A tool for better comparability produced by the European Migration Network. European Commission, 2010. [Terminid 17 keeles, sh eesti keeles.] 167 lk

sotsiaaltöö

Erika Jeret, Marju Medar, Inglise-eesti / eesti-inglise sotsiaaltöö sõnastik. Dictionary of Social Work. English-Estonian / Estonian-English. Tartu Ülikooli Pärnu kolledž. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2012. 115 lk

pedagoogika

Hariduse ja kasvatus sõnaraamat. Eesti. Inglise. Saksa. Soome. Vene. Toimetaja **Tiiu Erelt**. Autorid **Tiiu Erelt, Mari Kadakas, Ulve Kala-Arvisto, Inger Kraav, Viivi Maanso, Helin Puksand, Eva Tamm, Inge Unt**. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 515 lk

Haridusleksikon. Toimetaja **Rain Mikser**. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 282 lk

propaganda

Linnar Priimägi, Propaganda sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. 343 lk

sport

Jalgpall. Sulgpall. Tennis. Võimlemine. Seletus- ja neljakeelne tõlkesõnastik. Koostanud **Helmut Valgmaa**. Tallinn: Koolibri, 2014. 288 lk

kokandus

Marju Taukar, Inglise-eesti-inglise kokandussõnastik. Toimetanud Margit Rebane-Pent. Tallinn: Menu kirjastus, 2010. 146 lk

varia

Oxfordi-Dudeni inglise-eesti piltsõnaraamat. The Oxford-Duden Pictorial English-Estonian Dictionary. Tõlgitud ja toimetatud Eesti Keele Instituudis ja kirjastuses Valgus. Tõlkinud Kristjan Jaak Kangur, Viktor Korrovits, Külli Kuusk, Margit Langemets. Peatoimetaja **Mai Tiits**. Tallinn: Valgus, Eesti Keele Sihtasutus, 2010. 856 lk

Koostanud Maire Raadik